

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΟΥ Η' ΤΟΜΟΥ

ΙΩΑΝ. Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ

“ΕΙΚΩΝ ΘΕΟΥ,, ΚΑΙ “ΚΑΤ’ ΕΙΚΟΝΑ,, ΘΕΟΥ
ΠΑΡΑ ΤΩ ΑΠΟΣΤΟΛΩ ΠΑΥΛΩ

ΑΙ ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΚΑΙ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΥΛΕΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΝΑΙΣΙΜΟΣ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ, ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΥΠΟΒΑΛΗΘΕΙΣΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΝ ΣΧΟΛΗΝ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1964

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ποικιλοτρόπως ἐκδηλωθεῖσα ζωηρὰ ἐφεσις τοῦ στοχαζομένου ἀνθρώπου πρὸς ὅσον ἔνεστι πληρεστέραν κατανόησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως καὶ αὐθεντικωτέραν ἐρμηνείαν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρξεώς του, διὰ μακρᾶς σειρᾶς ἄλλοτε μὲν ἐπιτυχιῶν ἄλλοτε δὲ ἀπογοητεύσεων διελθούσα, ἀπέληξε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τὴν συγκρότησιν εἰδικῆς περιοχῆς τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καθόλου, τῆς οὕτω καλουμένης φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας, ἣτις σκοπεῖ εἰς τὴν διερεῦνησιν καὶ μελέτην τῶν προβλημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν συνολικῶς νοούμενον ἄνθρωπον. Παρὰ τὸ ἐξαίρετον ὅμως ἐνδιαφέρον, ὅπερ προδύκασαν αἱ ἀνθρωπολογικαὶ σπουδαὶ κατὰ τὴν ἀλματώδη αὐτῶν ἐξέλιξιν, κατέστη φανερόν ὅτι ἡ ἐπὶ ἀνθρωπίνων ἀποκλειστικῶς προϋποθέσεων ἐρειδομένη προσπάθεια πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως τυγχάνει ὅλως ἀνεπαρκῆς καὶ μονομερῆς. Ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἀνθρωπολογίαν, καθ' ἣν τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρένης ταυτίζονται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον, δέον ὅπως ἀντιπαραβληθῇ ἡ ἀποκεκαλυμμένη περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὥστε ἡ κατανόησις καὶ ἐρμηνεία τοῦ ἀνθρώπου νὰ καταστοῦν δυνατὰ κατὰ τρόπον ἔγκυρον καὶ αὐθεντικόν.

Ἡ προβολὴ τῆς βιβλικῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας καὶ τῆς ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας θεωρήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἐπιβεβλημένον ἐπιστημονικὸν ἔργον, καθ' ὅσον οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποφανθῇ περὶ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τρόπον αὐθεντικώτερον καὶ ἐγκυρότερον ἢ ἡ Ἀγία Γραφή, εἰς τὰς σελίδας τῆς ὁποίας διήκει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀμέριστον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Δημιουργοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, οὐδεμία δὲ ἀξιολογώτερα περὶ ἀνθρώπου ἀλήθεια διευπλώθη ποτὲ ὑπερβαίνουσα εἰς ἀνθρωπολογικὴν καὶ θεολογικὴν βαθύτητα τὴν διδασκαλίαν τῆς Π. Διαθήκης, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐν τῇ συμπεπυκνωμένῃ ταύτῃ βιβλικῇ ἐκφράσει διατυπουμένη ἀλήθεια ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Καὶ τοῦτο διότι ἡ περὶ τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψις συνιστᾷ τὸν θεμέλιον λίθον τῆς βιβλικῆς κατανοήσεως καὶ ἐρμηνείας τοῦ ἀνθρώπου, μαρτυροῦσα περὶ τε τῆς θείας καὶ εὐγενοῦς αὐτοῦ καταγωγῆς καὶ περὶ τοῦ ὕψηλοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ, ἀποτελεῖ δὲ ἐν ταῦτ' καὶ τὴν

ἀρραγὲς βιβλικὸν ὑπόβαθρον, ἐφ' οὗ ἐρείδεται ἡ γνωστὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας περὶ «θεώσεως» τοῦ ἀνθρώπου.

Δεδομένης τῆς σπουδαιότητος τοῦ θέματος, δύναται τις εὐκόλως νὰ ἀντιληφθῇ, πόσον ἐνδιαφέροντα καὶ χρήσιμος ἀποβαίνει ἡ ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ ἐπιχειρουμένη μελέτη τῆς παρ' Ἀποστόλῳ Παύλῳ χριστολογικῆς θεμελιώσεως τῆς βιβλικῆς περὶ ἀνθρώπου, ὡς εἰκόνας Θεοῦ, διδασκαλίας καὶ ἡ δι' αὐτῆς ὑπογράμμισις τῆς ὀργανικῆς συναφείας ἀνθρωπολογίας καὶ χριστολογίας ἐν τῇ χαρακτηριστικῶς πρωτοτύπῳ καὶ πλουσίως δημιουργικῇ σκέψει τοῦ Ἀπ. Παύλου. Τῆς διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος προτάσσεται γενικὴ εἰσαγωγή, διαλαμβάνουσα, κατὰ τὸν συντομώτερον δυνατὸν τρόπον, τὴν ἱστορικο - φιλολογικὴν ἐξέτασιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ὅρου «εἰκὼν» ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ, ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ Ἰουδαϊσμῷ. Τὸ κύριον θέμα διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ Α' ἀναφέρεται εἰς τὸν ἀνθρώπον ἐν γένει ὡς «εἰκόνα» καὶ «δόξαν» τοῦ Θεοῦ, τὸ Β' εἰς τὸν Χριστὸν ὡς «εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ» καὶ τὸ Γ' εἰς τὴν ἐσχατολογικὴν ἀνθρωπότητα ὡς «σύμμορφον τῆς εἰκόνας τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ». Ἡ διαπραγμάτευσις τοῦ θέματος ἐπιχειρεῖται διὰ τῆς ἐρμηνευτικῆς ἀναλύσεως περικοπῶν τινῶν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἐνθα ἀπαντᾷ ὁ ὅρος «εἰκὼν» καὶ εἰδικώτερον ἡ περὶ τοῦ «κατ' εἰκόνα» βιβλικὴ διδασκαλία, καὶ διὰ τῆς γενικωτέρας ἐντάξεως ταύτης ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς θεολογικῆς σκέψεως τοῦ Ἀπ. Παύλου. Παραλλήλως διερευνᾶται ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ βιβλικὸν ὑπόστρωμα τῆς παυλείου θεολογίας εἰς τὰ ἐξεταζόμενα χωρία, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, πρὸς ἀνάδειξιν τῆς πρωτοτυπίας καὶ βαθύτητος τῆς θεολογικῆς συνθέσεως τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἀπορρεούσης ἐκ τῆς νέας αὐτοῦ ἐν Χριστῷ ἐμπειρίας.

Αἰσθάνομαι ἔντονον καὶ ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην, ὅπως ἐκφράσω τὴν βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην μου καὶ τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας πρὸς τὸν σεβαστόν μου καθηγητὴν κ. Σάββαν Ἀγουρίδην διὰ τε τὴν ὅλην ἐν ταῖς σπουδαῖς μου ἐπιστημονικὴν καθοδήγησιν καὶ διὰ τὴν εὐμενῆ αὐτοῦ εἰσήγησιν περὶ τῆς μετὰ χειρὸς μελέτης πρὸς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου.

Θερμὰς εὐχαριστίας ἐπιθυμῶ νὰ ἀπευθύνω ὡσαύτως τόσον πρὸς τὸν καθηγητὴν τῆς Κ. Διαθήκης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Στρασβούργου κ. J. Schmitt διὰ τὴν πολύτιμον αὐτοῦ συμπαραστάσιν κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης διατριβῆς, ὅσον καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς σεβαστοὺς μου καθηγητὰς τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ τροφῆς Θεολογικῆς Σχολῆς διὰ τὴν ἔγκρισιν τῆς διατριβῆς καὶ διὰ τὰς μετ' ἐνδιαφέροντος γενομένας μοι ὑποδείξεις, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλεται ἡ ἀρτιωτέρα ἐμφάνισις αὐτῆς.

Ἰωάννης Δ. Καραβιδόπουλος

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	Σελ. 5
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	7
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	11
ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.	

Ἑννοια καὶ περιεχόμενον τοῦ ὅρου «εἰκὼν» α) ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ, β) ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ γ) ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ Ἰουδαϊσμῷ 17-32

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΕΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΟΞΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

1. Γενικὰ περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὅρου «εἰκὼν» ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ 33-37

Ἡ περὶ τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῆς Π.Δ., σ. 33. Τὸ κατ' εἰκόνα ἐν τῇ θεολογίᾳ τῆς Κ.Δ., σ. 34. Ὁ ὅρος «εἰκὼν» ἐν τοῖς συνοπτικοῖς Εὐαγγελίοις, ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστ., ἐν τῇ καθολ. ἐπιστ. Ἰακώβου, ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, σ. 34-35, ἐν ταῖς ἐπιστ. τοῦ Ἀπ. Παύλου, σ. 35-37, ἐν τῷ Δ' Εὐαγγελίῳ, σ. 37.

2. Ἡ «πτώσις» τοῦ ἀνθρώπου καὶ αἱ συνέπειαι αὐτῆς διὰ τὸ «κατ' εἰκόνα» . . 37-42

Ἡ πρὸ τῆς πτώσεως «δόξα» τοῦ Ἀδάμ, σ. 37. Ἡ στέρησις τῆς θείας δόξης ὡς συνέπεια τῆς πτώσεως, σ. 38. Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν περικοπῶν Ρωμ.1, 18-32. 2,1 ἐξ., σ. 39. Ἑρμηνεία τῶν ἐκφράσεων «ὁμοίωμα εἰκόνος» καὶ «εἰκὼν φθαρτοῦ ἀνθρώπου», σ. 40. Ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τραγῳδία τῆς πεπτωκυίας ἀνθρωπότητος, σ. 41. Ἐπανάκτησις τῆς ἀπολεσθείσης δόξης καὶ διατήρησις τοῦ κατ' εἰκόνα κατὰ τὴν ραββινικὴν θεολογίαν, σ. 42. Ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκατάστασις τῆς θείας εἰκόνης καὶ δόξης παρὰ τῷ Ἀπ. Παύλῳ, σ. 42.

3. Ὁ ἄνθρωπος, εἰκὼν καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ (Α' Κορ. 11,7) 42-47

Ἱστορικαὶ καὶ θεολογικαὶ προϋποθέσεις ἐρμηνείας τοῦ χωρίου Α' Κορ. 11, 7, σ. 42. Ἡ στενὴ σχέσις τῶν ἐννοιῶν εἰκὼν καὶ δόξα, σ. 43. Τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ἡ γυνή, σ. 44. Ἡ ἀντίληψις περὶ ὑποταγῆς τῆς γυναικὸς εἰς τὸν ἄνδρα, σ. 44. Ἡ ἔννοια τῆς λ. «ἐξουσία», σ. 45. Τὸ κάλυμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς γυναικὸς καὶ ἡ σημασία του, σ. 45. Ἡ ἔννοια τῆς ἐκφράσεως «διὰ τοὺς ἀγγέλους», σ. 46. Ἡ δογματικὴ σπουδαιότης τοῦ χωρίου Α' Κορ. 11, 7, σ. 47.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ, ΕΙΚΩΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

1. 'Ο Χριστός, «εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ», ἐν τῷ χριστολογικῷ ὕμνῳ τῆς πρὸς Κολοσ. ἐπιστολῆς (1, 15 ἐξ.) 48-56

Γενικά περὶ τοῦ ἐν Κολοσ. 1,15-20 χριστολογικοῦ ὕμνου, σ. 48. Σύντομος ἀναδρομὴ εἰς τὴν πλατωνικὴν καὶ ἑλληνιστικὴν περὶ «εἰκόνας» ἀντίληψιν, σ. 50. 'Ο ἀποκαλυπτικὸς χαρακτὴρ τῆς «εἰκό-
νος», σ. 51. 'Η διὰ τοῦ ὅρου «εἰκὼν» δῆλωσις τῆς θεότητος τοῦ Χρι-
στοῦ, σ. 52. 'Η περὶ Λόγου διδασκαλία τοῦ Φίλωνος καὶ σχέσις αὐ-
τῆς πρὸς τὴν χριστολογίαν τοῦ Παύλου, σ. 52. Γνωστικὴ διδασκαλία
περὶ πρώτου ἀνθρώπου, σ. 53. 'Αποψις περὶ βιβλικῆς προελεύσεως
τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Χριστοῦ ὡς «εἰκόνας Θεοῦ», σ. 54. 'Αποψις
περὶ προελεύσεως ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ 'Ιουδαϊσμοῦ καὶ συμπέρασμα,
σ. 55.

2. 'Ο Χριστός, ὡς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» καὶ ἀποκάλυψις τῆς θείας «δόξης» (Β' Κορ. 4, 4-6) 56-60

'Ανάλυσις τῆς περικοπῆς Β' Κορ. 3,4-4,6, σ. 56. Εἰκὼν καὶ δόξα, ὡς
παράλληλοι χριστολογικαὶ ἔννοιαι, σ. 57. 'Αποψις περὶ συσχετί-
σεως τοῦ χωρίου Β' Κορ. 4,4 πρὸς τὸ βάπτισμα, σ. 57. 'Η περὶ Σοφίας
διδασκαλία τοῦ ἑλληνιστικοῦ 'Ιουδαϊσμοῦ καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς
τὴν παύλειον χριστολογίαν, σ. 58. Βιβλικὸν ὑπόβαθρον τῆς ἐξετα-
ζομένης περικοπῆς, σ. 58. Τὸ χωρίον 'Εβρ. 1,2β-4 ὡς παράλληλον
τοῦ Κολοσ. 1,15, σ. 59. 'Η «εἰκὼν» ἐν τῷ Δ' Εὐαγγελίῳ, σ. 59.

3. 'Η ἐν «μορφῇ Θεοῦ» προϋπαρξίς τοῦ Χριστοῦ (Φιλιπ. 2, 6-7) 60-63

Θέσις τῶν J. Héring, O. Cullmann κ.ἀ. περὶ τῆς ἐννοίας τῶν ὄρων
«μορφῇ» καὶ «ἀρπαγμός», σ. 60. 'Η ὀρθόδοξος πατερικὴ ἐρμηνεία
τοῦ χωρίου Φιλιπ. 2,6, σ. 61. Οἱ ὅροι «μορφῇ» καὶ «σχῆμα», σ. 61.
Συμπέρασμα, σ. 62.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Η ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΣ, ΕΙΚΩΝ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

1. 'Η διδασκαλία τοῦ 'Απ. Παύλου περὶ δύο 'Αδάμ. 'Η «εἰκὼν τοῦ χοῦκοῦ» καὶ ἡ «εἰκὼν τοῦ ἐπουρανίου» (Α' Κορ. 15, 45 ἐξ.) 64-76

'Αδάμ καὶ Χριστός: ὁμοιότητες, διαφοραί, σ. 64. Σπουδαιότης τῆς
περὶ δύο 'Αδάμ παυλείου διδασκαλίας, σ. 65. 'Ανάλυσις τῆς περικ.
Ρωμ. 5, 12-21, σ. 66. Σχέσις ἐκφράσεων τινῶν τοῦ Παύλου πρὸς τὴν
ἐκφρασιν «Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» τῶν Εὐαγγελίων, σ. 67. 'Η περὶ δημι-
ουργίας δύο ἀνθρώπων διδασκαλία τοῦ Φίλωνος, σ. 68. Θέσις τοῦ
O. Cullmann ὡς πρὸς τὴν σχέσιν αὐτῆς μετὰ τῆς περὶ δύο 'Αδάμ
διδασκαλίας τοῦ Παύλου, σ. 70. Βιβλικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας:
α) εἰκὼν τοῦ χοῦκοῦ, β) μεσσιανικὴ ἀνθρωπότης, γ) εἰκὼν τοῦ
ἐπουρανίου, σ. 72. 'Εσχατολογικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ρ. «φορέσομεν», σ.
74. 'Ανάστασις καὶ «πνευματικόν» σῶμα, σ. 75.

2. Τὸ «κατ' εἰκόνα» καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνακαίνισις. «Παλαιὸς» καὶ «νέος» ἄνθρωπος (Κολοσ. 3, 9-10) 76-83
- Ἑρμηνεία τῶν ἐκφράσεων «παλαιὸς» καὶ «νέος ἄνθρωπος» ἐν Κολοσ. 3,9-10, σ. 77. Τὸ χωρίον Ἐφεσ. 4, 22-24 καὶ ἡ σχέσις τῆς περὶ ἀνακαίνισεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας τοῦ Ἀπ. Παύλου πρὸς τὸ βάπτισμα, σ. 78. Ἡ ἐν Χριστῷ ἀνακαίνισις τοῦ κατ' εἰκόνα κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, σ. 79. Ἀποψις περὶ γνωστικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ χωρίου Κολοσ. 3,9-10, σ. 80. Παλαιοδιαθηκικὸν ὑπόβαθρον αὐτοῦ, σ. 80. «Εἰκὼν» καὶ «γνώσις» παρὰ Φίλωνι, σ. 80. Διαφορὰ τῆς παυλείου θεολογίας ἐκ τῶν ἀπόψεων τοῦ Φίλωνος, σ. 82.
3. Διαδοχικὴ μεταμόρφωσις τοῦ πιστοῦ εἰς εἰκόνα Χριστοῦ (Β' Κορ. 3, 18) . . . 83-87
- Ἡ «δόξα τοῦ Θεοῦ» ἐν τῇ Π.Δ., σ. 83. Ἡ «δόξα» τοῦ Ἀδάμ, σ. 83. Χριστὸς καὶ δόξα, σ. 84. Ἑννοια τοῦ ρ. κατοπτρίζομαι, σ. 85, τῶν ἐκφράσεων ἡ «αὐτὴ εἰκὼν», σ. 85, «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν», σ. 85, «ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος», σ. 86. Ἀποψις περὶ ἐπιδράσεως τῆς γλώσσης τῶν ἐλλήνιστ. μυστηρίων ἐπὶ τῆς περικοπῆς, σ. 86. Ἡ «μεταμόρφωσις» τοῦ πιστοῦ ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐσχατολογικῶς, σ. 87.
4. Ἡ ἀνακαίνισις τοῦ «κατ' εἰκόνα», ὡς ἐσχατολογικὴ πραγματικότης (Ρωμ. 8, 29) 87-91
- Ἑσχατολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ χωρίου Ρωμ. 8, 29, σ. 88. «Μετασχηματισμὸς» τοῦ σώματος τῆς ταπεινώσεως εἰς «σῶμα τῆς δόξης», σ. 89. Ἡ παύλειος διδασκαλία περὶ τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν Π. Διαθήκην, σ. 89. Ἡ ἐν Χριστῷ ἐμπέδωσις τοῦ κατ' εἰκόνα, σ. 90. «Εἰκὼν» καὶ «μορφή», σ. 90. Ἡ λύτρωσις τῆς κτίσεως μετὰ τῶν πιστῶν. Παλιγγενεσία, σ. 90.
- ΕΠΙΛΟΓΟΣ 92
- ΠΙΝΑΞ ΧΩΡΙΩΝ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ 94

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κατά την σύνταξιν τῆς παρούσης μελέτης ἐπωφελήθημεν τῶν κάτωθι σημειουμένων βοηθημάτων. Ἔτερα βοηθήματα μὴ ἀναφερόμενα ἀμέσως εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα, ἀλλὰ χρησιμοποιηθέντα ἐν παρόδῳ, ὡς ἐπίσης ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ πατερικὰ συγγράμματα, μνημονεύονται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Τὰ παρατιθέμενα βιβλικά χωρία εἶναι εἰλημμένα διὰ μὲν τὴν Π. Διαθήκην ἐκ τῆς 6ης ἐκδόσεως τῶν Ο' ὑπὸ Α. Rahlfs, διὰ δὲ τὴν Κ. Διαθήκην ἐκ τῆς 24ης κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν E. Nestle - K. Aland (1960). Διὰ τὰ συγγράμματα Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐχρησιμοποιήσαμεν τὴν ἐκδ. τῶν F. H. Colson - G. H. Whitaker εἰς τὴν σειρὰν The Loeb Classical Library (τόμ. 1-10, Συμπλ. 1-2, London - Massachusetts, 1950-1958).

Ἀγουρίδου Σ., Ἡ περὶ λυτρώσεως διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου, Θεσσαλονίκη, 1962.

Ἀνδρουτσου Χρ., Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, ἐκδ. β' 1956.

Βέλλα Β., Ἐκλεκτοὶ Ψαλμοί, Ἀθῆναι, 1955.

— Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν Παλαιάν Διαθήκην, Ἀθῆναι, ἐκδ. β' 1960.

Δημητροπούλου Π., Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἀθῆναι, 1954.

— ἄρθρον «Ἀνθρωπολογία», ἐν Θρησκ. καὶ ἠθικῇ ἐγκυκλ., Ἀθῆναι, 1963, τόμ. 2, στ. 815-825.

Θεοδώρου Ἀ., Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Ἀθῆναι, 1956.

Ἰωαννίδου Β., Ἡ χριστολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου κατὰ τὸ πρὸς Φιλίπ. 2,5-11, ἐν περιοδ. «Γρηγ. Παλαμάς», 1942, σ. 160-170, 176-189.

— Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, Ἀθῆναι, 1938, ἐκδ. β' 1957.

— Ἑρμηνεῖα τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς. Ἡ ἀκατάβλητος δρᾷσις τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ ἐν φυλακῇ, Ἀθῆναι, 1963.

Καλογήρου Ἰ., Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος περὶ Ἀνθρώπου. Συμβολὴ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀνθρωπολογίαν ἐξ ἀπόψεως ὀρθοδόξου, Θεσσαλονίκη, 1952.

Καλοκύρη Κ., Ἡ οὐσία τῆς Ὁρθοδόξου Ἀγιογραφίας, Ἀθῆναι, 1960.

Μπρατσικότου Π., Τὸ Γενέσεως Α' 26 ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ, ἐν περιοδ. «Ὁρθοδοξία», ΚΖ' 1952, σ. 359-372.

— Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, Ἀθῆναι, 1955.

Παπαγεωργακοπούλου Ἀ., Ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου, Ἀθῆναι, 1957.

— Ἡ περὶ πίστεως διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθῆναι, 1960, ἐκδ. β' 1963.

Ρωμανίδου Ἰ., Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, Ἀθῆναι, 1957.

Σιώτου Μ., Χριστιανισμὸς καὶ Ἀνθρωπισμὸς, Ἀθῆναι, 1962.

Τάδρος Μ., Προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἀπόστ. Παῦλον, Θεσσαλονίκη, 1959.

- Τρεμπέλα Π.*, Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολὰς τῆς Κ. Διαθήκης, τόμ. 1-3, Ἀθήναι, 1956.
 — Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδ. Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Ι, Ἀθήναι, 1959.
Χαστούπη Ἀ., Τὸ ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης Ἐγχειρίδιον Πειθαρχίας, Ἀθήναι, 1957.
 — Κεφάλαια Πατέρων (Πιρκὲ Ἀβώθ), Θεσσαλονίκη, 1961.
Χρήστου Π., Ἡ περὶ τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου ἀντίληψις τοῦ Ἀποστ. Παύλου, Μυτιλήνη, 1952.
 — Ἡ πνευματικὴ μεταμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον, Θεσσαλονίκη, 1957.
- Allmen J.J. von*, Vocabulaire biblique, Neuchâtel - Paris, 1956.
Allo E.B., St. Paul-Première épître aux Corinthiens, Paris, 1934.
 — Seconde épître aux Corinthiens, Paris, 1937.
Althaus P., Das Bild Gottes bei Paulus, ἐν ThBl, 1949, σ. 81-92.
Aubin P., L' image dans l' oeuvre de Plotin, ἐν RScR, 1953, σ. 348-379.
Barth K., Die Auferstehung der Toten, Zürich, 1953.
 — Christ et Adam d' après Romain 5, γαλλ. μετάφρ. A. Goy, Genève, 1959.
Bernard R., L' image de Dieu d' après St. Athanase, Paris, 1952.
Boman Th., Das hebräische Denken im Vergleich mit dem griechischen, Göttingen, 1959.
Bonnard P. - Masson Ch., Les épîtres de St. Paul aux Philippiens et aux Colossiens, Neuchâtel-Paris, 1950.
Bonsirven J., L' Évangile de Paul, Paris, 1948.
Bouyer L., ΑΡΠΑΓΜΟΣ, ἐν RScR, 1951, σ. 338-352.
Bréhier E., Les idées philosophiques et religieuses de Philon d' Alexandrie, Paris, 1925.
Bultmann R., Theologie des Neuen Testaments, Tübingen, 4η ἐκδ. 1961.
 — Das Evangelium des Johannes, Göttingen, 1957.
Cairns D., The image of God in Man, London, 1953.
Casland Mc., The «image of God» according to Paul, ἐν JBL, 1950, σ. 85-100.
Caspari W., Imago Divina. Gen I, ἐν Reinhold-Seeberg-Festschrift, τόμ. Ι, Leipzig, 1929.
Cerfaux L., Le Christ dans la théologie de Saint Paul, Paris, 1951.
 — Le chrétien dans la théologie paulinienne, Paris, 1962.
Cerfaux L. - Todriau J., Le culte des Souverains dans la civilisation greco-romaine, Tournai, 1957.
Clavier H., Brèves remarques sur la notion de Σῶμα πνευματικόν, ἐν W.D. Davies - D. Daube, The Background of the N.T. and its eschatology, in Honour of C. H. Dodd, Cambridge, 1956, σ. 342-362.
Crouzel H., Théologie de l' image de Dieu chez Origène, Paris, 1956.
Cullmann O., Christ et le temps, Neuchâtel - Paris, 1948.
 — La Christologie du Nouveau Testament, Neuchâtel-Paris, 1958.
Dahl N.A., Christ, creation and the Church, ἐν W.D. Davies - D. Daube, The Background κ.λ.π. σ. 422-443.
Daniélou J., Philon d' Alexandrie, Paris, 1958.
Davies W.D., Paul and rabbinic Judaism, London, 1948.
De Vaux, La Genèse (La Sainte Bible de Jérusalem) Paris, 1953.

- Dibelius M.*, An die Kolosser, Epheser und an Philemon. Handbuch zum N. Testament, Tübingen, 1927.
- Dodd C.H.*, The apostolic Praeching and its developments, London, 1944.
- Driver S.R.*, The Book of Genesis, London, 1954.
- Dupont J.*, Gnosis. La connaissance religieuse dans les épîtres de St. Paul, Paris-Louvain, 1949.
- Le chrétien, miroir de la gloire divine d'après 2 Cor 3, 18, év RB, 1949, σ. 392-411.
- Eltester F.W.*, Eikon im Neuen Testament, Berlin, 1958.
- Erwald P.*, Der Brief des Paulus an die Philipper, Leipzig, 1908.
- Feine P.*, Theologie des Neuen Testaments, Berlin, 1953.
- Feuillet A.*, L'Homme-Dieu considéré dans sa condition terrestre de serviteur et de Rédempteur, év RB, 1942, σ. 58-79.
- Fluckiger F.*, Zur Unterscheidung von Heiden und Juden in Rom 1, 18-2,3, év ThZ, 1954.
- Giblet J.*, L'homme image de Dieu dans les commentaires littéraires de Philon d'Alexandrie, év Studia Hellenistica, 1948, σ. 93-118.
- Ginsburger M.*, La «gloire» et l'«autorité» de la femme dans A' Cor 11, 1-10 év RHPR, 1932.
- Goodenough E.R.*, By light light. The mystic Gospel of hellenistic Judaism, London, 1935.
- Grant F.C.*, An Introduction to New Testament Thought, New York, 1950.
- Gross J.*, La divinisation du chrétien d'après les Pères grecs, Paris, 1938.
- Gutbrod W.D.*, Die paulinische Anthropologie, Stuttgart, 1934.
- Harris J.R.*, Fragments of Philo Judaeus, Cambridge, 1886.
- Hehn J.*, Zum Terminus Bild Gottes, év Festschrift Ed. Sachau, 1915.
- Heitmann A.*, Imitatio Dei. Die ethische Nachahmung Gottes nach der Väterlehre der zwei ersten Jahrhunderte, Roma, 1940.
- Héring J.*, Kyrios Anthropos, év RHPR, 1936, σ. 196-206.
- Les bases bibliques de l'humanisme chrétien, év RHPR, 1945, σ. 17-40.
- L'épître aux Hébreux, Neuchâtel-Paris, 1954.
- La première épître de St. Paul aux Corinthiens, Neuchâtel-Paris, έκδ. β' 1959.
- La seconde épître de St. Paul aux Corinthiens, Neuchâtel-Paris, 1958.
- Le royaume de Dieu et sa venue, Neuchâtel-Paris, 1959.
- Huby J.*, Les épîtres de la captivité, Paris, 1935.
- St. Paul-Première épître aux Corinthiens, Paris, 1946.
- Hugedé N.*, La métaphore du miroir dans les épîtres de St. Paul aux Corinthiens, Neuchâtel-Paris, 1957.
- Humbert P.*, Étude sur le récit du paradis et de la chute dans la Genèse, Neuchâtel, 1940.
- Hyldahl M.*, A reminiscence of the Old Testament at Romans 1,23 év NTS, 1956, σ. 285-288.
- Jacob E.*, Théologie de l'Ancien Testament, Neuchâtel-Paris, 1955.
- Jervell J.*, Imago Dei. Gen 1,26 im Spätjudentum, in der Gnosis und in den paulinischen Briefen, Göttingen, 1960.
- Käsemann E.*, Eine Urchristliche Tauf liturgie. Kol 1, 13-20, év Festschrift R. Bultmann, σ. 133-148, Stuttgart, 1949.

- Kautzsch E.*, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments, τόμ. 1-2, Tübingen, 1900.
- Kittel G.*, Die «Macht» auf dem Haupte. 1 Kor 11, 10, Leipzig, 1920.
- Kittel G. - v. Rad - H. Kleinknecht*, ἀρθρ. Εἰκὼν, ἐν ThWbNT, τόμ. II, σ. 378-396.
- Koehler L.*, Die Grundstelle der Imago-Dei-Lehre. Gen 1,26, ἐν ThZ, 1948, σ. 16-22.
- Koehler L. - W. Baumgartner*, Lexicon in Veteris Testamenti Libros, Leiden, 1953.
- Kümmel W.G.*, Das Bild des Menschen im N. Testament, Zürich, 1948.
- Labourt J.*: Notes d'exégèse sur Philip. 2,5-11 ἐν RB, 1898, σ. 402-415, 553-563.
- Lagrange M.J.*, St. Paul-L' épître aux Romains, Paris, 1931.
- Lampe G.W.H.*, A partistic greek Lexicon, τεῖχ. 2, ἀρθρ. εἰκὼν, σ. 410-416, Oxford, 1962.
- Leenhardt F.J.*, L' épître de St. Paul aux Romains, Neuchâtel-Paris, 1957.
- Lietzmann H.*, An die Korinther 1-11, Tübingen, 1949.
- Lohmeyer E.*, Die Briefe an die Kolosser und an Philemon, Göttingen, 1954.
- Lossky Vl.*, Théologie mystique de l' Église d' Orient, Paris, 1944, ἑλλην. μετάφρ. ὑπὸ Σ. Πλευράκη, Θεσσαλονίκη, 1964.
- Masson Ch.*, L' hymne christologique de l' épître aux Colossiens, ἐν RThPh, 1948.
- Merki H.*, ΟΜΟΙΩΣΙΣ ΘΕΟΥ. Von der platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa, Freiburg, 1952.
- Montefiore C.*, Judaism and Saint Paul, London, 1914.
- Moore G.F.*, Judaism in the first centuries of the christian era, Cambridge, 1927.
- Percy E.*, Die Probleme der Kolosser-und Epheserbriefe, Lund, 1946.
- Prat F.*, Théologie de Saint Paul, τόμ. I-II, Paris, 1961.
- Preuschen E.*, Εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Κολ. 1, 15, ἐν ZNW, 1917.
- Prichard J.*, Ancien Near Eastern Texts relating to the Old Testament, Princeton, ἐκδ. β' 1955.
- Quispel G.*, Der gnostische Anthropos und die Jüdische Tradition, ἐν Eranos-Jahrbuch, 1953.
- Rad G. von*, Theologie des Alten Testaments, München, 1958.
- Richardson A.*, A theological Word Book of the Bible, London, 1950.
- Robertson A. - Plummer*, The first Epistle of St. Paul to the Corinthians, ἐν ICC, Edinburgh, 1911.
- Sanday W. - Headleam*, The Epistle to the Romans, Edinburgh, 1943.
- Schmidt H.*, Die Anthropologie Philons von Alexandria, Würzburg, 1933.
- Schmidt K.L.*, Homo Imago Dei im Alten und Neuen Testament, ἐν Eranos-Jahrbuch, 1948, σ. 149-195.
- Schweitzer A.*, Die Mystik des Apostels Paulus, Tübingen, 1930.
- Skinner J.*, A critical and exegetical Commentary on Genesis, ἐν ICC, Edinburgh, 1930.
- Spicq C.*, Encore «la puissance sur la tête» (I Cor 11, 10), ἐν RB., 1939.
- L' épître aux Hébreux, τόμ. I-2, Paris, 1952.
- Dieu et l' homme selon le Nouveau Testament, Paris, 1961.
- Strack H. - Billerbeck P.*, Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch, τόμ. I-IV, München, 1922.
- Strüker A.*, Die Gottebenbildlichkeit des Menschen in der christlichen Literatur der ersten drei Jahrhunderte, Münster, 1913.
- Tobac E.*, Note sur la doctrine du Christ Nouvel Adam, ἐν RHE, 1924, σ. 243-247.
- Le Christ Nouvel Adam dans la théologie de St. Paul, ἐν RHE, 1925, σ. 249-260.

- Unnik W.C. Van*, «With unveiled face», An exegesis of 2 Cor 3, 12-18, ἐν NT, 1963, σ. 153-169.
- Völker W.*, Fortschritt und Vollendung bei Philo von Alexandrien, Leipzig, 1938.
- Vriezen Th.*, Theologie des Alten Testaments in Grundzügen, Wageningen, 1956.
- Wikenhauser A.*, Die Christusmystik des Apostels Paulus, Freiburg, 1956.
- Die Kirche als der mystische Leib Christi nach dem Apostel Paulus, Münster, 1937.
- Willms H.*, Εἰκὼν. Eine begriffsgeichtliche Untersuchung zum Platonismus. I. Teil: Philon von Alexandria, Münster, 1935.
- Wilson L.*, The early history of the exegesis of Gen 1, 26, ἐν Studia Patristica, τόμ. I, σ. 420-437, Berlin, 1937.
- Windisch H.*, Die Weisheit und die paulinische Christologie, Leipzig, 1912.
- Wolfson H.A.*, Philo. Foundation of religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam, Cambridge-Massachusetts, 1948.

ΣΥΝΤΗΜΗΣΕΙΣ

DB	Dictionnaire de la Bible (F. Vigouroux), Paris.
DTC	Dictionnaire de Théologie Catholique, Paris.
JBL	Journal of Biblical Literature, Philadelphia.
ICC	International Critical Commentary, Edinburgh.
NT	Novum Testamentum, Leiden.
NTS	New Testament Studies, Cambridge.
P.G.	J.-P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series graeca, Paris.
P.L.	J.-P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series latina, Paris.
RAC	Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart.
RB	Révue Biblique, Paris.
RHE	Révue d' Histoire Ecclésiastique, Louvain.
RHPR	Révue d' Histoire et de Philosophie Religieuses, Strasbourg.
RScR	Recherches de Science religieuse, Paris.
RThPh	Révue de Théologie et de Philosophie, Lausanne.
ThBl	Theologische Blätter, Leipzig.
ThR	Theologische Rundschau, Tübingen.
ThWbNT	Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (G. Kittel), Stuttgart.
ThZ	Theologische Zeitschrift, Bâle.
ZAW	Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, Giessen.
ZNW	Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft, Giessen.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἔννοια καὶ περιεχόμενον τοῦ ὅρου «εἰκὼν» α) ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ, β) ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ γ) ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ Ἰουδαϊσμῷ.

Α'

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ γραμματείᾳ ἡ λέξις «εἰκὼν», ἐκ τοῦ ρ. εἶκω ἢ ἔοικα (: ὁμοιάζω) παραγομένη¹, χρησιμοποιεῖται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς τέχνης πρὸς δῆλωσιν τοῦ διὰ γλυπτῶν ἀγαλμάτων ἢ διὰ ζωγραφικῶν παραστάσεων ἀπεικονιζομένου προσώπου θεότητος ἢ ἀνθρώπου². Ἡ πρώτη ἐν γραπτοῖς μνημείοις μαρτυρουμένη χρῆσις αὐτῆς ἀνάγεται ὑπὸ τῆς ἱστορικο-φιλολογικῆς ἐρεῦνης εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα³. Πλήν τῆς ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ διὰ τῆς τέχνης ἀναπαραστάσεως καὶ ἀπεικονίσεως θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων μορφῶν, ἡ λ. «εἰκὼν» δηλοῖ προσέτι ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ τὸ ἐν τῷ κατόπτρῳ ἢ ἐν τοῖς ὕδασιν εἰδῶλον ἀντικειμένου τινὸς ἢ ἀνθρώπου⁴, ὡς καὶ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου παραστάσεις⁵. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ψυχολογικῇ ἐννοίᾳ ἀπαντᾷ κυρίως παρὰ

¹ H. Lindell-R. Scott, Μέγα Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, Μετάφρ. Ξ. Μόσχου, τόμ. II, σ. 30. E. Boisacq, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, Heidelberg, 1911, σ. 222. Πρβλ. καὶ Λεξικὸν Σοῦϊδα, ἐκδ. I. Bekkeri, Βερολῖνον, 1854, σ. 331· «εἰκὼν δὲ τὸ ὁμοίωμα, παρὰ τὸ εἶκω, τὸ ὁμοιωῶ».

² Συνήθως πρὸς δῆλωσιν τοῦ γλυπτοῦ ἀγάλματος ἢ ἀδριάντος συνοδεύεται ἡ λ. «εἰκὼν» ὑπὸ τῶν ἐπιθέτων χαλκῇ, λιθίνῃ, μαρμαρίνῃ, χρυσῇ κ.λ.π., ἐνῶ διὰ τῶν ἐκφράσεων «εἰκὼν γραπτῇ» ἢ «εἰκὼν γεγραμμένη» νοεῖται ἡ διὰ τῆς ζωγραφικῆς ἀπεικόνισις θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων μορφῶν. Βλ. πλείονα παρὰ C. Daremberg - E. Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, Paris, 1900, τόμ. III, I, ἄρθρον Imago, σ. 389 ἐξ.

³ H. Willms, Εἰκὼν. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung zum Platonismus. I. Teil: Philon von Alexandria, σ. 1. Ἡ ροδότου, Ἱστορ. Β' 130, 147. Πλάτωνος, Νόμοι XI, 931A. Ἐπινομίς 983E. Φαῖδρος 235D. Κριτίας 116E. Πρωταγ. 312D. Ἰσοκράτους, Εὐαγόρας 204A. Πλουτάρχου, Δημοσθένης 30. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀγάλματος ἀπαντᾷ ὁ ὅρος «εἰκὼν» καὶ ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ. Βλ. π.χ. Δευτ. 4, 16. Β' Βασιλ. 11, 8. Ἡσ. 40, 19. Ἰεζ. 7, 20. Δανιήλ 2, 31· 34· 3, 1-3· 5· 7· 10· 12 κ.λ.π.

⁴ Εὐριπίδου, Μήδεια 1162· Πλάτωνος, Φαίδων 99D, Πολιτεία 402B, 509E, 510E.

⁵ Πλάτωνος, Φίληβος 39B,C.

Πλάτωνι, ὁ ὁποῖος παραβάλλει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς βιβλίον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ «μνήμη» καταγράφει τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων προερχομένας παραστάσεις, ἐνῶ παραπλεύρως αὐτῆς εὐρίσκεται «ἕτερος δημιουργός», ὁ ὁποῖος δίκην ζωγράφου ἐγχαράττει ἐντὸς τῆς ψυχῆς τὰς «εἰκόνας» αὐτῶν τῶν παραστάσεων¹.

Μεταφορικῶς χρησιμοποιεῖται ἡ λ. «εἰκὼν» ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ φιλολογίᾳ πρὸς δῆλωσιν τῆς παρομοιώσεως ἢ τῆς παραβολῆς. Ἡ χρῆσις παραβολικῶν λόγων καὶ παρομοιώσεων—τὸ «δι' εἰκόνων λέγειν»—ἀπετέλει τὸν συνήθη τρόπον συνομιλίας κατὰ τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, συνίστατο δὲ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν χαρακτηριστικῆς τινος εἰκόνης ἢ παραστάσεως ἐκ τῆς αἰσθητῆς ζωῆς πρὸς ἔκφρασιν αἰωνίων καὶ ἰδεατῶν πραγματικοτήτων. Οὕτω π.χ. τὰ ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» τοῦ Πλάτωνος διαλεγόμενα πρόσωπα, προκειμένου νὰ ὀρίσουν τί εἶναι ἡ ψυχὴ, δημιουργοῦν «εἰκόνα» αὐτῆς διὰ λόγων², ὁ δὲ Κέβης ἐν τῷ «Φαίδωνι» πρὸς δῆλωσιν τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς δεῖται «εἰκόνης τινός», τὴν ὁποίαν εὐρίσκει εἰς τὴν σχέσιν ὕφασματος καὶ ὕφαντος³.

Ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐξῆς ὁ ὅρος «εἰκὼν» προσλαμβάνει ἰδιάζουσαν κοσμολογικὴν σημασίαν καὶ εἰσάγεται εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς φιλοσοφίας πρὸς δῆλωσιν τῆς ὁρατῆς ἐκφάνσεως τοῦ αἰωνίου καὶ πραγματικοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Κατὰ τὴν πλατωνικὴν κοσμολογίαν, ὡς αὕτη ἐκτίθεται κυρίως εἰς τὸν «Τίμαιον», ὁ αἰώνιος καὶ ἀληθὺς ὑπάρχων νοητὸς κόσμος τῶν Ἰδεῶν ἀποτελεῖ πρότυπον καὶ «παράδειγμα» διὰ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος εἶναι «εἰκὼν» καὶ «μῖμημα» τοῦ «παραδειγματικοῦ» νοητοῦ κόσμου. «Πᾶσα ἀνάγκη τόνδε τὸν κόσμον εἰκόνα τινός εἶναι...ὥδε οὖν περὶ τε εἰκόνης καὶ περὶ τοῦ παραδείγματος αὐτῆς διοριστέον»⁴. Πάντα τὰ ἀντικείμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἀποτελοῦν «εἰκόνας» τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν, διότι κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τοῦ «Δημιουργοῦ» συμφώνως πρὸς τὰ νοητὰ πρότυπά των. Ὁ ὁρατὸς κόσμος καλεῖται εἰσέτι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος «εἰκὼν τοῦ νοητοῦ, θεὸς αἰσθητός, μέγιστος καὶ ἀριστος κάλλιστος τε καὶ τελεώτατος»⁵. Κατὰ γενικώτερον τρόπον, ὁ ὅρος «εἰκὼν» ἐκφράζει ἐν τῇ πλα-

¹ «Ζωγράφος, ὅς μετὰ τὸν γραμματιστὴν τῶν λεγομένων εἰκόνας ἐν τῇ ψυχῇ τοῦτων γράφει», αὐτόθι 39B.

² «Εἰκόνα πλάσαντες τῆς ψυχῆς λόγῳ, ἵνα εἰδῇ ὁ ἐκεῖνα λέγων οἷα ἔλεγεν», Πολιτεία 588B.

³ Φαίδων 87B. Πρβλ. Πολιτ. 487E. Γοργίας 493D. Θεαίτητος 162E. Συμπόσιον 215A. «Δι' εἰκόνων», τ.ἔ. διὰ παραβολῶν καὶ παρομοιώσεων, συνήθιζον ὡσαύτως νὰ ὁμιλοῦν οἱ Σοφισταί, χαρακτηρίζεται δὲ τοῦτο ἐν τοῖς Διαλόγοις τοῦ Πλάτωνος ὡς «εἰκονολογία» (Φαῖδρ. 267C, 269A). Πρβλ. καὶ Ἀριστοτέλους, Τέχνη Ρητορικὴ 3, 4.

⁴ Τίμαιος 29B.

⁵ Αὐτόθι 92C.

τωνικῇ σκέψει πᾶν τὸ ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀόρατον καὶ νοητὸν. Ὁ ἥλιος π.χ. ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ ὁρατὴ εἰκὼν ἄλλου τινὸς αἰωνίου καὶ νοητοῦ ἡλίου, ὁ χρόνος ὡς τὸ κινητὸν εἶδωλον τῆς αἰωνιότητος κ.ο.κ.¹. Ἡ «εἰκὼν» χαρακτηρίζει πάντοτε, παρὰ Πλάτωνι, τὰ «ὁρώμενα εἶδη» καὶ οὐδέποτε τὰ «νοητά», ἀνήκει εἰς τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, οὐδόλως δὲ συμπίπτει οὐσιαστικῶς πρὸς τὸ πρωτότυπόν της, διότι μεταξὺ τῆς ὁρατῆς «εἰκόνας» καὶ τοῦ ἀοράτου «παραδείγματός» της ὑφίσταται πάντοτε ἀπόστασις καὶ ἀμυδρά μόνον ὁμοιότης, οὐδέποτε δὲ ταύτισις ἢ ἐξίσωσις².

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν μεταγενέστερον πλατωνισμόν, αὐτὸς οὗτος ὁ Πλάτων οὐδέποτε ἐδίδαξεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ «εἰκόνα» τοῦ Θεοῦ, ὅταν δὲ ἀργότερον ὁ Λουκιανὸς (2ος μ.Χ. αἰὼν) ἀποδίδῃ εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν φράσιν «εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον εἶναι»³, προβάλλει προφανῶς τὴν φρασεολογίαν καὶ τὰς ἀντιλήψεις πλατωνικῶν τινῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ εἰς προγενεστέρους χρόνους. Ἡ μεταφορὰ τῆς χρήσεως τοῦ ὅρου «εἰκὼν» ἐκ τῆς κοσμολογίας εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν ἐπραγματοποιήθη κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Πλάτωνα χρόνους⁴.

Ἐνῶ κατὰ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἡ αἰσθητὴ «εἰκὼν» δὲν ἀπετέλει παρὰ ἀμυδράν μόνον ἀναπαράστασιν τοῦ νοητοῦ κόσμου, κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἡ «εἰκὼν» ἐξεληφθῇ ὡς μετέχουσα κατὰ τρόπον οὐσιαστικώτερον τῆς ὄντολογικῆς πραγματικότητος τοῦ πρωτοτύπου αὐτῆς. Οὕτως, ἡ «εἰκὼν» ἐθεωρήθη ὡς ἡ ἀκτινοβολία, ἀποκάλυψις καὶ φανέρωσις τῆς οὐσίας τοῦ δι' αὐτῆς ἀναπαριστωμένου προσώπου ἢ ἀντικειμένου⁵. Πολὺ μετὰ ταῦτα, παρὰ τῷ νεοπλατωνικῷ φιλοσόφῳ Πλωτίνῳ (3ος μ.Χ. αἰὼν), ὁ ὅρος «εἰκὼν» προσλαμβάνει ἔτι ἐσωτερικώτερον καὶ πνευματικώτερον περιεχόμενον, καθ' ὅσον δὲν δηλοῖ ἀπλῆν σχέσιν εἴτε ἀμυδρᾶς ὁμοιότητος τῶν ὁρατῶν ἀντικειμένων πρὸς τὰ νοητὰ «παραδείγματά» των, ὡς παρὰ Πλάτωνι, εἴτε οὐσιαστικῆς ἀναπαραστάσεως τῆς εἰκονιζομένης πραγματικότητος, ἀλλ' ἐκφράζει τὴν οὐσιώδη ὁμοιότητα τοῦ ἀνθρώπου μετὰ

¹ Αὐτόθι, 37D. Βλ. καὶ F. M. Conford, *Plato's Cosmology*, London, 1937, σ. 38 ἐξ.

² J. Jervell, *Imago Dei*, Gen 1, 26 im Spätjudentum, in der Gnosis und in den paulinischen Briefen, σ. 128.

³ Λουκιανὸς, Ὑπὲρ τῶν εἰκόνων 28, ἐκδ. C. Jacobitz, Λειψία, 1907, τόμ. II, σ. 264.

⁴ Ἴδε H. Merki, ἄρθρον Ebenbildlichkeit, ἐν RAC, τόμ. IV, σ. 459. Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς, ὁ ὅρος «εἰκὼν» ἐχρησιμοποιήθη ἐν ἀνθρωπολογικῇ ἐννοίᾳ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἤδη εἰς πολὺ ἀρχαιότερους τοῦ Πλάτωνος χρόνους.

⁵ H. Kleinknecht, ἄρθρ. εἰκὼν, ἐν ThWbNT, II, σ. 386 καὶ F.W. Eltester, *Eikon im Neuen Testament*, σ. 107 ἐξ.

τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία χωρεῖ ἔτι περαιτέρω διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν· ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ἡ ψυχὴ ἀπαλλασσομένη τοῦ σώματος προσεγγίξῃ τῷ Θεῷ ἐν τῇ ἐκστάσει¹.

B'

Ἡ ἀνατολικὴ σκέψις εἶχεν ἤδη εἰς πολὺ ἀρχαιότερους χρόνους προσδώσει ἔτι μείζονα ὀντολογικὴν σπουδαιότητα εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς λέξεως «εἰκὼν», ἐκλαβοῦσα αὐτὴν ὡς πραγματικὴν καὶ ζῶσαν ἀναπαράστασιν τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου. Φυσικὴ συνέπεια τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ἐν ταῖς θρησκευταῖς τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἦτο νὰ λατρεύωνται τὰ ἀγάλματα τῶν Θεῶν καὶ νὰ τυγχάνουν τοιαύτης ἐν γένει μεταχειρίσεως ὑπὸ τῶν πιστῶν ὡς ταῦτα νὰ ἦσαν ζῶσαι ὀντότητες². Βασιλεῖς τινες τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν ἀπέστελλον τὸ ἄγαλμά των διὰ νὰ τὸ προσκυνήσουν οἱ κάτοικοι τῶν ἀπομεμακρυσμένων ἐπαρχιῶν, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύναντο οὗτοι νὰ ἐπισκεφθοῦν αὐτοπροσώπως. «Καὶ τυράννων ἐπιταγαῖς ἐθρησκεύετο τὰ γλυπτὰ, οὓς ἐν ὄψει μὴ δυνάμενοι τιμᾶν ἄνθρωποι διὰ τὸ μακρὰν οἰκεῖν τὴν πόρρωθεν ὄψιν ἀνατυπωσάμενοι ἐμφανῇ εἰκόνα τοῦ τιμωμένου βασιλέως ἐποίησαν, ἵνα ὡς παρόντα τὸν ἀπόντα κολακεύωσιν διὰ τῆς σπουδῆς»³. Ἡ «χρυσὴ εἰκὼν» ἄλλωστε, περὶ ἧς ποιεῖται λόγον τὸ βιβλίον τοῦ Προφήτου Δανιήλ (3, 1-3· 5· 7 κ.λ.π.), ὡς ἐπίσης καὶ ἡ «εἰκὼν τοῦ θηρίου», περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου (13, 14· 15 καὶ 14, 11 κ.λ.π.), οὐδὲν ἕτερον ὑποδηλοῦν ἢ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἄγαλμα, τὸ εἰς προσκύνησιν καὶ λατρείαν προβαλλόμενον. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν σαφεῖς μαρτυρίας περὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀντιλήψεως ὅτι τὸ ἐν τινὶ εἰκόνι ἀναπαριστώμενον πρόσωπον θεότητός τινος ἢ βασιλέως τυγχάνει οὐσιωδῶς καὶ ἀληθῶς παρὸν ἐν αὐτῇ. Τὴν οὐσιώδη αὐτὴν σχέσιν προτύπου καὶ ἀπεικονίσματος διαπιστοῦμεν κυρίως εἰς τὴν τέχνην τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, καθ' ἣν μαγικὴ τις, οὕτως εἰπεῖν, δύναμις τοῦ ἀναπαριστωμένου καὶ εἰκονιζομένου Θεοῦ ἐνυπάρχει εἰς τὸ ἄγαλμά του, τὸ ὁποῖον σέβονται καὶ προσκυνοῦν οἱ ἄνθρωποι ὡσάν νὰ ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός.

Κυρίως ὅμως ὁ προνομιοῦχος χαρακτηρισμὸς «εἰκὼν Θεοῦ» ἐπεφυ-

¹ Πλωτίνου, Ἑννεάδες, Βιβλ. VI, 9, 11. Βλέπε P. Aubin, L' image dans l' oeuvre de Plotin, ἐν RScR, 1953, σ. 351 ἐξ. καὶ H. Merki, ἐνθ' ἀνωτ. στ. 462.

² E. Jacob, Théologie de l' Ancien Testament, σ. 136 καὶ J. Hehn, Zum Terminus Bild Gottes, ἐν Festschrift Ed. Sachau, 1915, σ. 37.

³ Σοφ. Σολομ. 14, 17. Ἡ αὐτοκρατορικὴ λατρεία ἦτο λίαν διαδεδομένη καὶ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, ἰδίᾳ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Βλ. περὶ αὐτοῦ L. Cerfaux - J. Tondriaux, Le culte des souverains dans la civilisation gréco-romaine, Tournai, 1957.

λάσσετο διά τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἐτέλει εἰς ἐγγυτέραν πρὸς τὴν θεότητα σχέσιν ἢ οἱ κοινοὶ θνητοί. Οὕτω, κατὰ πληροφορίαν τοῦ Πλουτάρχου, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐκαλεῖτο «εἰκὼν Θεοῦ»¹. Περί τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου σπανιώτατα συναντῶμεν παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἀποτελεῖ καὶ οὗτος «εἰκόνα Θεοῦ», τῇ ἐξαιρέσει τῶν θρησκευτικῶν κειμένων τῆς Αἰγύπτου, ἐνθα ἡ ἀνθρωπότης ἐρμηνεύεται ὡς προερχομένη ἐκ τοῦ γένους τῶν Θεῶν, καὶ τῶν βαβυλωνιακῶν θρησκευτικῶν κειμένων, ἰδίᾳ τοῦ ἔπους τοῦ Gilgamesh, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγεται ὅτι ὁ Enkidu ἐδημιουργήθη ὡς «ὁμοίωμα» τοῦ Θεοῦ Anu².

9, 6 Ἡ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δημιουργία παντὸς ἐν γένει ἀνθρώπου διδάσκεται κατ' ἀπαράμιλλον καὶ μοναδικὸν ὄντως τρόπον μόνον ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, παρὰ δὲ τὸ γεγονός ὅτι ἐλάχιστα τινα χωρία τῆς Γενέσεως (1, 26· 27· 5, 1· 6· 9) ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τούτοις ἡ θεολογικὴ αὕτη ἀλήθεια ἀποτελεῖ τὸ ἀρραγὲς βιβλικὸν θεμέλιον, ἐφ' οὗ δομεῖται στερρῶς ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία. Πρὶν ἢ χωρήσωμεν εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ θεολογικὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μεταφράσει τῶν Ο' ἀπαντῶντων ὄρων «εἰκὼν» καὶ «ὁμοίωσις», κρίνομεν σκόπιμον τὴν διερεύνησιν τοῦ περιεχομένου τῶν ὄρων «τσελέμ» καὶ «δεμούθ»³, τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὸ κλασσικὸν χωρίον τῆς Γενέσεως 1, 26.

Καὶ κατὰ πρῶτον γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, πῶς πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς δύο αὐτοὺς ὄρους· ὡς συμπληρωματικοὺς ἀλλήλων, ὡς συνωνύμους ἢ ὡς ἀπλοῦν «ἐν διὰ δυοῖν»; Ἀναντίρρητον πάντως τυγχάνει τὸ γεγονός ὅτι ὑπὸ τὰς δύο αὐτὰς λέξεις κρύπτεται τὸ θεολογικὸν μυστήριον τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Δημιουργόν του, μυστήριον, ὅπερ τοσοῦτον συγκεχυμένως καὶ ἀσαφῶς προσεπάθησαν νὰ περιγράψουν αἱ μυθολογίαι τῶν περιοίκων τοῦ Ἰσραὴλ λαῶν, ἐνῶ μετὰ τοσαύτης ψυχολογικῆς καὶ θεο-

¹ «Ἡμῖν δὲ—ὁμιλεῖ ὁ Πέρσης χιλιάρχος Ἀρτάβανος—πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων κάλλιστος οὗτός ἐστι, τιμᾶν βασιλέα καὶ προσκυνεῖσθαι ὡς εἰκόνα Θεοῦ τοῦ πάντα σφύζοντος». Πλουτάρχου, Θεμιστοκλῆς 27, 4. Ἐκ τῶν ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν ἀρυόμεθα τὴν πληροφορίαν ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους τὸν χαρακτηρισμὸν «εἰκὼν ζῶσα τοῦ Διὸς» ἔφερε τόσον ὁ Πτολεμαῖος Δ' ὁ Φιλοπάτωρ (221-205 π.Χ.), ὅσον καὶ ὁ Πτολεμαῖος Ε' ὁ Ἐπιφανής (205-181 π.Χ.). Βλ. W. Dittmberg, *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*, Λειψία, τόμ. I, 1903, σ. 142-143 καὶ L. Cerfaux - J. Tondriaux, *μν. ἔργ.* σ. 210.

² The Epic of Gilgamesh I, 30 ἐξ. ἐν J. Prichard, *Ancien Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, 1955, σ. 74 καὶ Ν. Π. Μπρατσιώτου, Ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, ἐν περιοδ. Θεολογία, 1963, Α', σ. 95.

³ Διὰ τὴν ἑλληνικὴν μεταγραφὴν τῶν ἐβραϊκῶν λέξεων ἀκολουθοῦμεν τὸ σύστημα τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀθ. Χαστούπη (Κεφάλαια Πατέρων, Θεσσαλονίκη, 1963, σ. 12).

λογικῆς βαθύτητος διδάσκει τοῦτο ἡ Π. Διαθήκη. Ὁ πρῶτος ὅρος «τῶς ἐλεμ» ἐτυμολογικῶς παραγόμενος εἴτε ἐκ τοῦ «τῶσαλάμ» (: εἶμαι ἢ γίνομαι σκοτεινός), εἴτε ἐκ τοῦ «τῶσαλάμ» (: περικόπτειν, σμιλεύειν, πελεκᾶν)—ὅπερ κατὰ τὴν γνώμην τῆς πλειονότητος τῶν εἰδικῶν θεωρεῖται καὶ ὀρθότερον¹—ἀπαντᾷ 17άκις ἐν τῷ ἐβραϊκῷ κειμένῳ, εἰς τὰς πλείονας δὲ τῶν περιπτώσεων δηλοῖ τὴν πλαστικὴν εἰκόνα, τ.ἔ. χρησιμοποιεῖται πρὸς δῆλωσιν ἀγαλμάτων θεοτήτων καὶ εἰδώλων². Ποία ὅμως ἡ ἀκριβὴς ἔννοια τοῦ «τῶς ἐλεμ» ἐν Γενέσει 1, 26; Ὁ P. Humbert διεξοδικῶς μελετήσας τὰς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ χρήσεις τοῦ ὅρου τούτου καταλήγει κατόπιν ἐξονυχιστικῆς φιλολογικῆς καὶ λεξιλογικῆς ἐρεῦνης εἰς τὸ θεολογικὸν συμπέρασμα ὅτι σκοπὸς τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Γενέσεως 1, 26 εἶναι νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ φυσικῇ του ὁρατῇ πραγματικότητι ἀποτελεῖ συγκεκριμένην καὶ φυσικὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὅτι δηλ. μεταξὺ Δημιουργοῦ καὶ δημιουργήματος ὑφίσταται φυσικὴ ἐξωτερικὴ ὁμοιότης. Εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν κειμένων τῆς Π. Διαθήκης, ἐνθα χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «τῶς ἐλεμ», ἡ συνάφεια μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐπεκτείνωμεν τὸ περιεχόμενον του καὶ ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ πεδίου, διότι εἰς ἀπάσας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἐξωτερικῆς πλαστικῆς ἀναπαραστάσεως³. Τὰς ἀπόψεις αὐτὰς υἱοθετῶν καὶ ὁ E. Jacob συμπληρῶναι ὅτι τὸ «τῶς ἐλεμ» χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον ὡς σύνολον φυσιολογικῶν καὶ πνευματικῶν λειτουργιῶν, προκειμένου ὅμως νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ αὐτῶν, θὰ προτιμήσωμεν ὡς σπουδαιότεραν τὴν φυσικὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅσον ἡ Π. Διαθήκη διδάσκει ὅτι ἐν τῇ ἐξωτερικῇ μορφῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀντανακλάται ὠραιότης καὶ μεγαλοπρέπεια, ἀπουσιάζουσιν ἐκ τῶν λοιπῶν δημιουργημάτων. Αἱ περιγραφαὶ ἄλλωστε τοῦ «Πάσχοντος Δούλου» τοῦ Ἑσαίου, συνεχίζει ὁ Jacob, ὑπογραμμίζουν ὅσον οὐδὲν ἄλλο κείμενον τῆς Π. Διαθήκης τὴν ρητὴν σχέσιν σωματικοῦ κάλλους καὶ θείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνας⁴.

¹ P. Humbert, Étude sur le récit du paradis et de la chute dans la Genèse, σ. 155 ἐξ. L. Koehler, Lexikon in Veteris Testamenti Libros, Leiden, 1953, σ. 804 καὶ Nöldcke, ἐν ZAW, 1897, σ. 185.

² Γεν. 1, 26· 27· 5, 3· 9, 6· Ἀριθμ. 33, 52· Α' Βασιλ. 6, 5· Β' Βασιλ. 11, 18· Β' Παραλ. 2, 3· 17· Ἰεζεκ. 7, 20· 16, 17· 23, 24· Ἀμώς 5, 26.

³ «Il ne faut pas entendre autre chose qu'une ressemblance physique entre l'homme et la divinité», P. Humbert, μνημ. ἔργ. σ. 158. Πρβλ. καὶ Th. Bomann, Der hebräische Denken im Vergleich mit dem griechischen, σ. 92.

⁴ E. Jacob, μνημ. ἔργ. σ. 137. Τοῦτο ὡδήγησε τὸν L. Koehler εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι τὸ κατ' εἰκόνα συνίσταται εἰς τὴν ὁρθίαν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ζῷα. Βλ. ἄρθρον αὐτοῦ Die Grundstelle der Imago-Dei-Lehre. Gen 1, 26, ἐν ThZ, 1948, σ. 17. Πρβλ. καὶ Μετάφρ. Συμμάχου (Γεν. 1, 26) «καὶ ἔκτισεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐν εἰκόνι διαφόρῳ, ὁμοῦ δὲ ὁ Θεὸς ἔκτισεν αὐτόν» (P.G. 15, 156-158). Σωματικὴν ἐκδοχὴν τοῦ «τῶς ἐλεμ» ὑπέχει καὶ ραββινικὴ τις διήγησις, καθ' ἣν ὁ γνωστὸς διδάσκαλος Χιλλέλ

Ἐνῷ τοιαύτη τυγχάνει ἡ ἔννοια τοῦ «τσελεμ» ἐν Γενέσει 1, 26 κατὰ τὸν P. Humbert—εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν ἀπόψεων τοῦ ὁποίου θὰ προβῶμεν εὐθὺς κατωτέρω—διερωτᾶται κανεῖς, τί ἐπεδίωκεν ὁ ἱ. συγγραφεὺς προσθέτων εὐθὺς μετὰ τὸ «τσελεμ» τὸν ὄρον «δεμούθ». Τὸ «δεμούθ», ἐκ τῆς ρίζης «δα-μά» (: ὁμοιάζω) παραγόμενον, ἀπαντᾷ 25άκις ἐν τῇ ἑβραϊκῇ Π. Διαθήκῃ, ἰδίᾳ παρ' Ἰεζεκιήλ, καὶ δηλοῖ οὐχὶ τὴν πλήρη, ἀκριβῆ καὶ οὐσιαστικὴν ταύτισιν τῶν συγκρινομένων μεγεθῶν, ἀλλὰ τὴν ἀπλὴν ὁμοιότητά των¹. Συνεπῶς, καταλήγει ὁ P. Humbert, διὰ τῆς προσθέσεως τῆς λέξεως «δεμούθ» ὁ ἱ. συγγραφεὺς ἀπέβλεπεν εἰς μετριάσμον καὶ μείωσιν τοῦ παχυλοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ, τὸν ὅποιον περιεῖχεν ὁ πρῶτος ὄρος, διασαφηνίζων οὕτως ὅτι δὲν πρόκειται εἰμὴ περὶ «ὁμοιαζούσης» ἀπλῶς εἰκόνας. Ὁ ὄρος «δεμούθ» δὲν μετριάζει μόνον τὴν ὑπερβολικῶς ὑλικὴν ἔννοιαν τοῦ «τσελεμ», ἀλλὰ στρέφεται καὶ κατὰ τῶν πανθειστικῶν τάσεων τῶν βαβυλωνιακῶν μύθων, τονίζων ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τμῆμα τῆς θεότητος, ἀλλ' εἰκὼν «ὁμοιάζουσα» πρὸς τὸν Θεόν. Κατὰ τοὺς βαβυλωνιακοὺς μύθους, ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἐκ τοῦ αἵματος καὶ τῶν ὀστέων τοῦ Θεοῦ Kingu², ἐνῷ ἡ περὶ δημιουργίας διήγησις τῆς Γενέσεως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀντιδιαστέλλει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ λοιπὰ δημιουργήματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν προσεγγίζει πρὸς τὸν Θεὸν χωρὶς ὅμως νὰ τὸν συγχέῃ οὐσιαστικῶς μετ' Αὐτοῦ³. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπλάσθη ἐκ τοῦ αἵματος καὶ τῶν ὀστέων τῆς θεότητος, ὥς διδάσκει ὁ βαβυλωνιακὸς μῦθος, ἀλλ' ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὥς εἰκὼν «ὁμοιάζουσα» πρὸς Αὐτόν⁴.

Τὰ θεολογικὰ αὐτὰ συμπεράσματα τοῦ P. Humbert, παρὰ τὴν σπουδαιότητα, ἦν κέκτηνται διὰ τὴν φιλολογικὴν ἔρευναν τῶν δύο τούτων ὄρων ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, προσκρούουν εἰς ἀνυπερβλήτους θεολογικὰς καὶ ἑρμηνευτικὰς δυσκολίας. Ἡ ἀντίληψις δηλ. περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὥς ἀποτελοῦντος

(20 π.Χ.) ἀποχαιρετῶν τοὺς μαθητὰς του συνήθιζε νὰ συνοδεύῃ αὐτοὺς ἕως τῆς στροφῆς τοῦ δρόμου, ὅτε εἰς ἐρώτησιν αὐτῶν «Διδάσκαλε, ποῦ ὑπάγεις;» ἐκεῖνος ἀπήντα· «ὑπάγω νὰ λουσθῶ εἰς τὰ δημόσια λουτρά, ἐκτελῶν οὕτω θείαν ἐντολήν»· καὶ εἰς ἀπορίαν τῶν μαθητῶν του, ἐὰν πρόκειται ὄντως περὶ ἐντολῆς, ἀπήντα διασαφηνίζων· «Βεβαίως πρόκειται περὶ ἐντολῆς· διότι, ἐὰν οἱ ἐπιμελοῦμενοι τῶν ἐν τοῖς θεάτροις εὐρισκομένων ἀγαλμάτων τοῦ βασιλέως τιμῶνται μετὰ τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων τῶν ἀνακτόρων, πολλῷ μᾶλλον ὀφείλω νὰ πράξω τοῦτο ἐγώ, ὁ ὁποῖος ἐδημιουργήθη κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ». Παρὰ H. S t r a c k - P. B i l l e r b e c k, Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch, τόμ. I, σ. 654.

¹ P. H u m b e r t, μνημ. ἔργ., σ. 158, 160-161. Γεν. 1, 26· Β' Βασ. 16, 10· Β' Παρ. 4, 3· Ψαλμ. 58, 5· Ἰεζ. 1, 5· 10· 13 κ.λ.π. Ἡσ. 13, 4· 40, 18 κ.λ.π.

² Βαβυλωνιακὸν ποίημα τῆς Δημιουργίας Enuma Elish, VI, 5· 30 ἐξ. ἐν J. P r i c h a r d, μνημ. ἔργ., σ. 68.

³ Βλ. καὶ Th. V r i e z e n, Theologie des Alten Testaments in Grundzügen, 1956, σ. 119.

⁴ E. J a c o b, μνημ. ἔργ., σ. 130, καὶ P. H u m b e r t, μνημ. ἔργ., σ. 159.

φυσικὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, προϋποθέτει τὴν παρά τοῦ ἱ. συγγραφέως τῆς Γενέσεως ἐκδοχὴν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν· τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές, διότι ὁ θεόπνευστος συγγραφεὺς τοῦ Α' Κεφ. τῆς Γενέσεως ἔχει ὑψηλὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν, ἀποφεύγων συστηματικῶς τοὺς παχυλοὺς ἀνθρωπομορφισμοὺς, τυγχάνει δὲ τοῦτο τοσοῦτω μᾶλλον ἀπαράδεκτον, καθ' ὅσον εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ κειμένου προστίθεται ὅτι «ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς»· εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἱ. συγγραφεὺς διανοήθη τὴν ὑπαρξίν δύο φύλων ἐν τῷ Θεῷ—συνέπεια, εἰς ἣν λογικῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀπολήξῃ ἡ περὶ φυσικῆς ὁμοιότητος τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ ἄποψις. Κατὰ τὸν ἱ. συγγραφέα τῆς Γενέσεως, ἡ ὁμοιότης τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι γενικὴ, περιλαμβάνουσα ἀσφαλῶς τὴν τε λογικότητα καὶ τὴν ἐλευθέραν βούλησιν ἀφ' ἑνός, καὶ τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ τὴν δυνατότητα ἀναπτύξεως τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τεθειμένων ἠθικῶν στοιχείων ἀφ' ἑτέρου¹. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ ὁμοιότης ἐκτείνεται εἰς τὸν ὅλον ἄνθρωπον, ἐκδηλούμενον κυρίως διὰ τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ λειτουργιῶν², καὶ οὐδόλως ἐξαντλεῖται εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἐξωτερικὴν ὄψιν, ὥς θέλει ὁ P. Humbert, μετὰ τοῦ ὁποίου συμφωνοῦν, πλὴν τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος E. Jacob, οἱ J. Skinner,³ G. Kittel⁴ καὶ A. Richardson⁵. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς τοῦ «τέλεμα» ὥς ὑποδηλοῦντος τὴν πνευματικὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ τάσσονται οἱ S.R. Driver⁶, A. Clamer⁷, J. Chaine⁸ καὶ De Vaux⁹. Ἡ τελευταία αὕτη ἄποψις ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τε τὴν ὑψηλὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν τοῦ ἱ. συγγραφέως καὶ τὴν θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης γενικώτερον, συμφωνεῖ δὲ πρὸς τοῦτοις καὶ μετὰ τῆς πατερικῆς ἐρμηνείας τοῦ χωρίου, τὴν ὁποίαν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἐξετάζοντες τὴν παρά τοῖς Ο' ἐλληνικὴν μορφήν τοῦ χωρίου τῆς Γενέσεως 1, 26, καθ' ὅσον, ὥς γνωστόν, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἡρμήνευσαν τὴν Π. Διαθήκην ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κειμένου τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τῶν Ο'.

Κατόπιν τούτων καὶ ἡ ἑτέρα ἄποψις τοῦ P. Humbert περὶ μετρίασμοῦ

¹ B. Bέλλα, Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν Π. Διαθήκην, 1950, σ. 8 ἐξ.

² K. L. Schmidt, Homo Imago Dei im Alten und Neuen Testament, ἐν Eranos-Jahrbuch, 1948, σ. 154 καὶ G. von Rad, Das erste Buch Moses, 1949, σ. 45.

³ A critical and exegetical Commentary on Genesis, ἐν ICC, 1930, σ. 32. «It denotes primarily the bodily form». Πρβλ. καὶ G. Nagel, ἐν Vocabulaire Biblique, Paris, 1956, σ. 131.

⁴ Ἀρθρ. εἰκῶν, ἐν ThWbNT, II, σ. 389.

⁵ A theological Word Book of the Bible, London, 1950, σ. 110.

⁶ The Book of Genesis, London, 1954, σ. 15. «Both words refer here evidently to spiritual resemblance».

⁷ L. P i r o t - A. C l a m e r, La Sainte Bible. Genèse, Paris, 1953, σ. 113.

⁸ Le livre de la Genèse, Paris, 1951, σ. 28.

⁹ La Genèse (La Sainte Bible commentée, Paris, 1953), σ. 42.

τοῦ παχυλοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ τοῦ «τσελέμ» διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ὄρου «δεμοῦθ» δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ. Ὁ ὄρος «δεμοῦθ» ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Γενέσεως 1, 26 ἐκλαμβάνεται συνήθως ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν εἴτε ὡς τὸ β' μέρος τοῦ γνωστοῦ ἐβραϊκοῦ ποιητικοῦ σχήματος τοῦ συνωνυμικοῦ παραλληλισμοῦ τῶν μελῶν καὶ ἄρα συνώνυμος καὶ ταυτόσημος πρὸς τὸν ὄρον «τσελέμ»¹, εἴτε ὡς ἀπλὴ διασάφησις καὶ ἐπεξηγήσις τοῦ προηγουμένου ὄρου², ἐνῷ ὁ W. Caspari διακρίνει ἐν μὲν τῷ «δεμοῦθ» τὴν σημασίαν «σχέδιον», «ιδέα», ἐν δὲ τῷ «τσελέμ» τὴν ἔννοιαν «εἰκὼν κυριαρχου», εὐνοουμένης οὕτω τῆς ἀποδοχῆς δύο διαφορετικῶν νοημάτων ἐν Γενέσει 1, 26³.

Πλὴν τοῦ κλασσικοῦ τούτου χωρίου τῆς Γενέσεως (1, 26) καὶ ἕτερον κείμενον τῆς Π. Διαθήκης, ἃν καὶ δὲν ἀναφέρει τὰς λέξεις εἰκὼν ἢ ὁμοίωσις, ἐρμηνεύει κατὰ τρόπον ἑμμεσον καὶ ποιητικὸν τὰς συνεπείας τῆς «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἐν λόγῳ κείμενον εἶναι ὁ 8 ο ς Ψ α λ μ ό ς, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, ὑπόμνημα εἰς τὸ χωρίον τῆς Γενέσεως 1, 26. Ὁ ἀνθρώπος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ «ὀλίγον τι κατώτερος τοῦ Θεοῦ» (Ψαλμ. 8, 6—κατὰ τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον)⁴. Ἐπὶ πλεόν, ὁ ἀνθρώπος περιβάλλεται, κατὰ τὸν ψαλμῶδον, διὰ «δόξης» («καβόδ») καὶ «τιμῆς» («χαδάρ»). Ἡ Π. Διαθήκη ἀποδίδει τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ εἰς τὸν Θεόν, ὡς ἐκ τούτου ἐν τῷ 8 ω Ψ α λ μ ῳ ἔχομεν χαρακτηριστικὸν τι σημεῖον ὁμοιότητος τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ⁵. Εἰς τί συνίσταται ἡ μεγίστη αὕτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιότης του; Ὁ ψαλμῶδός ἐστίν προφανῶς ἐξηρητημένος ἐκ τῆς διδασκαλίας τῆς Γενέσεως (1, 26), βλέπει δὲ εἰς τὴν «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἰδιάζουσαν αὐτοῦ ἀξιοπρέπειαν, ὡς καὶ τὴν δυνατότητα κυριαρχίας ἐπὶ πάσης τῆς ὁρατῆς δημιουργίας⁶. Παρὰ ταῦτα ὁμοῦς ὁ ψαλμῶδός

¹ S. R. Driver, μνημ. ἔργ. σ. 15. B. Βέλλα, μνημ. ἔργ. σ. 9, σημ. 1. H. Lessêtre, ἐν F. Vigouroux, DB, III, 1, σ. 844 καὶ J. Hastings, The Great Texts of the Bible, Michigan, τόμ. 1ος, σ. 48.

² De Vaux, μνημ. ἔργ. σ. 42. G. von Rad, Theologie des Alten Testaments, München, 1958, τόμ. I, σ. 149 καὶ Th. Vriezen, μνημ. ἔργ. σ. 177.

³ W. Caspari, Imago Divina. Gen. 1, ἐν Reihhold-Seeberg-Festschrift, Leipzig, 1929, σ. 197, παρὰ Ἰ. Καλογήρου, Ἡ περὶ «συνεργίας» ἐν τῇ δικαιοῦσι τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία ἐξ ἀπόψεως ὀρθοδόξου καὶ αἱ περὶ αὐτὴν συζητήσεις τῶν ἑτεροδόξων, σ. 14.

⁴ Πρβλ. Μετάφρ. Ἀκύλα, Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος· «Βραχύ τι παρὰ Θεόν» (P.G. 16, 1, 604-606). Ἐάν τὴν λ. «ἐλωχσίμ» τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου ἐκλάβωμεν ὡς πληθυντικόν, πρέπει δι' αὐτοῦ νὰ ἐννοήσωμεν τὰ θεῖα ὄντα, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ἐπουράνιον αὐλήν τοῦ Θεοῦ, τὰ Bené Elohim, τὰ ὅποια οἱ Ὁ' ἀποδίδουσι διὰ τῆς λέξεως «ἄγγελου». Βλ. C.A. Briggs, The Book of Psalms, ἐν ICC, σ. 64 καὶ R. Tournay - R. Schwab, Les Psaumes (La Sainte Bible, Paris, 1955), σ. 95.

⁵ G. von Rad, ἐν ThWbNT, II, σ. 389-390.

⁶ B. Βέλλα, Ἐκλεκτοὶ Ψαλμοί, Ἀθῆναι, 1955, σ. 80.

ἔχει συνείδησιν τῆς ἀποστάσεως, ἡ ὁποία χωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἐπὶ γῆς ἐκπρόσωπος τοῦ οὐρανίου βασιλέως καὶ κύριος πάντων τῶν δημιουργημάτων, ἡ προνομιοῦχος αὕτη θέσις του εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθη.

Γ'

Ἡ εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν γενομένη ὑπὸ τῶν Ο' ἀπόδοσις τῆς Π. Διαθήκης ἐπήνεγκε κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ἐννοιολογικὴν διαφοροποίησιν ὀρισμένων ἑβραϊκῶν ὄρων. Εἶναι φυσικόν, ὥς ἐκ τούτου, διάφορον ἀπήχησιν νὰ εἶχε διὰ τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστην τῆς Π. Διαθήκης ἡ ἑλληνικὴ λέξις «εἰκὼν» ἢ τὸ ἑβραϊκὸν «τσελέμ», καθ' ὅσον αἱ λέξεις ἀποτελοῦν πάντοτε τὸ ἀπαραίτητον ὄργανον καὶ μέσον, δι' οὗ ἐνυλοῦνται καὶ λαμβάνουν κατανοητὴν μορφήν αἱ ὑπ' αὐτὰς λανθάνουσαι καὶ δι' αὐτῶν ἐκφερόμεναι ἔννοιαι.

Ἐκ φιλολογικῶν παρατηρήσεων διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ ὅρος «εἰκὼν» τῶν Ο' ἀποδίδει 11 φορές τὸ ἑβραϊκὸν «τσελέμ»¹, 14 φορές τὸν συγγενῆ ἁραμαϊκὸν ὄρον «τσελέμ»², τρεῖς τὸ «σέμελ»³, δὶς τὸ «πέσελ»⁴ καὶ ἅπαξ τὸ «δεμούθ»⁵, ὅπερ συνηθέστερον ἀποδίδεται διὰ τῆς λέξεως «ὁμοίωμα»⁶, σπανίως διὰ τῆς λ. «ὁμοίωσις»⁷ καὶ ἅπαξ διὰ τῆς λ. «ἰδέα»⁸. Οὕτω, λοιπόν, ὁ συχνότερον διὰ τοῦ «εἰκὼν» ἀποδιδόμενος ὅρος εἶναι τὸ «τσελέμ», τὴν ἔννοιαν τοῦ ὁποίου εἶδομεν εἰς προηγουμένην παράγραφον. Ἡ ἑλληνικὴ διατύπωσις τοῦ χωρίου τῆς Γενέσεως 1, 26 παρὰ τοῖς Ο', «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν»⁹, ἀπετέλεσε διὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τὸ σταθερὸν βιβλικὸν υπόβαθρον πρὸς διαμόρφω-

¹ Γεν. 1, 26· 27· 5, 3· 6, 9· Α' Βασιλ. 6, 11· Δ' Βασιλ. 11, 18· Ψαλμ. 38, 7· 72, 20· Ἰεζ. 7, 20· 16, 17· 23, 4.

² Δανιήλ 2, 31· 34· 35· 3, 1· 3· 5· 7· 10· 12· 14· 15 κ.λ.π.

³ Δευτ. 4, 16· Β' Παρ. 33, 7· Ἰεζ. 8, 5.

⁴ Ἡσ. 40, 19-20.

⁵ Γεν. 5, 1.

⁶ Δ' Βασιλ. 16, 10· Β' Παρ. 4, 3· Ἡσ. 40, 18· Ἰεζ. 1, 5· 22· 26· 2, 1· 8, 2· 10· 1· 10· 21-22· 23, 15.

⁷ Γεν. 1, 26· Ψαλμ. 57, 4· Ἰεζ. 1, 10· 10, 22· Δαν. 10, 16.

⁸ Γεν. 5, 3. Βλ. E. H a t c h - H . R e d p a t h, A concordance to the Septuagint, Onfort, 1897, τόμ. I, σ. 377 καὶ τόμ. II, σ. 993.

⁹ Πρβλ. Μετάφρ. Ἀ κ Ὑ λ α· «ποιήσωμεν ἄνθρωπον ἐν εἰκόνι ἡμῶν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμῶν». Σ υ μ μ ἄ χ ο υ· «ποιήσωμεν ἄνθρωπον ὡς εἰκόνα ἡμῶν, καθ' ὁμοίωσιν ἡμῶν» καὶ Θεοδοτίωνος· «ποιήσωμεν ἄνθρωπον ἐν εἰκόνι ἡμῶν, ὡς ἐν ὁμοιώσει ἡμῶν» (P.G. 15, 156-158).

σιν τῆς ὀρθοδόξου περὶ ἀνθρώπου δογματικῆς διδασκαλίας. Ὁ σύνδεσμος «καὶ», τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν οἱ Ὁ' πρὸς σύνδεσιν τῶν δύο ἐννοιῶν, παρέσχεον συντακτικῶς τὴν ἀφορμὴν διαφοροποιήσεως τοῦ περιεχομένου τῶν δύο ὁρων «εἰκῶν» καὶ «ὁμοιώσις», τοῦ μὲν πρώτου ἐκκληφθέντος ὑπὸ τῶν Πατέρων ὡς δηλωτικοῦ τῆς ἀρχικῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη ὁ ἄνθρωπος ἅμα τῇ δημιουργίᾳ τοῦ, τοῦ δ' ἑτέρου ὡς ἐκφράζοντος τὸν σκοπὸν, εἰς ὃν δέον νὰ κατατείνῃ ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσων καὶ τελειῶν ἑαυτὸν ἠθικῶς. Τοιουτοτρόπως ἡ παρὰ τοῖς Ὁ' μορφή τοῦ χωρίου τῆς Γενέσεως 1, 26 ἠνύνησε τὴν ἀποδοχὴν δύο διαφόρων νοημάτων ἐν αὐτῷ¹.

Πρῶτος μεταξὺ τῶν ἐκκλ. συγγραφέων ποιεῖται διάκρισιν μεταξὺ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐκφράσεων «κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ὁμοίωσιν» ὁ ἐπίσκοπος Λουγδούνου Εἰρηναῖος², συγχρόνως δὲ μετ' αὐτοῦ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς παρατηρεῖ ὅτι «τινὲς τῶν ἡμετέρων τὸ μὲν <κατ' εἰκόνα> εὐθέως κατὰ τὴν γένεσιν εἰληφέναι τὸν ἄνθρωπον, τὸ <καθ' ὁμοίωσιν> δὲ ὕστερον κατὰ τὴν τελείωσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν ἐκδέχονται»³. Ἡ διάκρισις αὕτη ἐγένετο ἀκολούθως δεκτὴ καὶ καθωρίσθη ἐπακριβέστερον ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ἐκκλ. Πατέρων καὶ συγγραφέων, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ αὐτῆς «ὡς περὶ φρονήματος τῆς Ἐκκλησίας»⁴. «Τὸ κατ' εἰκόνα», γράφει ὁ Μ. Βασίλειος, «φύσει δέδοται ἡμῖν καὶ ἀμετάβλητον ἐξ ἀρχῆς καὶ εἰς τὸ τέλος συμπάρεστι· τὸ δὲ καθ' ὁμοίωσιν ἐκ προαιρέσεως καὶ οἴκοθεν κατορθοῦμεν ὕστερον»⁵. Τὸ κατ' εἰκόνα ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν ἔξοχον φιλοσοφικὴν διατύπωσιν τοῦ αὐτοῦ πατρός, τὴν «δυνάμει» ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου καταβολὴν τοῦ καθ' ὁμοίωσιν, ὅπερ οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τὸ κατ' εἰκόνα «ἐνεργεῖα»⁶.

Ποῖον ὅμως τὸ καθ' ὕλην περιεχόμενον τῆς θείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνης; Εἰς ποῖον δηλονότι ἐκ τῶν τοῦ ἀνθρώπου συστατικῶν ἢ λειτουργημάτων ἀναφέρεται τὸ κατ' εἰκόνα; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀντιμετωπίζοντες οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρουν τὸ κατ' εἰκόνα ἄλλοι μὲν εἰς τὴν νοε-

¹ Π. Πρατσίωτου, Τὸ Γενέσεως Α' 26 ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ, ἐν περιοδ. Ὁρθοδοξία, 1952, ΚΖ', σ. 361 καὶ Β. Ἐξάρχου, Τὸ πρόβλημα τῆς συνεκπαιδεύσεως ἐξ ἐπόψεως ἐλληνικῆς χριστιανικῆς, Ἀθήναι, 1935, σ. 29.

² Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως Ε' 1, 3. P.G. 7, 1122. Βλ. Π. Πρατσίωτου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 362.

³ Στρωματεῖς Β' 22. P.G. 8, 1080.

⁴ Π. Τρεμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδ. Καθολ. Ἐκκλησίας, τόμ. 1ος, σ. 491.

⁵ Περί κατασκευῆς ἀνθρώπου 1, 20. P.G. 30, 29. Πρβλ. καὶ Ἰωάν. Δαμασκηνόου, Ἐκδ. Ὁρθοδ. πίστεως 2, 12. P.G. 94, 920.

⁶ Περί κατασκευῆς ἀνθρώπου 1, 21. P.G. 30, 32.

ρὰν καὶ λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου¹, ἢ εἰς τὸ αὐτεξούσιον², ἢ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς φύσεως κυριαρχικὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθρώπου³, ἄλλοι δὲ ἀναζητοῦν τὸ κατ' εἰκόνα εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς⁴, ἢ εἰς τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀναπαραγωγὴν⁵, ἐνῶ ὠρισμένοι ἐξ αὐτῶν κατηγοροῦν τὸ κατ' εἰκόνα ἀδιακρίτως ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπου⁶.

Ἡ ἔλλειψις ἐνιαίας ἐκδοχῆς τοῦ «κατ' εἰκόνα» ἐγένετο αἰσθητὴ καὶ ἐπεσημάνθη πολὺ ἐνωρὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλ. συγγραφέων⁷, αἱ δὲ περὶ αὐτοῦ θεολογικαὶ συζητήσεις ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς «πολυθρύλητον πρόβλημα»⁸. Ἐκτενεστέρα ἐξέτασις τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος, ἀποτελοῦντος, κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης, «δόγμα τι μέγα καὶ ὑψηλόν»⁹, ἐκφεύγει τῶν στενῶν ὁρίων τῆς παρούσης εἰσαγωγῆς· τόσον μόνον σημειοῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἐπισταμένη καὶ ἐνδεδεχῆς μελέτη τῆς πατερικῆς θεολογίας ὁδηγεῖ εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρουν τὸ κατ' εἰκόνα εἰς

¹ Ὁριγένους, Κατὰ Κέλσου 6, 63 P.G. 11, 1396. Μ. Βασιλείου, αὐτόθι 1, 16. P.G. 30, 24. Γρηγ. Νύσσης (ἀμφιβ.) Εἰς τὰ τῆς Γραφῆς ρήματα· ποιήσωμεν ἄνθρωπον, Λογ. Α', P.G. 44, 268. Μ. Ἀθανασίου, Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, 3, 6, 7 P.G. 25, 101. Γρηγ. Παλαμᾶ, Κεφ. Φυσικά 37, 39 P.G. 150, 1145· 1148.

² Γρηγ. Νύσσης, Περὶ Παρθενίας 12, P.G. 46, 369C. Ἰωάν. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδ. Ὁρθ. Πίστεως 2, 12. P.G. 94, 920B.

³ Διοδώρου Ταρσοῦ, Ἀποσπ. ἐκ Σειρῶν εἰς Γεν. 1, 26, P.G. 33, 1564. Ἰωάν. Χρυσόστομου, Εἰς Γένεσιν Ὁμιλ. Η', P.G. 53, 73ξξ. Θεοδώρητου, Εἰς τὴν Γένεσιν Ἐρώτ. Κ', P.G. 80, 105 καὶ Ὁμιλ. εἰς Α' Κορ. 11, 7 P.G. 82, 312.

⁴ Τατιανοῦ, Πρὸς Ἑλληνας 7. P.G. 6, 820.

⁵ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Παιδαγωγός 2, 10. P.G. 8, 497.

⁶ Εἰρηναίου, Ἐλεγχος... Ε' 6, 1· 16, 1-2. P.G. 7, 1137· 1167-1168. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπίδειξις τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος 11· 22, γαλλ. μετάφρ. Froidevaux, ἐν Sources Chrétiennes, No 62, Paris, 1959, σ. 64-65. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 22. P.G. 44, 204. Πρβλ. καὶ ἀποδιδόμενον εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν σύγγραμμα τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου «Προσωποποιία»· «Ἰσχυρισαίμην γὰρ ἐκ τῆς γραφικῆς ἀνθρώπου φυσιολογίας ὁρμώμενον μὴ ἂν ψυχὴν μόνην, μήτε σῶμα μόνον λέγεσθαι ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ συναμφοτέρον, ὃ δὴ καὶ κατ' εἰκόνα πεποιηκέναι Θεὸς λέγεται», P.G. 150, 1361. Περὶ δυναμικῆς ἀναφορᾶς τοῦ κατ' εἰκόνα εἰς τὸν ὅλον ἄνθρωπον καὶ ὑπὸ τοῦ Γρηγ. Παλαμᾶ, βλ. Γ. Μαντζαρίδου, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Θεσσαλονίκη, 1963, σ. 24.

⁷ Πρβλ. Ἐπιφανίου Κύπρου, Κατὰ Αἰρέσεων 70, 30· «Οἱ μὲν γὰρ λέγουσιν ἐν τῇ ψυχῇ πληροῦσθαι τὸ κατ' εἰκόνα, ἄλλοι δὲ λέγουσιν οὔτε ἐν ψυχῇ οὔτε ἐν σώματι, ἀλλὰ ὁρετὴν εἶναι τὸ κατ' εἰκόνα... ἄλλοι δὲ πάλιν τοῦτο οὐ βούλονται, ἀλλὰ θέλουσι λέγειν τότε μὲν εἶναι τὸ κατ' εἰκόνα ἐν τῷ Ἀδάμ, ἕως ὅτε ἐν παρακοῇ γέγονε... καὶ πολλὴ τίς ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων μυθοποιία, οἷς οὐ χρὴ τοῖς οὕτω ἢ οὕτω λέγουσι, ἀλλ' εἶναι μὲν πιστεύειν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ κατ' εἰκόνα... ποῦ δὲ ἐστὶν ἢ ποῦ πεπλήρωται, αὐτῷ μόνῳ ἔγνωσται τῷ Θεῷ τῷ κατὰ χάριν τῷ ἀνθρώπῳ δωρησαμένῳ τὸ κατ' εἰκόνα», P.G. 42, 341-344.

⁸ Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Ἐπιστολὴ 95 Εἰς τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοιότητα, P.G. 78, 800.

⁹ Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 16, P.G. 44, 181.

τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα ἐν γένει¹. Ἐὰν δὲ τονίζεται ὑπὸ τῶν Πατέρων τὸ αὐτεξούσιον ἢ ἡ λογικότης τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἄλλο τι, τοῦτο οὐδόλως σημαίνει ὅτι ἀποκλείονται αἱ λοιπαὶ λειτουργίαι αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπλῶς ἐξαίρεται μία ἐξ αὐτῶν ὡς βασικὴ ἐκφανσις τοῦ προσώπου, ὡς συνισταμένη καὶ κέντρον τῆς ὅλης ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος ἐμπεριέχει ὡς θεμελιώδη στοιχεῖα τὴν τε λογικότητα καὶ τὸ αὐτεξούσιον καὶ οἵανδήποτε ἄλλην λειτουργίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰδικώτερον οἱ Πατέρες ἀναφέρουν τὸ κατ' εἰκόνα. Ὁ ὅλος ἀνθρώπος, ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι ἐν μόνον συστατικὸν αὐτοῦ ἢ μίᾳ μόνον ἐκ τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν του, ἀφθαρτοποιεῖται καὶ καθίσταται μέτοχος τῆς ἀθανασίας διὰ τῆς ζωοποιῶς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος². Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ συνάδει πλήρως πρὸς τὴν ἐν γένει βιβλικὴν περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίαν, ἡ ὁποία οὐδόλως ποιεῖται ἀναλυτικὴν διάκρισιν τῶν συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου στοιχείων, ἀλλ' ἐρμηνεύει καὶ ἐξετάζει αὐτὸν κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ συνθετικόν³.

Ἡ διδασκαλία περὶ τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐκτὸς τοῦ χωρίου τῆς Γενέσεως 1, 26, εὑρηται καὶ εἰς δύο ἕτερα κείμενα τῆς σοφολογικῆς γραμματείας τῆς Π. Διαθήκης: α) Σοφ. Σειράχ 17, 2-4: «Καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν ἐπ' αὐτῆς· καθ' ἑαυτὸν ἐνέδυσεν αὐτοὺς ἰσχὺν καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ἐποίησεν αὐτούς· ἔθηκεν τὸν φόβον αὐτοῦ ἐπὶ πάσης σαρκὸς καὶ κατακυριεύειν θηρίων καὶ πετεινῶν». β) Σοφ. Σολομ. 2, 23: «Ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, κατ' εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀδιότητος ἐποίησεν αὐτόν».

¹ Πρβλ. VI. Lossky, *Théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris, 1944, σ. 117, 119, βλ. καὶ ἑλλην. μετάφρ. Σ. Πλευράκη, Θεσσαλονίκη, 1964, σ. 137, 141. Πρβλ. καὶ J. Hastings, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. I, σ. 49. Εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ, ὅπως τελεῖ εἰς προσωπικὴν σχέσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν συνανθρώπων του, διαβλέπει τὴν θεϊαν εἰκόνα καὶ ὁ γνώστὸς σύγχρονος διαλεκτικὸς θεολόγος Karl Barth, *Kirchliche Dogmatik*, τόμ. II, Μέρ. I, σ. 207 ἐξ. Μέρ. II, σ. 390 ἐξ.

² Ἰωάν. Ρωμανίδου, *Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα*, σ. 133.

³ Ἐντύπωσιν σωματικῆς ἐκδοχῆς τῆς θείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνας παρέχουν ἱσως ὀρισμένοι ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας μας ὡς οἱ ἀκόλουθοι: «Ἐτίμησας εἰκόνι σου τὸ τῶν χειρῶν σου, Λόγε, πλαστούργημα, ζωγραφήσας γὰρ ἐν ὑλικῇ μορφῇ τῆς νοερᾶς οὐσίας τὸ ὁμοίωμα, ἧς καὶ κοινωνόν με κατέστησας, θέμενος ἐπὶ τῆς γῆς κατάρχειν κτισμάτων τῷ αὐτεξουσίῳ...». Εὐχολόγιον J. Goggar (Graz, 1960) σ. 463. Καὶ ἕτερον: «Θρηνῶ καὶ ὀδύρομαι, ὅταν ἐννοήσω τὸν θάνατον καὶ ἴδω ἐν τοῖς τάφοις κειμένην τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθεῖσαν ἡμῖν ὠραιότητα ἄμορφον, ἄδοξον, μὴ ἔχουσαν εἶδος...», Αὐτόθι, σ. 463. Ἀποκρούων πᾶσαν ὑπόνοιαν περὶ τυχόν σωματικῆς ἐν προκειμένῳ ἐκδοχῆς τοῦ κατ' εἰκόνα, παρατηρεῖ εὐστόχως ὁ Χρ. Ἀνδρόυτσος ὅτι «ὁ ὕμνωδὸς καλεῖ τὸ σῶμα εἰκόνα Θεοῦ θεωρῶν αὐτὸ ποιητικῶ τῷ τρόπῳ ἠνωμένον ἐτι μετὰ τῆς ψυχῆς, ἧς ἐκφαίνει τὴν δύναμιν καὶ τὸ μεγαλεῖον ἀποτελοῦν τὸ μόνον τῆς λειτουργίας καὶ ἐκφάνσεως αὐτῆς ὄργανον». Δογματικὴ τῆς Ὁρθ. Ἀνατολ. Ἐκκλησίας, σ. 137, σημ. 2.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρώτου κειμένου διαβλέπει τὸ κατ' εἰκόνα εἰς τὴν κυριαρχικὴν δύναμιν, μεθ' ἧς ὁ Θεὸς «ἐνέδυσσε» τὸν ἄνθρωπον, ὥστε νὰ καταστῇ οὗτος ὁ ἐπὶ τῆς γῆς ἐκπρόσωπος τοῦ οὐρανίου Θεοῦ. Εἶναι βεβαίως γνωστὸν ὅτι καὶ εἰς τὸ κείμενον τῆς Γενέσεως ἡ ἐπὶ πάντων τῶν κτισμάτων κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου δίδεται εἰς αὐτὸν ὡς ἰδιαίτερον προνόμιον εὐθὺς μετὰ τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίαν του, ἡ τοιαύτη ὁμως κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου δὲν συνιστᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ κατ' εἰκόνα, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἄμεσον αὐτοῦ ἐκδήλωσιν καὶ ἀποτέλεσμα τῶν πνευματικῶν τοῦ ἀνθρώπου ιδιοτήτων¹. Εἰς τὸ δεύτερον ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων κειμένων, τὸ ὁποῖον φέρει προδήλως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως², τὸ κατ' εἰκόνα συνίσταται εἰς τὴν ἀθανασίαν.

Ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου «εἰκῶν» ἀφθονεῖ κυρίως ἐν τοῖς συγγράμμασι Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ὁ ὁποῖος ὑπομνηματίζων τὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης, ἰδίᾳ δὲ τὸ χωρίον τῆς Γενέσεως 1, 26, ἀνέπτυξεν ἰδιαζόντως ἐνδιαφερούσας περὶ «εἰκόνας» ἀπόψεις. Παρὰ τὰς ἐπανελημμένας προσπαθείας φιλελευθέρων τινῶν ἐρμηνευτῶν πρὸς στήριξιν τῆς ἀπόψεώς των ὅτι ἡ χριστολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου τελεῖ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῆς περὶ Λόγου φιλωνείου διδασκαλίας, ἡ θεολογικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ἀπόστασις, ἡ ὁποία χωρίζει τὴν παύλειον θεολογίαν ἀπὸ τὴν σκέψιν τοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου, παραμένει ἀγεφύρωτος. Ὁ Φίλων, χαρακτηρισθεὶς ὡς «ἡ πολυπλοκωτέρα προσωπικότης τῆς ἀρχαιότητος»³, ἔζησεν εἰς μίαν κατ' ἐξοχὴν ἀποφασιστικὴν ἐποχὴν καὶ ἐντὸς τοῦ προνομιοῦχου πνευματικοῦ περιβάλλοντος, ἐνθα ἔλαβε χώραν ἡ συνάντησις τῆς Ἰουδαϊκῆς πίστεως μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἡ δὲ ἰδιαίχουσα σπουδαιότης τῆς προσωπικότητός του συνίσταται εἰς τὸ ὅτι συνδυάζει ἁρμονικῶς καὶ δημιουργικῶς ἐν ἑαυτῇ τὴν τε βιβλικὴν πίστιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν. Ἐνεκα τῆς πληθύος καὶ ποικιλίας τῶν ἀπόψεων τοῦ ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν διαφόρων μελετητῶν τοῦ ὁ Φίλων ὡς «*suī generis* Γνωστικὸς»⁴, ὡς ἑλληνιστῆς μυστικὸς φιλόσοφος⁵, ὡς πλατωνικὸς φιλόσοφος⁶, ὡς στωϊκίζων

¹ Π. Μπρατσιώτου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 372. J. Skinner, μνημ. ἔργ. σ. 32 καὶ K. Barth, μνημ. ἔργ. τόμ. III, 1, σ. 210-211.

² Ἡ ἐπίδρασις ἐν γένει τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ἐπὶ τῆς Σοφίας Σολομώντος γίνεται ἀποδεκτὴ ὑπὸ πλείστων ἐρμηνευτῶν. Βλ. H. Crouzel, *Théologie de l'image de Dieu chez Origène*, σ. 5.

³ R. Reitzenstein, *Das iranische Erlösungsmysterium*, Bonn, 1921, σ. 106, σημ. 1: «Die Komplizierteste und den verschiedensten Einflüsse ausgesetzte Persönlichkeit des Altertums».

⁴ H. Willms, μνημ. ἔργ. σ. 113.

⁵ R. Goodenough, *By Light Light. The mystic Gospel of hellenistic Judaism*, London, 1935.

⁶ Th. H. Billings, *The Platonism of Philo Judaeus*, Chicago, 1919. Πρβλ.

πλατωνικός¹, ὡς ιδιόρρυθμος φιλόσοφος φέρων ἰσχυράν στωϊκὴν ἐπίδρασιν², ἐνῶ κατὰ τὴν ἐσχάτως ὑπὸ τῶν H. A. Wolfson³ καὶ J. Daniélou⁴ διατυπωθεῖσαν ἄποψιν ὁ Φίλων ἐρεῖδεται αὐθεντικῶς ἐπὶ τῆς βιβλικῆς πίστεως, ἐπενδύει ὁμως ἐξωτερικῶς τὴν σκέψιν του διὰ τῶν κατηγοριῶν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Σημαντικὴν θέσιν κατέχει ὁ ὅρος «εἰκῶν» εἰς τὰ ἔργα τοῦ Φίλωνος, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ κόσμος ὡς σύνολον παρίσταται· α) ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν («νοητὸς κόσμος») καὶ β) ὑπὸ τὴν συγκεκριμένην ὁρατὴν μορφήν του («αἰσθητὸς κόσμος»). Ὁ Θεός, ὡς καλὸς ἀρχιτέκτων, κατασκευάζει τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν «παραδειγμάτων» τοῦ νοητοῦ κόσμου, εἰς τρόπον ὥστε ὁ «ἄσώματος νοητὸς κόσμος» νὰ εἶναι «τὸ τοῦ φαινομένου τοῦτου ἀρχέτυπον»⁵. Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς φιλωνείου κοσμολογίας συγκεφαλαιοῦται εἰς τὴν φράσιν ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀποτελεῖ «εἰκῶνα» καὶ «ἀπεικόνισμα» τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν⁶. Ὁ Φίλων γνωρίζει μὲν πάσας τὰς ἐννοίας τοῦ ὅρου «εἰκῶν» παρὰ τοῖς Ἑλλήσι φιλοσόφοις, ἐμπνεόμενος ὁμως ὑπὸ τῆς θείας αὐθεντίας τοῦ Μωϋσέως τέμνει νέαν ὁδὸν καὶ εἰσάγει τὸν ὅρον εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν. Ἡ ἐν τῇ Γενέσει (1, 26· 27· 2, 7) διατυπωμένη διδασκαλία παρέσχεν εἰς τὸν Φίλωνα τὸ θεμέλιον τῆς ἀνθρωπολογίας του, καθ' ὅσον εἰς τὴν κατ' εἰκῶνα Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀνεγνώρισε τὴν ἰδιάζουσαν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχον διανοηθῇ οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι. Τὴν θείαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκῶνα διαβλέπει ὁ Φίλων εἴτε εἰδικῶς εἰς «τὸν τῆς ψυχῆς ἡγεμόνα νοῦν»⁷, εἴτε γενικῶς εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου⁸.

Εὐσεβίου, Ἑκκλ. Ἱστορ. II, 4, 3· «Φίλων...μάλιστα τὴν κατὰ Πλάτωνα καὶ Πυθαγόραν ἐξηλωκὴς ἀγωγὴν, διενεγκεῖν ἅπαντας τοὺς καθ' ἑαυτὸν ἱστορεῖται». P.G. 20, 148.

¹ H. Schmidt, Die Anthropologie Philons von Alexandria, σ. 2.

² E. Bréhier, Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie, Paris, 1925.

³ Philo. Foundations of religious philosophy in Judaism, Christianity and Islam, Cambridge, 1948.

⁴ Philon d'Alexandrie, Paris, 1958. Πλείονα περὶ τῆς ἐρεῦνης τοῦ ἔργου τοῦ Φίλωνος κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαι, βλ. παρὰ H. Thyen, Die Probleme der neueren Philo-Forschung, ἐν ThR, 1955, σ. 230-246.

⁵ Περί συγχύσεως διαλέκτων 172.

⁶ Περί τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας (εἰς τὸ ἐξῆς: Κοσμοποιία) 16. Ἡ πλατωνικὴ ἐπίδρασις ἐν προκειμένῳ εἶναι καταφανής. Ἀπομακρύνεται ὁμως ὁ Φίλων ἐκ τῆς πλατωνικῆς παραδόσεως, ὅταν χρησιμοποιῇ τὸν ὅρον «εἰκῶν» πρὸς δήλωσιν ὄντοτήτων τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἐνῶ ὁ Πλάτων ἐπιφυλάσσει τὸν ὅρον ἀποκλειστικῶς διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων.

⁷ Κοσμοποιία 69. Πρβλ. Περί τῶν δέκα λόγων οἱ κεφάλαια νόμων εἰσὶν (εἰς τὸ ἐξῆς: Δέκα λόγοι) 134.

⁸ Περί τῶν ἐν μέρει διαταγμάτων (εἰς τὸ ἐξῆς: Διατάγματα) 1, 81. Νόμων ἱερῶν

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἐλληνιστικὸν Ἰουδαϊσμόν, ἡ ραββινικὴ θεολογία ἐλάχιστα ἠσχολήθη μετὰ τοῦ ἐκ τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου τιθεμένου προβλήματος. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν καὶ θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ραββινικῆς ἀνθρωπολογίας. «Ἀγαπητός (εἶναι) ὁ ἄνθρωπος, διότι ἐδημιουργήθη κατ' εἰκόνα (Θεοῦ). Ἀγάπη περισσοτέρα (ὅμως ἦτο) τὸ νὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς αὐτόν, ὅτι ἐδημιουργήθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ὡς (ἐν τῇ Γραφῇ) λέγεται, ὅτι κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον»¹. Τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου ἐρμηνεύουν καὶ ἀναπτύσσουν κατὰ τοιοῦτον ἠθικὸν τρόπον οἱ ραββῖνοι, ὥστε ἡ διατήρησις ἢ ἀπώλειά του νὰ μὴ συνδέεται μετὰ τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδάμ, ἀλλὰ νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐναντι τοῦ Νόμου στάσεως καὶ τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου ζωῆς. Ἡ ἠθικὴ δηλονότι συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ὡς μεμονωμένου ἀτόμου ἀποτελεῖ τὸν ρυθμιστικὸν παράγοντα τῆς διατηρήσεως ἢ ἀπωλείας τοῦ κατ' εἰκόνα. Τοιουτοτρόπως τὸ κατ' εἰκόνα ἀποτελεῖ διὰ τὴν ραββινικὴν θεολογίαν οὐχὶ μόνον θεμέλιον τῆς ἠθικῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ σκοπὸν αὐτῆς².

Ἡ σύντομος αὕτῃ ἱστορικο-φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ ἐπισκόπησις τῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου «εἰκὼν» ἐν τῷ ἐλληνικῷ κόσμῳ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ τῷ ἐλληνιστικῷ Ἰουδαϊσμῷ ἀφ' ἑτέρου ἀποτελεῖ οἶονεὶ τὴν προϊστορίαν τῆς κατανοήσεως τοῦ ὅρου, ἐν ταύτῳ δὲ καὶ τὸ ἱστορικὸν ὑπόβαθρον, ἐφ' οὗ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δομεῖ τὰς περὶ «εἰκόνας Θεοῦ» καὶ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ ἀπόψεις του.

οἶονεὶ - ὡθάν, Περὶ τοῦ,

ἀλληγορία (εἰς τὸ ἐξῆς: Ἀλληγορία) I, 37. Περὶ Ὀνειρῶν I, 73. Βλ. καὶ J. G i b l e t, L' homme image de Dieu dans les Commentaires litteraux de Philon d' Alexandrie, ἐν Studia Hellenistica, 1948, σ. 96.

¹ Ἀθ. Χαστούπη, Κεφάλαια Πατέρων 3, 18, Θεσσαλονίκη, 1961, σ. 45-46.

² G. F. M o o r e, Judaism in the first centuries of the christian era, τόμ. I, σ. 147. A. C o h e n, Le Talmud, Paris, 1958, σ. 144. K. L. S c h m i d t, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 189 καὶ G. K i t t e l, ἐν ThWbNT, II, σ. 391.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΕΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΟΞΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

1. Γενικά περί τῆς χρήσεως τοῦ ὅρου «εἰκὼν» ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ.

Ἡ περί δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου διήγησις τῆς Γενέσεως ὑπογραμμίζει ρητῶς τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐννοίας τοῦ «κατ' εἰκόνα» ὡς βασικοῦ καὶ θεμελιώδους στοιχείου τῆς περί ἀνθρώπου βιβλικῆς διδασκαλίας. Εἰς τὴν «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται τὸ ἰδιάζον γνῶρισμα τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, ὁρθῶς δὲ παρητήρηθη ὅτι «πᾶσα παρέκκλισις ἀπὸ τῆς ὄντολογικῆς ταύτης βάσεως σημαίνει ἀπομάκρυνσιν καὶ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ὀφείλεται ἡ ὑπὸ πάντων ἀναγνωριζομένη φυσικὴ φορὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ πρὸς Αὐτὸν πνευματικὴ του συγγένεια, ἐπὶ τῆς ὁποίας μάλιστα ὁ Χριστιανισμὸς στηρίζει τὴν περί θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία του»¹. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἀναφέρεται εἰς εὐάριθμα μόνον κείμενα τῆς Γενέσεως καὶ εἰς ἐλάχιστα τῆς σοφιολογικῆς γραμματείας τῆς Π. Διαθήκης, ἁπλῶς δὲ προϋποτίθεται εἰς τὸν 8ον Ψαλμὸν, ὁ Gerhard von Rad ὁμιλεῖ περί «περιφερειακοῦ καὶ δευτερεύοντος ρόλου τῆς ἐννοίας τῆς εἰκόνος ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ»². Τοῦτο ὅμως ἐλέγχεται ὡς ἀβάσιμον, διότι τῇ ἀληθείᾳ ἡ περί τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψις τυγχάνει κεντρικὴ διὰ τὴν θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης, ἀποτελεῖ δὲ τὴν βάσιν τῆς βιβλικῆς ἀνθρωπολογίας³. Πρέπει ἄλλωστε νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ σπουδαιότης διδασκαλίας τινὸς τῆς Ἀγίας Γραφῆς δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χωρίων, εἰς τὰ ὅποια διατυπῶνται, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀξιολογήσεως καὶ περαιτέρω διαπτύξεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς μετέπειτα θεολογικῆς σκέψεως. Ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Αὐτοῦ, ὡς καὶ ἄλλαι βασικαὶ διδασκαλαί τῆς Π. Διαθήκης, παραληφθεῖσαι ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τῆς Κ. Διαθήκης, ἀπετέλεσαν θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς χριστια-

¹ Μ. Σιῶ το υ, Χριστιανισμὸς καὶ Ἀνθρωπισμὸς, Ἀθῆναι, 1962, σ. 15.

² G. von Rad, ἄρθρ. εἰκὼν, ἐν ThWbNT, II, σ. 388.

³ Πρβλ. Th. Boman, μνημ. ἔργ. σ. 95: «Der Imago-Dei-Gedanke ist somit keine sekundäre und peripherische Einzelheit, sondern ein Höhepunkt in der alttestamentliche Theologie und Anthropologie».

νικῆς ἀνθρωπολογίας¹. Ὁ Χρυσόστομος ἀναφερόμενος εἰς τὸν ἐλάχιστον ἀριθμὸν χωρίων, τῶν διατυπώντων τὴν βασικὴν αὐτὴν ἀνθρωπολογικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀγίας Γραφῆς περὶ τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, εὐστόχως παρατηρεῖ: «εἰ γὰρ καὶ ὀλίγα τὰ ρήματα, ἀλλὰ πολὺς ὁ ἐγκεκρυμμένος θησαυρὸς καὶ προσήκει τοὺς νήφοντας καὶ ἐγρηγοροτάς μὴ μέχρι τῆς ἐπιφανείας ἵστασθαι»².

Ἐὰν κατὰ τὴν Π. Διαθήκην τὸ «κατ' εἰκόνα» ἀπετέλει οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας, τὴν αὐτὴν καὶ μείζονα ἔτι σπουδαιότητα προσλαμβάνει ἡ περὶ «εἰκόνας Θεοῦ» διδασκαλία ἐν τῇ χριστολογία καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ ἀνθρωπολογία τῆς Κ. Διαθήκης, καθ' ὅσον οὐχὶ μόνον ἐν τῇ πρώτῃ δημιουργίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀναδημιουργίᾳ τὸ «κατ' εἰκόνα» ἀποτελεῖ θεμελιῶδες διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ τὸ κατ' εἰκόνα τίθεται εἰς ἐσωτερικὴν ὀργανικὴν συνάφειαν μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐξοχὴν «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» (Κολ. 1, 15. Β' Κορ. 4, 4) καὶ ἐξετάζεται εἰς μίαν χαρακτηριστικῶς σωτηριολογικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν προοπτικὴν. Τὸ σημαντικὸν γεγονός διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς σωτηρίας (Heilsgeschichte) εἰδικώτερον, τ.ἐ. ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τελειωτοῦ τοῦ ἔργου τῆς ἀναδημιουργίας, ἀποτελεῖ τὸ σταθερὸν βιβλικὸν ὁρόσημον, ὅπερ τέμνει θεολογικῶς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρώπων εἰς δύο σαφῶς διακρινομένας ἀπ' ἀλλήλων περιόδους, ἀρχηγοῦ καὶ κεφαλῆς τῆς πρώτης φυσικῆς ἀνθρωπότητος ὄντος τοῦ Ἀδάμ, πρωτοτόκου δὲ καὶ ἀρχηγοῦ τῆς νέας ἐσχατολογικῆς ἀνθρωπότητος ὄντος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀδὰμ καὶ Χριστὸς ἀποτελοῦν τὰς δύο βασικὰς ἀφετηρίας πρὸς κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἡ τοιαύτη θεολογικὴ ἐμπέδωσις τῆς ἐννοίας τῆς «εἰκόνας» ἀπαντᾷ κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἐνθα τὸ κατ' εἰκόνα τῆς Π. Διαθήκης ἐρμηνεύεται χριστολογικῶς καὶ θεμελιούται ἐσχατολογικῶς. Πλὴν ὅμως τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἡ λέξις «εἰκὼν» εὑρίσκεται σποραδικῶς καὶ ἐν τισὶ τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, χωρὶς νὰ ἀναφέρηται εἰδικῶς εἰς τὴν περὶ τοῦ κατ' εἰκόνα βιβλικὴν διδασκαλίαν, τῇ ἐξαιρέσει χωρίου τινὸς τῆς καθολικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου (3, 9). Οὕτως, ἀπαντῶμεν τὸν ὅρον «εἰκὼν» ἅπαξ εἰς τρία παράλληλα χωρία τῶν Συνοπτικῶν Εὐαγγελίων (Ματθ. 22, 20. Μάρκ. 12, 16. Λουκ. 20, 23), ἐνθα ἐπιδεικνύεται εἰς τὸν Ἰησοῦν νόμισμα φέρον τὴν «εἰκόνα» τοῦ Καίσαρος³.

¹ Β. Βέλλα, Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν Π. Διαθήκην, σ. 27.

² Ὁμιλία Η' εἰς Γένεσιν, Ρ.Γ. 53, 70.

³ Νομίσματά τινα τῆς ἐποχῆς ἔφερον τὴν εἰκόνα τοῦ Αὐγούστου ἢ τοῦ Τιβερίου μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν «Καῖσαρος Σεβαστοῦ» ἢ «Τιβέριος Σεβαστὸς Καῖσαρ». Βλ. ThWbNT, II, σ. 385.

Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν διὰ τοῦ ὄρου «εἰκῶν» δηλοῦται ἡ σταθερότης καὶ τελειότης τῆς νέας ἀποκεκαλυμμένης τάξεως, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παροδικὸν χαρακτῆρα ἔχουσαν λύτρωσιν κατὰ τὴν παλαιὰν τάξιν τῶν πραγμάτων πρὸ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως. «Σκιά ν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων...» (10,1). Τὸ παράδοξον εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ «εἰκῶν» ἀντιτίθεται εἰς τὴν «σκιά», καθ' ὅσον αἱ μωσαϊκαὶ διατάξεις χαρακτηρίζονται ὡς «σκιά», ἐνῶ ἡ πραγματικότης τῆς μελλούσης σωτηρίας ὡς «εἰκῶν». Ἡ δυσκολία αὕτη παρακάμπτεται, ἐὰν ἀναγνώσωμεν μετὰ τοῦ κώδικος P46 «καὶ τὴν εἰκόνα» ἀντὶ «οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα». Ἡ γραφὴ ὅμως αὕτη οὔτε εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μαρτυρεῖται, οὔτε καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων κριτικῶν ὑποστηρίζεται, τῇ μοναδικῇ ἐξαιρέσει τοῦ προτείνοντος αὐτὴν J. Héring ἐν τῷ ὑπομνήματί του εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν¹. Περαιτέρω ἡ καθολικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου, χωρὶς οὐδόλως νὰ ἀναφέρῃ τὸν ὄρον «εἰκῶν», θεωρεῖ πάντας ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τὴν γνωστὴν βιβλικὴν διδασκαλίαν, ὡς «καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας»², εἰς δὲ τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου γίνεται λόγος ἐπανειλημμένως περὶ τῆς «εἰκόνας τοῦ θηρίου» (13, 14· 15, 14, 9· 11· 15, 2· 16, 2· 20, 4), τ.ἐ. περὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Αὐτοκράτορος, ἥτις προβάλλεται πρὸς λατρείαν καὶ προσκύνησιν³.

Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀπ. Παύλου ὁ ὄρος «εἰκῶν» προσλαμβάνει νέον καὶ συμπεπυκνωμένον περιεχόμενον τόσον ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ σωτηριολογικοῦ καὶ ἐσχατολογικοῦ πεδίου. Τυχάνει δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι παρὰ τὸν σχετικῶς μικρὸν ἀριθμὸν χωρίων, ἐνθα ἀπαντᾷ ἡ λέξις «εἰκῶν», ἡ δι' αὐτῆς ἐκφραζομένη ἀνθρωπολογικὴ διδασκαλία καὶ δὴ ἡ χριστολογικὴ αὐτῆς ἐμπέδωσις καὶ θεμελίωσις ἀποτελοῦν οὐσιώδη καὶ βασικά στοιχεῖα τῆς παυλείου θεολογίας καθόλου. Ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐν τῇ θεολογικῇ του σκέψει μεταβάλλει ριζικῶς τὴν ὅλην προοπτικὴν τῆς θεωρήσεως τοῦ βιβλικοῦ κατ' εἰκόνα, καθ' ὅσον δὲν ἀσχολεῖται μὲν μετὰ

¹ J. Héring, L' épître aux Hébreux, 1954, σ. 93, σημ. 1.

² Ἰακ. 3, 9. Βλ. Σ. Ἀγουρίδου, Ὑπόμνημα εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου, Ἀθήναι, 1956, σ. 60.

³ Ἡ ἄρνησις προσκυνήσεως τῆς «εἰκόνης» τοῦ αὐτοκράτορος συνεπήγετο τὸν θάνατον. Ἡ τοιαύτη μορφή συγκρούσεως πρὸς τὰς Ρωμαϊκὰς ἀρχάς, ἥτις συνετέλεσεν εἰς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον πολλῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, δὲν ἦτο ἄγνωστος καὶ εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν (Πρβλ. Δανιήλ 3, 5 ἐξ.). Πολλοὶ μάλιστα ἡγεμόνες ἀπεπειράθησαν νὰ τοποθετήσουν ἐντὸς τῶν Ἱεροσολύμων «προτομάς Καίσαρος» ἢ «εἰκόνας Καίσαρος», προσέκρουσαν ὅμως εἰς τὴν πείσμονα ἀντίστασιν τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ τὰς ἀποσύρουν. Βλ. Ἰωσήπου, Ἀρχιαιολογία 18, 55, 19· Ἰουδαϊκὸς πόλεμος 2, 169.

τῆς ἀρχικῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου—ἡτις προϋποτίθεται παρ' αὐτῷ—ἀλλὰ ρίπτει ὁλόκληρον τὸ βάρος τῆς θεολογικῆς του σκέψεως κυρίως εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγέννησιν τοῦ πιστοῦ, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Πρῶτος ὁ Ἀπ. Παῦλος προσέδωκεν ἠθικὴν ἔννοιαν εἰς τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ἐξήγαγε τὰ πρακτικὰ συμπεράσματα αὐτοῦ διὰ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν¹. Πλὴν ἐνὸς μεμονωμένου χωρίου τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς (11, 7), ἐν τῷ ὁποίῳ πᾶς ἄνθρωπος ἐν γένει, καὶ δὴ κατὰ παράδοξον τρόπον μόνον ὁ ἀνὴρ, καλεῖται «εἰκὼν» καὶ «δόξα» τοῦ Θεοῦ, εἰς εὐάριθμα ἄλλ' ὅμως σημαντικὰ διὰ τὴν θεολογίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου χωρία ὁ χαρακτηρισμὸς «εἰκὼν Θεοῦ» ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸν ἀόρατον Θεόν· εἰς δὲ τὰ πλείονα τῶν χωρίων ἡ εἰκὼν τίθεται εἰς ἄμεσον καὶ ὀργανικὴν συνάφειαν πρὸς τὴν ἐσχατολογίαν, καθ' ὅσον ὁ πιστὸς προαγόμενος διαδοχικῶς καὶ βαθμηδὸν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν», προώρισται νὰ μεταμορφωθῇ τελικῶς καὶ πλήρως, ὥστε νὰ καταστῇ «σύμμορφος» τῆς εἰκόνης τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἀναστάσεως (Ρωμ. 8, 29). Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον συνιστᾷ τὴν καινοτομίαν καὶ πρωτοτυπίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἀποτελεῖ δὲ τὸν γεωμετρικὸν τόπον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ χριστολογία καὶ ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ ἐφάπτονται ἀλλήλων κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε εἰς τὴν νέαν αὐτὴν καὶ προσφυστάτην θεολογικὴν σύνθεσιν ἡ ἔννοια «ἄνθρωπος» νὰ εἶναι ἀκατανόητος ἄνευ τῆς ἐννοίας «Χριστός». Μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ ὀντολογικὴ βάση τῆς κατανοήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀναζητεῖται εἰς τὸ μυστήριον τοῦ «δευτέρου Ἀδάμ». Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος χωρὶς νὰ παραθεωρῇ τὴν πρώτην δημιουργίαν, ἐξαίρει περισσότερο τὴν δευτέραν δημιουργίαν, τ.ἐ. τὴν ἐν Χριστῷ ἀνακαίνισιν καὶ ἀναδημιουργίαν τοῦ χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος «μετασχηματίζεται» εἰς νέον ἄνθρωπον «κατὰ Θεὸν κτισθέντα», τελειοῦται δὲ ἐσχατολογικῶς, καθιστάμενος «σύμμορφος τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ» (Ρωμ. 8, 29). Ἡ μεταμόρφωσις αὕτη καὶ ἡ ριζικὴ μεταλλαγή τοῦ πιστοῦ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἔργον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Σχετικῶς πρὸς τὸν παρὰ Παύλῳ ἀπαντῶντα χαρακτηρισμὸν τοῦ Χριστοῦ, ὡς «εἰκόνας τοῦ Θεοῦ», ἐρμηνευταί τινες ἠθέλησαν νὰ ἐξαρτήσουν τὸν Ἀπόστολον Παῦλον ἀπὸ τοῦ Φίλωνος, ὁ ὁποῖος καλεῖ τὸν Λόγον «εἰκόνα Θεοῦ». Ἄν καὶ δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐγνώριζεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τὰς φιλωνεῖους διδασκαλίας περὶ Λόγου ἢ περὶ πρώτου καὶ δευτέρου ἀνθρώπου—ὁ Ο. Cullmann μάλιστα, ὡς θὰ ἀναφερθῇ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ,

¹ C. Spicq, Dieu et l'homme selon le Nouveau Testament, σ. 185. Πρβλ. H. Merki, Ὁμοίωσις Θεῷ. Von der platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa, 1952, σ. 74. Τοῦ ἰδίου, ἀρθρ. «Ebenbildlichkeit», ἐν RAC, τόμ. IV, στ. 464.

ἐν Χριστῷ
ζωὴ
ἐν Χριστῷ

διατείνεται ότι ἐν Α' Κορ. 15, 49 ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καταπολεμεῖ τὸν Φίλωνα—ἐν τούτοις ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Φίλωνος· ἡ ρεαλιστικὴ θεολογία του τελεῖ εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὸν θεολογικὸν ἰδεαλισμὸν τοῦ ἀλεξανδρινοῦ φιλοσόφου¹. Οὐδαμοῦ τῶν ἐπιστολῶν ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη ἀρχικῶς κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Λόγου, οὐδὲ πολλῶ μᾶλλον εὐρίσκομεν παρὰ Παύλῳ τὴν φιλώνειον διάκρισιν μεταξὺ τοῦ κατ' εἰκόνα πλασθέντος καὶ τοῦ ἐπιγείου ἀνθρώπου. Ἡ ὑπόθεσις τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Παύλου ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Φίλωνος στερεῖται παντελῶς βάσεως. Καλῶν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τὸν Χριστὸν «εἰκόνα Θεοῦ», θεωρεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὡς τὴν ὁρατὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀοράτου Πατρὸς. Εἰς τὰ χριστολογικὰ ταῦτα χωρία, ἡ οὐσία τῆς εἰκόνης ταυτίζεται πλήρως πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ἀρχετύπου², διότι ὁ ἀόρατος Θεὸς εἶναι ὁλοκληρωτικῶς καὶ ἀληθῶς παρὼν ἐν τῇ εἰκόνι Του. Ἡ αὐτὴ θεολογικὴ ἅποψις διατυποῦται εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολὴν διὰ τῆς σημαντικῆς διὰ τὴν χριστολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου φράσεως· «ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» (2,9).

Ἐν κατακλείδι τῆς γενικῆς αὐτῆς εἰσαγωγῆς σημειοῦμεν ὅτι παραδόξως ὁ ὅρος «εἰκὼν» ἀπουσιάζει τελείως ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου, ἐν τῷ ὁποίῳ μάλιστα τονίζεται ἐπανειλημμένως ὅτι ὁ Υἱὸς ἀποκαλύπτει ἐν τῷ κόσμῳ τὸν Θεὸν Πατέρα· τὴν αὐτὴν ὁμως χριστολογικὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Παῦλος ἐκφράζει διὰ τοῦ ὅρου «εἰκὼν», ὁ Δ' Εὐαγγελιστὴς διατυπώνει δι' ἰσχυροτέρων ἐκφράσεων, ὡς π.χ. «ἐγὼ καὶ ὁ πατήρ ἐν ἑσμεν» (Ἰωάν. 10, 30), καλεῖ δὲ ρητῶς τὸν Λόγον «Θεὸν» (Ἰωάν. 1, 1). Εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἐθεώρησεν ὁ Ἰωάννης τὴν λέξιν «εἰκὼν» ὡς ἀνεπαρκῆ πρὸς ἔκφρασιν τῆς αἰωνίας σχέσεως καὶ κοινωνίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, δεδομένου δὲ ὅτι αὕτη ἦτο λίαν βεβαρημένη διὰ κοσμολογικῆς ἐννοίας ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ, τὴν ἀποφεύγει ὁ Δ' Εὐαγγελιστὴς συστηματικῶς³.

2. Ἡ «πτώσις» τοῦ ἀνθρώπου καὶ αἱ συνέπειαι αὐτῆς διὰ τὸ «κατ' εἰκόνα».

Ὁ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Θεοῦ δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος ἦτο, κατὰ τὴν ψαλμικὴν ἔκφρασιν, «δόξη καὶ τιμὴ ἑστεφανωμένος» (Ψαλμ. 8, 6), τοῦ ὅρου «δόξα» («καβόδ») ἐκφράζοντος ἐν προκειμένῳ τὴν ἐξέχουσαν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου μεταξὺ τῶν λοιπῶν δημιουργημάτων καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν Δημιουργὸν γειτνίασίν του. Περί τῆς θείας καὶ ἐξεχούσης αὐτῆς

¹ F. P r a t, La théologie de Saint Paul, τόμ. II, σ. 136.

² G. B. L a d n e r, ἐν RAC, τόμ. IV, στ. 780.

³ R. B u l t m a n n, Das Evangelium des Johannes, Göttingen, 1953, σ. 56.

«δόξης» τῶν πρωτοπλάστοιν ποιοῦνται λόγον, πλὴν τῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, καὶ τὰ ἀνευρεθέντα χειρόγραφα τῆς παρὰ τῇ Νεκρᾷ Θαλάσσει κοινότητος τοῦ Qumran¹, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ ἀπόκρυφα βιβλία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τὰ ὅποια διδάσκουν ὅτι ὁ Ἀδάμ, ὡς κάτοχος τῆς ἰδιαζούσης αὐτῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ προερχομένης «δόξης», ἀπετέλει ἀντικείμενον λατρείας καὶ αὐτῶν τούτων τῶν ἀγγέλων². Λίαν χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ τυγχάνει καὶ ἡ ἐβραϊκὴ μορφή τοῦ κειμένου τῆς Σοφίας Σειράχ 49, 16· «ὕπεράνω παντὸς ζωντανοῦ δημιουργήματος ἦτο ἡ δόξα τοῦ Ἀδάμ»³.

Ἡ ἔνεκα τῆς ἁμαρτίας ὁμῶς «πτῶσις» τοῦ Ἀδάμ ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ καταστάσεως ἐπήνεγκεν ὡς ἄμεσον αὐτῆς ἀκολουθίαν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν στέρησιν τῆς θείας «δόξης»· τὸ θέμα τῆς ἀπωλείας τῆς θείας δόξης συνεπεία τῆς παρακοῆς τοῦ Ἀδάμ, ἀποτελοῦν ἐν ἐκ τῶν πλέον προσφιλῶν θεμάτων τῆς τε ἀποκρύφου φιλολογίας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης (Qumran), εὑρηται καὶ παρ' Ἀποστόλῳ Παύλῳ, ἰδίᾳ εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς (1, 18-32. 2-3, 26), ἔνθα κατὰ τρόπον βαθέως θεολογικὸν ἐξετάζων ὁ Ἀπ. Παῦλος τὰς ἁμαρτωλὰς ἐκδηλώσεις Ἰουδαίων τε καὶ ἐθνικῶν, περιγράφει διὰ τῶν πλέον ζοφερῶν χρωμάτων τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τραγικὴν πορείαν τῆς πεπτωκυίας ἀνθρωπότητος. Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης τονίζεται τοσοῦτον ἐντόνως καὶ ἰσχυρῶς, ὅσον ἐν Ρωμ. 1, 18-32, ἡ «στέρησις» τῆς ἀρχικῶς ὑπαρχούσης θείας «δόξης» ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ αἱ συνέπειαι αὐτῆς παρίστανται τοσοῦτον δραματικαὶ καὶ ὀλέθριαι. Μεταξὺ τῶν ἀμέσων συνεπειῶν τονίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου ὁ συσκοτισμὸς τῆς διανοίας τῶν ἀνθρώπων, εἰς τρόπον ὥστε μὴ δυνάμενοι οὗτοι διὰ τῶν «ποιημάτων» νὰ ἀναγνωρίσουν καὶ λατρεύσουν τὸν ἀληθινὸν Θεόν, ἀνήγαγον ὀντολογικῶς εἰς θεοὺς διάφορα φυσικὰ ἀντικείμενα ἢ τὰ ἄψυχα εἶδωλα· εἰς τοιοῦτον

¹ Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι κατὰ παράδοξον τρόπον τὰ κείμενα τῆς κοινότητος τοῦ Qumran, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ποιοῦνται εὐρύτατα λόγον περὶ τῆς στενῆς συναφείας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, οὐδόλως παρέχουν μαρτυρίας περὶ τῆς ἐν αὐτοῖς χρήσεως τοῦ ὅρου «εἰκῶν», ἐνῶ ἀντιθέτως συχνότατα ὁμιλοῦν περὶ τῆς «δόξης» τοῦ Ἀδάμ. Ἡ πτώσις τοῦ Ἀδάμ εἶχεν ὡς ἄμεσον συνέπειαν τὴν ἀπώλειαν τῆς ἀρχικῆς του δόξης, προκειμένου δὲ περὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ, τὰ ἐν λόγῳ κείμενα τονίζουν τὴν χοϊκὴν τῶν προέλευσιν· ἐν τούτοις τὸ «Ἐγχειρίδιον Πειθαρχίας» (IV, 20-23) ποιεῖται λόγον περὶ τῆς κατὰ τοὺς μεσσιανικοὺς χρόνους ἐσωτερικῆς ἀνακαινίσεως τῶν ἀνθρώπων. Βλ. Ἀθ. Χαστοῦπη, Τὸ ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης Ἐγχειρίδιον Πειθαρχίας, Ἀθῆναι, 1957, σ. 20.

² Βλ. Βίον Ἀδάμ καὶ Εὔας 12· 14, ἐν E. K a u t z s c h, Die Apokryphen und Pseudépi graphen des Alten Testaments, 1900, τόμ. II, σ. 513.

³ La Sainte Bible, traduite en français sous la direction de l' École Biblique de Jérusalem, 1956, σ. 963. Πρβλ. Μετάφρ. Ο' «καὶ ὑπὲρ πάντων ζῶν ἐν τῇ κτίσει Ἀδάμ». (Σοφ. Σειρ. 49, 16).

δηλονότι βαθμὸν «ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία», ὥστε «ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνοσ φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἐρπετῶν» (Ρωμ. 1,23).

Ἡ ὅλη περικοπὴ τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς (1, 18-32), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ ἀνωτέρω στίχος, κατ' ἀρχὴν μὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθεῖσαν τῷ ἀνθρώπῳ δυνατότητα, ὥστε διὰ μέσου τῆς φύσεως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν «ἀίδιον δύναμιν καὶ θειότητα» τοῦ Δημιουργοῦ, ἐν συνεχείᾳ δὲ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκθρονίσαντος ἐκ τῆς συνειδήσεώς του τὸν «κτίσαντα» Θεὸν διὰ νὰ ἀποδώσῃ λατρείαν καὶ προσκύνῃσιν εἰς τὴν ὑπ' Αὐτοῦ δημιουργηθεῖσαν «κτίσιν». Ἐπικρατεῖ παρά τισιν ἐρμηνευταῖς ἡ ἀντίληψις ὅτι εἰς τὴν ἐν λόγῳ περικοπὴν (Ρωμ. 1, 18-32) ὁ Ἀπ. Παῦλος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνικῶν, ἐνῶ εἰς τὴν ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἀκολουθοῦσαν (2,1-3,20) περιγράφει τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατάστασιν τῶν Ἰουδαίων πρὸ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ¹. Ἡ τοιαύτη ὁμῶς διάκρισις δὲν εἶναι δυνατόν ἄνευ ἀντιρρήσεων νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, καθ' ὅσον οὐδένα ἄμεσον ὑπαινιγμὸν εἰδικῶς διὰ τοὺς ἐθνικοὺς ἔχομεν ἐν Ρωμ. 1, 18-32, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον τονίζεται ρητῶς ὅτι πάντες ἀνέξαιρέτως οἱ ἄνθρωποι ἥμαρτον καὶ ὡς ἐκ τούτου τελοῦν ὑπὸ τὴν θείαν ὀργήν. Ἄλλωστε πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ ὅταν ἀκόμη ἀπευθύνεται ὁ Ἀπ. Παῦλος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους (Ρωμ. 2, 1 ἐξ.), ὁμιλεῖ περὶ εἰδωλολατρείας καὶ ἀνηθικότητος, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἐν Ρωμ. 1, 23—ὅπερ ἀνήκει εἰς τὴν κατὰ τῶν ἐθνικῶν νομιζομένην περικοπὴν—ἀναφέρεται εἰς τὰ παλαιοδιαθηκικά χωρία Ἱερ. 2, 11 καὶ Ψαλμ. 106, 2 ὑπαινισσόμενος σαφῶς τὸν Ἰσραήλ. Διὸ τυγχάνει εὐλογώτερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἔχει ὁ Ἀπ. Παῦλος πρὸ ὀφθαλμῶν τόσον τοὺς ἐθνικοὺς ὥστε καὶ τοὺς Ἰουδαίους, διότι ἡ ἱστορία τῆς πτώσεως καὶ αἱ τραγικαὶ αὐτῆς συνέπειαι εἶναι φυσικῶς καὶ λογικῶς ἐπόμενον νὰ ἀναφέρωνται εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα². Εἰς ἐπίρρῳσιν ἄλλωστε τῆς θέσεως ταύτης δύναται τις νὰ ἐπικαλεσθῇ ἐκ-

¹ P. F e i n e, Theologie des Neuen Testaments, Berlin, 1953, σ. 274. F. F l u c k i g e r, Zur Unterscheidung von Heiden und Juden in Rom 1,18-2, 3, ἐν ThZ, 1954, σ. 154-158. Οὕτω καὶ οἱ P. Althaus, C.H. Dodd, H. Lietzmann, O. Michel, A. Nygren, W.D. Davies κ.ά.

² Ὁ Χρυσόστομος ἐρμηνεύει τὴν περικοπὴν ὡς ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν διακωμῶδῃσιν τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι «καινοτομίας ἐπιθυμηταὶ» τυγχάνοντες «εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγον ταῦρους καὶ σκορπιούς καὶ δράκοντας καὶ τὸν ἄλλον ἅπαντα λῆρον», «ὥστε οὐχ οὕτως αὐτοὺς χρὴ θαυμάζειν διὰ τὴν σοφίαν, ὡς ἀποστρέφεσθαι καὶ μισεῖν, ὅτι δι' αὐτὸ τοῦτο μωροὶ γέγονασιν», Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. ἐπιστ. Ὁμιλία Γ', P.G. 60, 414.

φράσεις τινὰς αὐτῆς ταύτης τῆς περικοπῆς, αἱ ὁποῖαι ἀποκλείουσιν οἰανδήποτε διάκρισιν Ἰουδαίου καὶ ἐθνικοῦ εἰσηγοῦνται τὴν γενικὴν καὶ ὑπὸ τὸ αὐτὸ θεολογικὸν πρῖσμα θεώρησιν συμπάσης τῆς πεπτωκυίας ἀνθρωπότητος ἐν τῇ σκέψει τοῦ Ἀπ. Παύλου. Οὕτως ἐν Ρωμ. 1, 18 ποιεῖται λόγον ὁ Παῦλος περὶ «ἀνθρώπων» ἀδιακρίτως, οὐδεμίαν δ' ἐπ' αὐτοῦ καταλείπων ἀμφιβολίαν παρακατιῶν τονίζει ρητῶς· «Ὁ ὅ γάρ ἐστιν διαστολή πάντες ἡμαρτον καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ» (Ρωμ. 3, 22-23).

Ἡ ἐσωτέρα συνάφεια τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς (Ρωμ. 1, 18-32) πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης δηλοῦται ἐμμέσως ἔνθεν μὲν δι' ὁρολογίας ἐνθυμιζούσης τὸ χωρίον τῆς Γενέσεως 1, 26 (ἄνθρωπος, εἰκὼν, ὁμοίωμα, πετεινά, ἑρπετά, κ.λ.π.) καὶ διὰ τῆς συνεχοῦς μνείας τῆς λέξεως «δόξα», ἡ ὁποία ἐν τῇ ἰουδαϊκῇ φιλολογίᾳ συνεδέθη στενῶς μετὰ τῆς «εἰκόνο»¹, ἔνθεν δὲ διὰ τοῦ ἐν Ρωμ. 1, 23 ὑπαινιγμοῦ τοῦ χρυσοῦ μόσχου, ἀποτελοῦντος τὸ χαρακτηριστικώτερον θρησκευτικὸν ἀμάρτημα τῆς ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας².

Δυσκολίας παρέσχεν ἡ ἔκφρασις «ὁμοίωμα εἰκόνο» ἐν Ρωμ. 1, 23, ἐξελήφθη δὲ διαφοροτρόπως ἡ σχέσις τῶν δύο λέξεων, τῆς δευτέρας ἀποτελούσης, κατὰ τινα ἐκδοχὴν, γενικὴν παραθετικὴν εἰς τὴν πρώτην (J.B. Lightfoot, Th. Zahn), ἢ ἀμφοτέρων οὐσῶν συνωνύμων (E. Kuhl, A. Dallis), ἐνῷ κατὰ τρίτην καὶ μᾶλλον ὀρθοτέραν ἐρμηνείαν ὁ Ἀπ. Παῦλος, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῶν ἐπιστολῶν συνηθίζει, ἀντικατέστησε τὸ ἐπίθετον δι' ἑνὸς οὐσιαστικοῦ, ὥστε νὰ τονισθῇ ἐπὶ τὸ ἐμφαντικώτερον ἢ ἰδέα τῆς ὁμοιότητος³· ἀντὶ δηλονότι τῆς ἐκφράσεως «ἐν εἰκόνι ὁμοίᾳ», ἐτέθη ἡ ἐμφαντικὴ ἔκφρασις «ἐν ὁμοιώματι εἰκόνο», καθ' οἷον ἀκριβῶς τρόπον καὶ ἐν Ρωμ. 6, 4 ἀντὶ «ἐν καινῇ ζωῇ» ἐτέθη «ἐν καινότητι ζωῆς». Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔκφρασιν «εἰκὼν φθαρτοῦ ἀνθρώπου», αὕτη ἐξελήφθη ὑπὸ τινων ὡς ὑπαινισσομένη τὴν λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐνῷ κατ' ἄλλους πρέπει νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν ἔκφρασιν τῆς Α' πρὸς Κορ. ἐπιστ. 15, 49 «εἰκὼν τοῦ χοϊκοῦ»⁴. Ἡ τελευταία αὕτη ἐκδοχὴ οὐδόλως δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπιτυχής, καθ' ὅσον τυγχάνει μᾶλλον βέβαιον ὅτι διὰ τῆς φράσεως ταύτης ὑποδηλοῦται ἡ λατρεία τῶν εἰδώλων καὶ τῶν ἀπεικονισμάτων διαφόρων ἀνθρω-

¹ Βλ. Βίον Ἀδὰμ καὶ Εὕας, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 513. Περὶ τῆς στενῆς συσχετίσεως τῶν ἐννοιῶν «εἰκὼν» καὶ «δόξα» παρ' Ἀποστ. Παύλῳ, βλ. N.A. Dahl, Christ, creation and the Church, ἐν W.D. Davies - D. Daube, The Background of the N. Testament and its eschatology, in Honour of C.H. Dodd, σ. 435.

² Ἐξοδ. 22, 1 ἐξ. Βλ. N. Hyldahl, A reminiscence of the Old Testament at Rom. 1, 23, ἐν NTS, 1956, σ. 285.

³ H. Oltmære, Commentaire sur l' épître aux Romains, τόμ. I, σ. 181.

⁴ J. Jervell, μνημ. ἐργ. σ. 323.

πίνων μορφῶν, τ.ε. τῶν ἀψύχων ἀγαλμάτων τῶν ἐθνικῶν θεοτήτων, τὰ ὅποια ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀνηγορεύθησαν εἰς θεούς, ἐνῶ κατ' οὐσίαν ἀποτελοῦν ὄντολογικὸν ψεῦδος, μὴ ἀντιστοιχοῦντα ἀντικειμενικῶς εἰς πραγματικὴν τινα ζῶσαν ὄντοτητα. Ἡ τοιαύτη μορφή λατρείας χαρακτηρίζει κυρίως, ὡς γνωρίζομεν, τὴν ἐλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν πολυθεΐαν¹.

Εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περικοπὴν τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς αἱ τραγικαὶ συνέπειαι τῆς πτώσεως περιγράφονται διὰ τῶν πλέον ἰσχυρῶν χρωμάτων καὶ εἰκόνων. Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ὁ ἄνθρωπος, ἀπολέσας τὴν «δόξαν τοῦ Θεοῦ» καὶ τὴν δυνατότητα ἠθικῆς ζωῆς, ἐξωμοιώθη πρὸς τὰ κτήνη², ἡ δὲ διάνοιά του καὶ «ἡ ἀσύνητος αὐτοῦ καρδία» ἐσκοτίσθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ λατρεύσῃ τὴν «κτίσιν» ἀντὶ τοῦ «κτίσαντος Θεοῦ», εἰς τοῦτο δὲ ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τραγωδία τῆς πεπτωκυίας ἀνθρωπότητος. «Τὰς τῶν οἰκείων σωμάτων εἰκόνας, παρατηρεῖ ὁ Θεοδώρητος, θεοὺς προσηγόρευσαν... οὐκ ἤρκεσε δὲ αὐτοῖς εἰς ἀσέβειαν τοῦτο· ἀλλὰ καὶ τῶν πετεινῶν καὶ τῶν τετραπόδων καὶ τῶν ἑρπετῶν προσεκύνησαν τὰ ἰνδάλματα»³. Τὴν θέσιν τῆς ἀρχικῆς «ἐπιγνώσεως» (Ρωμ. 1, 28) κατέλαβεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ «ἀγνοσία» (Α' Κορ. 15, 34) καὶ ἡ «ἐπιθυμία τῆς καρδίας» (Ρωμ. 1, 24).

Ἡ ἐν τοῖς πρώτοις κεφαλαίοις τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς περιγραφομένη ἁμαρτωλὸς κατάστασις τῆς πεπτωκυίας ἀνθρωπότητος συνδέεται ἀρρήκτως ἐν τῇ θεολογικῇ σκέψει τοῦ Ἀπ. Παύλου μετὰ τῆς στερήσεως τῆς θείας «δόξης», οἱ δὲ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐρμηνεύοντες τὸν Παῦλον καὶ τὴν ἐνταῦθα ἐκτιθεμένην διδασκαλίαν αὐτοῦ περαιτέρω διαπτύσσοντας, ὁμιλοῦν περὶ ἐξασθενήσεως καὶ ἀμαυρώσεως τῆς θείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνος. «Ἡ ἁμαρτία, γράφει χαρακτηριστικῶς ὁ Μ. Βασίλειος, τὸ κάλλος τῆς εἰκόνος ἠχρείωσεν, εἰς τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας τὴν ψυχὴν κατέλκουσα»⁴.

Ὅσον ὁμως τονίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐν τῇ ὑπὸ ἐξέτασιν περι-

¹ Π. Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τῆς Κ. Διαθήκης, τόμ. Ι, σ. 43 καὶ F. G o d e t, Commentaire sur l' épître aux Romains, τόμ. Ι, σ. 234.

² Πρβλ. Ψαλμ. 48, 13. Ἐκκλησ. 3, 19.

³ Ἑρμηνεία τῆς πρὸς Ρωμ. ἐπιστ. 1, 23, P.G. 82, 61-64. Πρβλ. Φίλωνος, Περὶ μέθης, 110· «Τὸ γὰρ πολύθεον ἐν ταῖς τῶν ἀφρόνων ψυχαῖς ἀθεότητα κατασκευάζει καὶ Θεοῦ τιμῆς ἀλογοῦσι οἱ τὰ θνητὰ θειώσαντες· οἷς οὐκ ἐξήρκεσεν ἡλίου ἢ σελήνης, εἰ δὲ ἐβούλοντο καὶ γῆς πάσης καὶ παντὸς ὕδατος εἰκόνας διαπλάσασθαι, ἀλλ' ἤδη καὶ ἀλόγοις ζῴοις καὶ φυτοῖς τῆς τῶν ἀφθάρτων τιμῆς μετέδωκαν» Πρβλ. καὶ Σοφ. Σολ. 14, 8· «Τὸ δὲ φθαρτὸν Θεὸς ὀνομάσθη».

⁴ Λόγος ἀσκητικὸς 1, P.G. 31, 869. Πρβλ. Ἐπιφανίου, Κατὰ αἵρέσεων 70, 3· «ἀλλ' εἰ ἄρα (ὁ ἄνθρωπος) ἐχυδαίωσε τὸ κατ' εἰκόνα μολύναν ἑαυτὸν ἐν ἀδιαφόροις πράγμασι καὶ ἀνηκέστοις ἁμαρτίαις...» P.G. 42, 344. Βλ. καὶ Χ. Ἀνδρούτσου, Δογματική, σ. 153.

κοπή και ἐν τοῖς ἐφεξῆς κεφαλαίοις τῆς ἐπιστολῆς ἡ ἀθλιότης τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου, τοσοῦτον ἐξαίρεται παραλλήλως καὶ ἡ δυνατότης τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν τῆς θείας δόξης καὶ τῆς δικαιώσεως παντὸς ἀνθρώπου ἐν Χριστῷ, «ὃν προέθετο ὁ θεὸς ἱλαστήριον διὰ πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων» (Ρωμ. 3, 25). Κατὰ τὴν ραββινικὴν θεολογίαν, ἡ ἔνεκα τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδὰμ ἀπολεσθεῖσα θεία δόξα εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ καὶ πάλιν εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων τοῦ Νόμου, καθ' ὅσον ἡ ἔναντι τοῦ Νόμου στάσις ἐκάστου ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τὸν ρυθμιστικὸν παράγοντα τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ζωῆς. Ἡ ἐνδελεχὴς καὶ ἀνελλιπὴς ἐφαρμογὴ τοῦ Νόμου εἶναι ἡ μόνη, κατὰ τὴν ραββινικὴν θεολογίαν, προϋπόθεσις διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ τὴν ἐπανάκτησιν τῆς ἀρχικῆς «δόξης» τοῦ Ἀδὰμ, τῆς παραβάσεως τοῦ Νόμου συνεπαγομένης ὀριστικὴν ἀπώλειαν τῆς θείας εἰκόνης καὶ δόξης ἐκ τοῦ ἀνθρώπου¹. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἀντιθέτως, τονίζεται ρητῶς ὅτι οὐχὶ ἀπλῶς ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ Σταυρὸς καὶ ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ καθιστοῦν δυνατὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν «ἀναμόρφωσιν τοῦ ἀρχαίου κάλλους» καὶ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν»². Καθ' ὅσον ἀκριβῶς τρόπον οἱ ἄνθρωποι ἤμαρτον, ἐπισύραντες κατ' αὐτῶν τὴν δικαίαν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ, οὕτω συμφώνως πρὸς τὸ «χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένον» μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας «δικαιοῦνται δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ρωμ. 3, 24).

3. Ὁ ἄνθρωπος, εἰκὼν καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ (Α' Κορ. 11,7).

Συστηματικὴν θεολογικὴν διδασκαλίαν τοῦ «κατ' εἰκόνα» οὐδαμοῦ τῶν ἐπιστολῶν του ἐκθέτει ὁ Ἀπ. Παῦλος, οὐχ ἥττον ὅμως, ἐπιλαμβανόμενος διαφορῶν θεμάτων εἴτε θεωρητικῆς φύσεως εἴτε πρακτικῆς ζωῆς, ἀναφέρεται ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ ἐν παρόδῳ εἰς τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ ἐνδιατρίβῃ εἰδικώτερον ἐπ' αὐτοῦ. Ἐνῶ δὲ σχεδὸν πάντοτε θεμελιοῖ τὸ κατ' εἰκόνα χριστολογικῶς, ὡς θὰ τονισθῇ ἐν τοῖς ἐφεξῆς κεφαλαίοις, ἅπαξ μόνον ἐν τῇ Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ ἀπαντῶμεν τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἰκόνης Θεοῦ, οὐχὶ ἐπὶ θεωρητικοῦ θεολογικοῦ ἐπιπέδου, ἀλλ' ἐπὶ καθαρῶς πρακτικοῦ τοιοῦτου, σχέσιν ἔχοντος πρὸς τὴν λειτουργι-

¹ G. F. M o o r e, μνημ. ἔργ. σ. 446 καὶ G. K i t t e l, ἐν ThWbNT, II, σ. 391.

² Ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θείας εἰκόνης ἀποτελεῖ ἀκολουθίαν τῆς ἀπολυτρωτικῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ τονίζεται ἐπανειλημμένως ἐν τε τῇ πατερικῇ θεολογίᾳ καὶ τῇ ὀρθοδόξῳ ὁμολογίᾳ. Πρβλ. Κοντ. Κυριακῆς Ὁρθοδοξίας· «Ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος τοῦ Πατρὸς περιεγράφη σαρκούμενος, καὶ τὴν ρυπωθεῖσαν εἰκόνα εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀναμορφώσας τῷ θεῷ κάλλει συγκατέμιξεν...», κ.ἄ.

κὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐν αὐτῇ θέσιν τῆς γυναικός. Ἐν Ἀ' Κορ. 11, 2-16 πραγματεύεται ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τὸ θέμα τῆς καλύψεως τῆς κεφαλῆς τῆς γυναικός κατὰ τὰς λειτουργικὰς συνάξεις, ἀπαντῶν προφανῶς εἰς ἐρωτήσεις, τὰς ὁποίας διετύπωσε πρὸς αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία τῆς Κορίνθου. Τὸ ζήτημα τῆς περιβολῆς κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας δὲν ἀπετέλει διὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἀπλοῦν θέμα στολισμοῦ, ἀλλ' ἀνταπεκρίνετο εἰς βαθὺ θρησκευτικὸν συναίσθημα τῶν διαφόρων λαῶν¹. Ἐνεκα τοῦ ἐν Κορίνθῳ κρατοῦντος φιλελευθέρου πνεύματος καὶ τῆς γνωστῆς παυλείου διδασκαλίας περὶ ἐξισώσεως τῶν πάντων ἐν Χριστῷ², ἴσως ἐσημειώθη τάσις χειραφετήσεως τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἐνόμιζον ὅτι οὔτε ἐν τῇ λατρείᾳ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ διαφορὰ μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός. Ἀπαντῶν λοιπὸν ὁ Ἀπ. Παῦλος πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κορίνθου, παραγγέλλει ὅτι ἡ γυνὴ «ὀφείλει ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διὰ τοὺς ἀγγέλους», ἐνῷ ἀντιθέτως ὁ ἀνὴρ «οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων» (Α' Κορ. 11, 7), καὶ παρακατιῶν ἐπάγεται: «ἡ γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρὸς ἐστίν».

Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Παῦλος ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὸ γνωστὸν χωρίον τῆς Γενέσεως 1, 26 προσάγων τοῦτο ὡς γραφικὴν ἀπόδειξιν εἰς ἐπίρρωσιν τῶν ὧσων γράφει περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν κατὰ τὰς λειτουργικὰς συνάξεις. Ἐνῷ ὅμως ἡ πρώτη λ. εἰκὼν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὸ «κατ' εἰκόνα» τοῦ χωρίου τῆς Γενέσεως, ἡ ἑτέρα λ. «δόξα» ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ J. Héring³ ὡς λανθασμένη γραφὴ ἀντὶ τῆς λ. δόγμα (ἡ ὁποία εἰς τὰ ἀραμαϊκὰ σημαίνει ἀντίγραφον, δεῖγμα)· μὴ κατανοήσας δηλ. ὁ ἀντιγραφεὺς τὴν ἔννοιαν τῆς λ. δόγμα, τὴν ἀντικατέστησε διὰ τῆς λ. «δόξα». Ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι μᾶλλον ἀτυχής. Τὰ ὅσα εἰς τὸ προηγούμενον κεφ. ἐλέχθησαν περὶ τῆς «δόξης τοῦ Ἀδάμ» ἐν τῇ ἀποκρύφῳ ἰουδαϊκῇ φιλολογίᾳ ἐξηγοῦν καλύτερον τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὅρου «δόξα» εὐθὺς μετὰ τὸν ὅρον «εἰκὼν». Συνεπῶς, ἡ συμπαράθεσις τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν, «εἰκὼν» καὶ «δόξα», δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ ἐλληνιστικοῦ περιβάλλοντος, ὡς θέλει ὁ F. W. Eltester⁴. Ἡ στενὴ αὕτη μεταξὺ ἀλλήλων συνάφεια συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἰουδαϊκῆς τῶν προελεύσεως, καθ' ὅσον ἐν τε τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ τῇ ἀποκρύφῳ ἰουδαϊκῇ φιλολογίᾳ «εἰκὼν» καὶ «δόξα» παραλληλίζονται συχνάκις καὶ ἀποδίδονται εἰς τὸν Ἀδάμ⁵.

¹ Π. Τρεμπέλ, Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τῆς Κ. Διαθήκης, τόμ. 1, σ. 347.

² «Οὐκ ἐνὶ ἄρσεν καὶ θήλῃ, δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος», Γαλ. 3, 28.

³ La première épître de St. Paul aux Corinthiens, σ. 92.

⁴ Μνημ. ἔργ. σ. 155.

⁵ Πρβλ. Ψαλμ. 8, 4-8· Βίος Ἀδάμ καὶ Εὔας 10-12. Βλ. J. Jervell, μνημ. ἔργ. σ. 37-40 καὶ M.D. Hooker, Authority on her head: An examination of I Cor. XI.10.

Κατὰ παράδοξον ὁμοῦς τρόπον εἰς τὸ ἐξεταζόμενον χωρίον ὁ Παῦλος χαρακτηρίζει μόνον τὸν ἄνδρα ὡς «εἰκόνα Θεοῦ», ἐνῶ τὴν γυναῖκα ὀνομάζει «δόξαν τοῦ ἀνδρός». Δὲν νομίζομεν ὅτι εἰς τὸ ἐν λόγῳ χωρίον, ὡς διατείνονται τινες¹, παραβιάζει ὁ Ἀπ. Παῦλος τὸ κείμενον τῆς Γενέσεως καλῶν μόνον τὸν ἄνδρα «εἰκόνα Θεοῦ», τὴν δὲ γυναῖκα ἀπλῶς «δόξαν τοῦ ἀνδρός», διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν οὐδόλως ἐκθέτει ἐνταῦθα ὁ Ἀπ. Παῦλος συστηματικὴν θεολογικὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ «κατ' εἰκόνα», ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξετάζει τὴν γυναῖκα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ οὐχὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν². Ὁρθῶς ἄλλωστε παρατηρεῖ ὁ Π. Τρεμπέλας ὅτι ἡ γυνὴ χαρακτηρίζεται ἀπλῶς «δόξα τοῦ ἀνδρός», χωρὶς νὰ τίθεται πῶς ἂν ἐν ἀμφιβολῇ ἢ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία αὐτῆς³. Εὐστοχος τυγχάνει ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Μ. Βασιλείου ὅτι «καὶ ἡ γυνὴ ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι καὶ ὁ ἀνὴρ. Ὅμοιαι γὰρ αἱ φύσεις ἀμφοτέρων ἐπλάσθησαν καὶ ἴσαι τούτων αἱ πράξεις, ἴσα τὰ ἔπαθλα, ἴση ἡ τούτων καταδίκη»⁴.

Ὁ ἀνὴρ καλεῖται εἰς τὴν συνέχειαν τῆς περικοπῆς «κεφαλὴ» τῆς γυναικὸς ἕνεκα τῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔχει ἐπ' αὐτῆς. Ἡ ἀντίληψις περὶ ὑποταγῆς τῆς γυναικὸς εἰς τὸν ἄνδρα εἶναι ἰουδαϊκῆς προελεύσεως, γνωρίζομεν δὲ ὅτι εἰς τὴν ραββινικὴν φιλολογίαν τὸ «κατ' εἰκόνα» ἐρμηνεύεται ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν φυσικὴν ἅμα τε καὶ θρησκευτικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνδρός⁵. Ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐπανειλημμένως ποιεῖται λόγον ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ περὶ ὑποταγῆς τῆς γυναικὸς εἰς τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα, θεμελιοῖ δὲ αὐτὴν γραφικῶς, ἐρειδόμενος εἰς τὴν ἐν τῇ δημιουργίᾳ τάξιν καὶ ὑπομιμνήσκων ὅτι ἡ γυνὴ ἐδημιουργήθη μετὰ τὸν ἄνδρα καὶ ἡμάρτησε πρώτη⁶,

ἐν NTS, 1964, No 3, σ. 415. Ὁ M. G i n s b u r g e r ἐκλαμβάνει τὴν ἑκφρασιν «εἰκὼν καὶ δόξα» ὡς ἀντιστοιχοῦσαν ἀκριβῶς πρὸς τὸ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» (Γεν. 1, 26). Βλ. ἄρθρον αὐτοῦ La «gloire» et l' «autorité» de la femme dans A' Cor. 11, 1-10 ἐν RHPR, 1932, σ. 246.

¹ Mc Casland, The image of God according to Paul, ἐν JBL, 1950, σ. 86.

² A. Robertson - A. Plummer, First Epistle of St. Paul to the Corinthians, σ. 231. C. Spicq, μνημ. ἔργ. σ. 186, σημ. 1 καὶ J. Jervell, μνημ. ἔργ. σ. 305.

³ Π. Τρεμπέλας, μνημ. ἔργ. σ. 350.

⁴ Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου Α' 22. P.G. 30, 33. Πρβλ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας: «κατ' εἰκόνα μὲν γὰρ καὶ αὕτη καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ, πλὴν ὡς διὰ μέσου τοῦ ἀνδρός...», Ἑρμηνεία τῆς Α' Κορινθ. ἐπιστ. P.G. 74, 881.

⁵ J. Jervell, μνημ. ἔργ. σ. 301. Πρβλ. Θεοδώρητου, Ἑρμην. εἰς Α' Κορινθ. 11, 7: «Εἰκὼν Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος, οὔτε κατὰ τὸ σῶμα, οὔτε κατὰ τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ ἀρχικόν» ὡς ἀπάντων τοίνυν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς πεπιστευμένους εἰκὼν προσηγόρευται τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ γυνὴ ὡς ὑπὸ τὴν τοῦ ἀνδρός ἐξουσίαν τελοῦσα τοῦ ἀνδρός ἐστὶ δόξα καὶ οἷον εἰκόνας εἰκὼν», P.G. 82, 312. Ὡσαύτως καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καλεῖ τὴν γυναῖκα «εἰκόνα εἰκόνας» καὶ «δόξαν δόξης». Ἐνθ' ἀνωτ. P.G. 74, 881.

⁶ Α' Τιμ. 2, 12-14: «Διδάσκειν δὲ γυναικὶ οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρός, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ. Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὐὰ καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ

ἐνῷ ἐν τῷ χωρίῳ Α' Κορ. 14, 34 ἡ ὑποταγὴ τῆς γυναικὸς παρίσταται ὡς ἐπιτασσομένη ὑπὸ τοῦ Νόμου. Ἡ «δόξα» ἄλλωστε, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν Α' Κορ. 11, 7—«εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων»—τίθεται σχεδὸν πάντοτε ἐν τοῖς ραββινικοῖς κειμένοις εἰς σχέσιν πρὸς τὸν ἄνδρα, ἐνῷ ἡ γυνὴ χαρακτηρίζεται ὡς «δόξα τοῦ ἀνδρός»¹.

Καλὼν ὁ Ἀπ. Παῦλος τὸν ἄνδρα «εἰκόνα καὶ δόξαν τοῦ Θεοῦ» ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν βιβλικὴν θεμελίωσιν τῆς διδασκαλίας του ὅτι ὁ ἀνὴρ κατὰ τὰς λατρευτικὰς συνάξεις τῆς ἐκκλησίας πρέπει νὰ ἔχῃ ἀκάλυπτον τὴν κεφαλὴν του, ἐνῷ ἡ γυνὴ ἀντιθέτως «ὀφείλει ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διὰ τοὺς ἀγγέλους» (στ. 10). Ἡ λ. «ἐξουσία» παρέσχε πράγματα εἰς τοὺς ἐρμηνευτάς, ἐξελήφθη δὲ ὑπὸ τῆς πλειονότητος αὐτῶν μετωνυμικῶς ὡς ἔνδειξις τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνδρός, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκειται ἡ γυνή. Ἡ ἐξουσία αὕτη συμβολίζεται διὰ τοῦ πέπλου, τὸν ὁποῖον ἔφερον ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ αἱ ὑπανδροὶ γυναῖκες εἰς δήλωσιν τῆς ὑποταγῆς των εἰς τὸν ἄνδρα², καὶ συνεπῶς ἡ λ. ἐξουσία δηλοῖ συνεκδοχικῶς «τὸ σύμβολον τῆς ὑποταγῆς»³. Ἡ γραφὴ «κάλυμμα», ἀντὶ τῆς λ. ἐξουσία, μαρτυρουμένη παρ' Εἰρηναίῳ⁴, Ὁριγένη⁵ καὶ Ἰερωνύμῳ⁶, ἀποτελεῖ προφανῶς ἀπόπειραν πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐρμηνευτικῆς δυσχερείας. Ἡ ἐκδοχὴ ἄλλωστε τῆς λ. «ἐξουσία» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καλύμματος δικαιολογεῖται ὑπὸ τινων καὶ γλωσσικῶς ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὰ ἀραμαϊκὰ ἡ λ. «σῖλτόνα» σημαίνει συγχρόνως «ἐξουσία» καὶ «πέπλος»⁷. Τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν τῆς λ. ἐξουσία ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ καλύμματος ἀποδεχόμενος καὶ ὁ Θεοδώρητος παρατηρεῖ «τὸ κάλυμμα ἐξουσίαν ἐκάλεσεν, ἀντὶ τοῦ δεικνύτω τὴν ὑποταγὴν, ἑαυτὴν συστήλλουσα»⁸. Ὡστε, κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον, ἡ γυνὴ πρέπει νὰ φέρῃ καλύπτραν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὡς δεῖγμα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνδρός ἐπ'

ἐξαπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονεν». Πρβλ. Α' Κορινθ. 14, 34· Ἐφεσ. 5, 22· Α' Πέτρ. 3, 1 καὶ Γενέσεως 2, 21 ἐξ.

¹ H. Strack - P. Billerbeck, μνημ. ἔργ. τόμ. 2, σ. 435.

² H. Strack - P. Billerbeck, μνημ. ἔργ. τόμ. 3, σ. 423· C. Spicq, *Encore la «puissance sur la tête»* (Α' Κορ. 11, 10), ἐν RB, 1939, σ. 557 καὶ Π. Τρεμπέλα, μνημ. ἔργ. τόμ. I, σ. 351.

³ Εὐθ. Ζιγαβηνόυ, Ἑρμην. εἰς τὰς ΙΔ' ἐπιστ. τοῦ Ἀπ. Παύλου, Ἀθήναι, 1887, τόμ. 1, σ. 299.

⁴ Ἐλεγχος...Α' 8, 20. P.G. 7, 524.

⁵ Εἰς τὸ ᾠσμα ᾠμάτων Β' P.G. 13, 119.

⁶ «Mulier debet velamen habere super caput propter angelos», *Commentariorum in Ezechielem Lib. XIII, cap. XLIV, P.L. 25, 439A.*

⁷ M. Ginsburger, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 248. Οὕτω καὶ ὁ G. Kittel εἰς τὴν μελέτην του *Die «Macht» auf dem Haupte. I Kor 11, 10*, παρατιθεμένην ὑπὸ H. Strack - P. Billerbeck, μνημ. ἔργ. τόμ. 3, σ. 436.

⁸ Ἑρμην. εἰς τὴν Α' Κορινθ. P.G. 82, 312.

αὐτῆς, διότι μὴ καλύπτουσα τὴν κεφαλὴν ἀτιμάζει τὸν ἄνδρα της, διαμψι-
σθητοῦσα δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐξουσίαν τοῦ ἀνδρός.

Τὰ ὅσα ἀνωτέρω ἐλέχθησαν ἀναφέρονται εἰς τὴν ὑπανδρον γυναῖκα, δὲν φαίνεται ὅμως πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος περιορίζεται μόνον εἰς αὐτήν· εἶναι ὀρθότερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι χρησιμοποιεῖ τοὺς ὅρους «ἀνὴρ» καὶ «γυνή» ἀπολύτως ἐν τῇ φυσικῇ των ἐννοίᾳ καὶ τῇ διακρίσει τοῦ φύλου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, κατὰ τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς, διὰ πᾶσαν γυναῖκα ἢ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καλύπτρα ἔθεωρεῖτο ὡς δεῖγμα αἰδοῦς, σεμνότητος καὶ ὑποταγῆς¹. Ὁ Χριστιανισμός, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐξύψωσε τὴν γυναῖκα κοινωνικῶς καὶ ἠθικῶς, ἐν τούτοις οὐδόλως ἀνεγνώρισεν εἰς αὐτὴν ὑπερέχουσαν θέσιν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ καὶ λειτουργικῇ πράξει, διότι ἐκ τοῦ θείου Νόμου καὶ τῆς φυσικῆς τῶν πραγμάτων τάξεως εἶναι ὑποταγαμένη εἰς τὸν ἄνδρα, ἢ δὲ τοιαύτη ἐξάρτησις πρέπει νὰ δηλοῦται διὰ τῆς ἐξωτερικῆς της στάσεως καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀνδρός ὡς «κεφαλῆς» αὐτῆς.

Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, ὁ πέπλος προσδίδει εἰς τὴν γυναῖκα, συμφώνως πρὸς τὰ ἀνατολικά ἔθιμα, ἀξιοπρέπειαν καὶ συνεπῶς δηλοῖ οὐχὶ ὑποταγὴν ἀλλὰ συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνδρός². Ἐν τῷ ἑλληνορρωμαϊκῷ κόσμῳ ἄλλωστε ἔθεωρεῖτο εὐπρεπὲς διὰ τὴν γυναῖκα νὰ παρουσιάζεται εἰς δημοσίους χώρους κεκαλυμμένην ἔχουσα τὴν κεφαλὴν, ἐνῶ εἰς τὸν ἄνδρα προσῆκε μᾶλλον ἢ ἀκάλυπτος κεφαλὴ³. Εἶναι εὐλογώτερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν ἐν λόγῳ περικοπὴν ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐπικαλεῖται ἰουδαϊκὰς ἀντιλήψεις καὶ συνηθείας, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὴν ὑποταγὴν τῆς γυναικὸς εἰς τὸν ἄνδρα ὡς εἰς «κεφαλὴν» θεμελιοῖ βιβλικῶς⁴.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς φράσεως «διὰ τοὺς ἀγγέλους» (στ. 10), κατὰ τὸν Τερτυλλιανόν, ἐνταῦθα ἔχομεν μνεῖαν τῶν πεπτωκότων ἀγγέλων (πρβλ. Γεν. 6, 1 ἐξ.) καὶ τῶν κακῶν πνευμάτων ἐν γένει, καὶ ἄρα ἐνδείκνυται διὰ τὴν γυναῖκα νὰ φέρῃ εἶδος καλύπτρας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὥστε νὰ μὴ διεγείρῃ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν πεπτωκότων ἀγγέλων⁵, ἐνῶ κατ' ἄλλους διὰ τῆς φράσεως ταύτης ἐννοοῦνται οἱ «ἐπίσκοποι καὶ οἱ ποιμένες» (Ἀμβρόσιος), ἢ οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ (Κλήμης Ἀλεξ.)· κατὰ τρίτην καὶ ὀρθοτέραν

¹ Π. Τρεμπέλ, μνημ. ἔργ. σ. 349.

² E. B. Allo, St. Paul-Première épître aux Corinthiens, σ. 260 καὶ A. Robertson - A. Plummer, μνημ. ἔργ. σ. 232.

³ J. Huby, St. Paul-Première épître aux Corinthiens, σ. 249.

⁴ Ὅλως ἀπίθανος φαίνεται ἡ ἄποψις τοῦ M. Dibelius (παρὰ J. Héring, μνημ. ἔργ. σ. 94), ὁ ὁποῖος διαβλέπει ἐνταῦθα ὑπαινιγμὸν εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ γυνή, εἰς κατάστασιν ἐκστάσεως εὐρισκομένη, ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὰς προσβολὰς τῶν πονηρῶν πνευμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπροστατεύετο θέτουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της κάλυμμα.

⁵ De virginibus velandis 7, P. L. 2, 947. Βλ. καὶ M. Ginsburg, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 248.

ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν δεχόμεθα καὶ ἡμεῖς, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους, οἱ ὅποιοι, κατὰ τὸν Ὠριγένη¹, περιβάλλουν τὰς χριστιανικὰς συνάξεις καὶ λυποῦνται, ὅταν ἡ γυνὴ δὲν διατηρῇ τὴν ἐν τῇ δημιουργίᾳ φυσικὴν τάξιν τῆς, μὴ ἀναγνωρίζουσα τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐξουσίαν τοῦ ἀνδρός².

Πρέπει, τέλος, νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ ἀνωτέρω ἐξετασθὲν χωρίον εἶναι μὲν μεμονωμένον ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Παύλου, καθ' ὅσον παρὰ Παύλῳ τὸ «κατ' εἰκόνα» καὶ ἡ ἀνακαίνισις αὐτοῦ τελοῦν πάντοτε ἐν ὀργανικῷ συνδέσμῳ μετὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, πρέπει ὅμως νὰ τύχῃ ὅλως ἰδιαίτερος τῆς προσοχῆς μας καὶ ἐξ ἀπόψεως δογματικῆς ὡς ἀποτελοῦν τὴν μοναδικὴν παρὰ Παύλῳ ρητὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς μετὰ τὴν πώσιν διατηρήσεως τοῦ «κατ' εἰκόνα» ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Γνωρίζει μὲν ὁ Παῦλος τὴν μεταπτωτικὴν τραγωδίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν περιγράφει διὰ τῶν πλέον ἐντόνων χρωμάτων, ὡς εἶδομεν, εἰς τὰ πρῶτα κεφ. τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς· θεωρεῖ ὅμως παρὰ ταῦτα τὸν ἄνθρωπον «εἰκόνα» καὶ «δόξαν» τοῦ Θεοῦ, ἱκανὸν ὅπως ἀναχθῇ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἐναπομεινασῶν αὐτῷ, ἔστω καὶ ἡττημένων ἕνεκα τῆς πτώσεως, δυνάμεων. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν οὐσιώδη σημεῖα τῆς παυλείου ἀνθρωπολογίας, ὅ,τι ὅμως ὅλως ἰδιαίτερος ἐξαίρει ὁ Παῦλος εἶναι ἡ ἀνακαίνισις τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ ἡ δυνατότης ἐπανακτίσεως τῆς θείας «δόξης» καὶ ἐπιτεύξεως τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὅποιος εἶναι ἡ ἀληθὴς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ».

¹ Περὶ εὐχῆς 31, P.G. 11, 553 ἐξ.

² H. Strack - P. Billerbeck, μνημ. ἔργ. τόμ. 3, σ. 439· J. Huby, μνημ. ἔργ. σ. 251. Πρβλ. Θεοδωρήτου· «...καὶ οὐχ ἥκιστα τῶν ἀγγέλων ἕνεκα, οἱ ἐφεστᾶσι τοῖς ἀνθρώποις τὴν τούτων κηδεμονίαν πεπιστευμένοι», P.G. 82, 312-313.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ, ΕΙΚΩΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

1. Ὁ Χριστός, εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, ἐν τῷ χριστολογικῷ ὕμνῳ τῆς πρὸς Κολοσ. ἐπιστολῆς (1,15 ἐξ.)

Εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας γίνεται συνήθως διάκρισις μεταξὺ τῶν βιβλικῶν ἐκφράσεων «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» καὶ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ», τῆς μὲν πρώτης ἀποδιδομένης ὑπ' αὐτῶν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἐνσαρκωθέντα Λόγον τοῦ Θεοῦ, τῆς δ' ἄλλης ἀποτελούσης τὸν εἰδικὸν τίτλον ὑπεροχῆς καὶ ἀξιοπρεπείας τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα Αὐτοῦ δημιουργηθέντος ἀνθρώπου. Οὕτω π.χ. ὁ Ὁριγένης, καταπολεμῶν τὸν μὴ δυνάμενον νὰ διακρίνῃ τὰς ἐννοίας ταύτας Κέλσον, παρατηρεῖ· «εἰκὼν μὲν τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεώς ἐστίν ὁ αὐτολόγος καὶ ἡ αὐτοαλήθεια ἔτι δὲ καὶ ἡ αὐτοσοφία, εἰκὼν οὖσα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, κατ' εἰκόνα δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος πεποιήται»¹. Τὴν ἐννοιαν τῆς «εἰκόνης» διαστέλλει σαφῶς τοῦ «κατ' εἰκόνα» ἰδίᾳ ὁ Μ. Ἀθανάσιος, καλῶν «εἰκόνα Θεοῦ» μόνον τὸν Χριστὸν καὶ οὐδέποτε τὸν ἄνθρωπον². Ἡ τοιαύτη πατερικὴ διάκρισις ὑπάρχει ἤδη συνεπτυγμένως ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀπ. Παύλου. Καὶ τυγχάνει μὲν ἀναντίρρητον τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς ἐλάχιστα μόνον χωρία τῶν ἐπιστολῶν καλεῖται ὁ Χριστὸς ρητῶς ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ», ἀλλ' ὅμως πρέπει παραλλήλως νὰ τόνισθῇ ὅτι ἡ διὰ τῆς φράσεως ταύτης διατυπωμένη ἀντίληψις κατέχει ὅλως ἰδιάζουσαν θέσιν ἐν τῇ παυλείῳ χριστολογίᾳ, καθ' ὅσον διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου δηλοῦται, ὡς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς κατωτέρω, ἔνθεν μὲν ἡ ἑσώτερα πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα σχέσις τοῦ Χριστοῦ, ἔνθεν δὲ τὸ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀποκαλυπτικὸν Αὐτοῦ ἔργον.

Σαφέστερα καθίστανται τὰ ἀνωτέρω διὰ τῆς ἐρμηνευτικῆς καὶ θεολο-

¹ Κατὰ Κέλσου 6, 63. P.G. 11, 1393. Πρβλ. Ἱ. Δαμασκηνοῦ, Περὶ εἰκόνων 3, 26· «Αὐτὸς ὁ Θεὸς πρῶτος ἐγέννησε τὸν μονογενῆ Υἱὸν καὶ Λόγον αὐτοῦ, εἰκόνα αὐτοῦ ζῶσαν, φυσικὴν, ἀπαράλλακτον, χαρακτηῖρα τῆς αὐτοῦ αἰδιότητος· ἐποίησέ τε τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα αὐτοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν», P.G. 94, 1345.

² Περὶ τῆς τοιαύτης πατερικῆς διακρίσεως, ἰδίᾳ παρὰ τῷ Μ. Ἀθανασίῳ, βλ. Π. Χ. Δημητριοῦλου, Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μ. Ἀθανασίου, σ. 59, 60 ἐξ. καὶ R. Bernard, L' image de Dieu d' après St. Athanase, σ. 24 ἐξ.

γικής ἀναλύσεως τοῦ ἐν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολῇ (1,15) ἀπαν-
τῶντος χαρακτηρισμοῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς «εἰκὼν τοῦ ἀορά-
του Θεοῦ», πρὶν δὲ ἡ χωρήσωμεν εἰς ταύτην, ἀνάγκη, ὅπως διὰ συντόμων
καὶ ἀδρομερῶν γραμμῶν τοποθετήσωμεν τὴν ἔκφρασιν ἐντὸς τῶν πλαισί-
ων τῆς ὁλης περικοπῆς (Κολ. 1, 15-20). Ἐν πρώτοις, καὶ δι' ἀπλῆς ἔτι ἀνα-
γνώσεως τοῦ Α' κεφ. τῆς πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολῆς διαπιστοῦται ἀλλαγὴ
ὕφους καὶ προσώπου ἀπὸ τοῦ στ. 15 καὶ ἐξῆς· ἐνῶ δηλ. ἀπευθυνόμενος ὁ
Ἀπ. Παῦλος πρὸς τοὺς ἀναγνώστας του χρησιμοποιεῖ εἰς τοὺς στ. 9-14
β' πληθυντικὸν πρόσωπον, ὅπερ ἐπαναλαμβάνει ἀπὸ τοῦ στ. 21 ἐξ., οἱ με-
ταξὺ τῶν δύο αὐτῶν περικοπῶν εὐρισκόμενοι στίχοι 15 ἕως 20 διακρίνονται
διὰ τὸ λειτουργικὸν καὶ ὕμνολογικὸν των ὕφος, διὸ καὶ ἐχαρακτηρίσθησαν
ὑπὸ πλείστων ἐρμηνευτῶν ὡς χριστολογικὸς ὕμνος, περιεχόμε-
νον τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἔξαρσις τῆς ἐπὶ πάσης κτίσεως ὑπεροχῆς τοῦ Χρι-
στοῦ καὶ ἡ ὑπογράμμισις τῆς κοσμοσωτηρίου Αὐτοῦ ἀποστολῆς¹. Ὡς πρὸς
τὴν προέλευσιν καὶ τὸν συγγραφέα τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου, τινὲς μὲν τῶν ἐρμη-
νευτῶν δέχονται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς τροποποιεῖ προχριστιανι-
κὸν ὕμνον προσθέτων χριστιανικὰς ἐννοίας², ἐνῶ ἕτεροι ἐκλαμβάνουν τὴν
περικοπὴν ὡς τμήμα πρωτοχριστιανικῆς λειτουργίας, συσχετίζοντες αὐτὴν
εἴτε μὲ τὸ βάπτισμα εἴτε μὲ τὴν θεϊαν Εὐχαριστίαν³. Φιλολογικὰ καὶ θεολο-

¹ M. Dibelius, *An die Kolosser. Handbuch zum N.T.* 12, 1927, σ. 6-7· E. Lohmeyer, *Die Briefe an die Kolosser und an Philemon*, σ. 41-43· Ch. Masson, *L' épître de St. Paul aux Colossiens*, σ. 104 καὶ J. Héring, *Le royaume de Dieu et sa venue*, σ. 165, σημ. 1. Τὸν χριστολογικὸν τοῦτον ὕμνον διαιροῦν συνήθως οἱ ἐρμηνευταὶ εἰς δύο στροφάς, ἐξ ὧν ἡ α' (στ. 15-18α) περιγράφει τὴν σχέσιν τοῦ Χρι-
στοῦ πρὸς τὸν ἀόρατον Θεὸν καὶ τὸν κόσμον, ἡ δὲ β' (στ. 18β-20) τὴν σωτηριολογικὴν
σπουδαιότητα τῆς σταυρικῆς αὐτοῦ θυσίας·

Α'

- 15 «ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου,
πρωτότοκος πάσης κτίσεως,
16 ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα
ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς,
τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα,
εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες
εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι·
τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτισται
17 καὶ αὐτός ἐστιν πρὸ πάντων
καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν,
18 καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος,
τῆς ἐκκλησίας·

Β'

- ὅς ἐστιν ἀρχή,
πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν,
ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων,
19 ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν
πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι
20 καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι
τὰ πάντα εἰς αὐτόν,
εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος
τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ,
δι' αὐτοῦ εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς
εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς».

² R. Bultmann, *Theologie des Neuen Testaments*, σ. 180.

³ Ch. Masson, *L' hymne christologique de l' épître aux Colossiens*, ἐν RThPh, 1948, σ. 141· E. Käsemann, *Eine Urchristliche Tauf liturgie*, ἐν Festschrift R. Bultmann, σ. 139.

γικά ὅμως τεκμήρια εὐκόλως μᾶς πείθουν νὰ ἀποδεχθῶμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν χριστιανικὴν προέλευσιν τοῦ ὕμνου, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ πρώτη χριστιανικὴ κοινότης συνέθετεν ἐλευθέρως ὕμνους καὶ προσευχὰς διὰ τὰς λειτουργικὰς τῆς συνάξεις¹, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Παύλου προσαρμογὴν τοῦ ὕμνου ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐπιστολῆς, τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον πολλαὶ ἰδέαι καὶ παραστάσεις τοῦ ὕμνου μᾶς εἶναι γνωσταὶ ἐκ τῆς παυλείου χριστολογίας καθόλου².

Παρὰ τὸ γενικώτερον ἐνδιαφέρον, ὅπερ παρουσιάζει ὁ ἀξιόλογος οὗτος χριστολογικὸς ὕμνος, ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰμὴ μόνον περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Χριστοῦ ὡς «εἰκόνας τοῦ ἀοράτου Θεοῦ». Ἐὰν διὰ τὴν σύγχρονον λογικὴν ἢ ὑπαρξίς ὁρατῆς εἰκόνας ἀοράτου τινὸς ὄντος ἀποτελεῖ οὐχὶ μόνον ἐν τοῖς ὅροις ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ ἀκατανόητον ἀντίφασιν, ὅλως διαφοροτρόπως κατενοήθη ἡ σχέσις εἰκόνας καὶ πρωτοτύπου αὐτῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, τὸ δὲ περιεχόμενον τοῦ ὅρου «εἰκὼν» ἐγνώρισεν ἐνδιαφέρουσιν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, ἡ ἐνδελεχὴς καὶ συστηματικὴ μελέτη τῆς ὁποίας θὰ ἡδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον μακρᾶς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐρεῦνης. Εὐχρηστος οὖσα ἡ λέξις «εἰκὼν» ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀρχαιότητι, ἰδίᾳ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς τέχνης, εἰσήχθη ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν, προσλαβοῦσα εἰδολογικὴν ἐννοίαν σύνθετον μετὰ ἰσχυροῦ κοσμολογικοῦ χρώματος³. Τυχάνει ἀξία πολλοῦ ἐνδιαφέροντος ἡ προσπάθεια τῆς κατὰ τὰς διαφόρους ἱστορικὰς ἐποχὰς μελέτης τῆς ἐννοίας τῆς «εἰκόνας», ὅ,τι ὅμως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα ἀμέσως διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου μας εἶναι ἡ περὶ τῆς οὐσίας τῆς «εἰκόνας» ἀντίληψις τοῦ περιβάλλοντος τὴν Κ. Διαθήκην ἐλληνιστικοῦ κόσμου. Εἶδομεν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ὅτι κατὰ τὴν πλατωνικὴν κοσμολογίαν ἡ «εἰκὼν» ἀπετέλει ἀμυδρὰν ἀπλῶς ἀναπαράστασιν τῆς Ἰδέας, διότι μεταξὺ ὁρατῆς εἰκόνας καὶ νοητοῦ πρωτοτύπου ὑφίσταται ὄντολογικὴ ἀπόστασις. Ἡ εἰκὼν δηλ. παρὰ Πλάτωνι δὲν ἐκφράζει τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων εἰμὴ κατὰ τρόπον ἀπλῆς «εἰκονικῆς» ὁμοιότητος, τὰ κείμενα ὅμως τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ποιοῦνται λόγον περὶ οὐσιαστικωτέρας μεθέξεως τῆς εἰκόνας εἰς τὴν εἰκονιζομένην πραγμα-

¹ Βλ. Π. Χρήστου, Ἡ ὕμνογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη, 1959, σ. 52.

² Ἡ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀπ. Παύλου σύνταξις τοῦ ἐν λόγῳ χριστολογικοῦ ὕμνου ὑποστηρίζεται ὑπὸ τοῦ Β. Χ. Ἰωαννίδου, παρατηροῦντος ὅτι «ὁ Παῦλος ἡδύνατο λίαν εὐκόλως καὶ διὰ τῆς συνήθους εἰς αὐτὸν ρητορικῆς τῆς καρδίας νὰ ἐκφρασθῇ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃν τόσον ἐλάτρευεν καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ἔζη καὶ ἐκινεῖτο καὶ ἀνέπνεεν, μετὰ τοιοῦτου λυρικοῦ τόνου, ὥστε τὰ σχετικὰ χωρία νὰ μὴ διαφέρωσιν ἐνὸς ὕμνου πρὸς τὸν Χριστόν», Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, Ἀθῆναι, 1960, σ. 294.

³ Βλ. πλείονα ἀνωτ. ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ.

τικότητα, διότι τὸ πρωτότυπον θεωρεῖται, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς, ὡς κατ' οὐσίαν παρὸν ἐν τῇ εἰκόνι του. Ἀκολουθία τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς τυγχάνει καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ εἰκὼν δηλοῖ προβολὴν καὶ φανέρωσιν τῆς οὐσίας τοῦ πρωτοτύπου, τοῦ ὁποίου αὕτη ἀποτελεῖ ἀληθῆ καὶ ζῶσαν ἀναπαράστασιν. Ἡ ὑπολανθάνουσα εἰς τὸν ὅρον «εἰκὼν» ἰδέα εἶναι ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἐκφανσις τοῦ εἰκονιζομένου καὶ ὑπὸ τὸ αἰσθητὸν σχῆμα τῆς εἰκόνης ὑποκρυπτομένου πρωτοτύπου¹, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν συγγενῆ ὅρον «ὁμοίωμα», ὁ ὁποῖος δηλοῖ ἀπλῆν σχέσιν ὁμοιότητος. Ὁ ἰδιῶζων οὗτος χαρακτήρ τῆς ἐννοίας τῆς «εἰκόνης», ὡς ἀποκαλυπτοῦσης καὶ ἐκφαινούσης τὴν οὐσίαν τοῦ πρωτοτύπου αὐτῆς, τονίζεται χαρακτηριστικῶς εἰς τὰ φιλοσοφικά κείμενα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ὁ Λόγος π.χ. τοῦ Φίλωνος καλεῖται ἐπανειλημμένως «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ», ἡ δ' ἀποστολὴ του συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀποκαλύπτῃ τὸν ἀκατάληπτον καὶ ὑπερβατικὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους².

Ἡ περὶ ἀποκαλυπτικοῦ χαρακτήρος τοῦ ὁρου «εἰκὼν» ἐλληνιστικὴ ἀντίληψις πρέπει νὰ τύχῃ ἰδιαίτερος τῆς προσοχῆς μας διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκφράσεως «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ», ἀποδιδομένης ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰς τὸν Χριστὸν δις μόνον ρητῶς (Β' Κορ. 4, 4· Κολοσ. 1, 15), ἀποτελούσης ὅμως βασικὸν στοιχεῖον τῆς χριστολογίας του. Ὁ ἀόρατος Θεὸς ἀποκαλύπτεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐν τῷ προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, «ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου», αἰρομένου τοιουτοτρόπως τοῦ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας δημιουργηθέντος χάσματος. Ὁ ἐν Χριστῷ ἀποκαλυπτόμενος Θεὸς εἶναι πλήρως καὶ ἀληθῶς παρὼν ἐν τῇ «εἰκόνι» Του. Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει, ἡ «εἰκὼν» ἐκφράζει τὴν πλήρη ταυτότητα πρὸς τὸ πρωτότυπὸν τῆς³. «Θεοῦ δὲ εἰκὼν τὸ ἀπαράλλακτον δείκνυσιν», λέγει χαρακτηριστικῶς ὁ Χρυσόστομος⁴. «Ἔστι τοίνυν εἰκὼν», γράφει καὶ ὁ Θεοδώρητος, «δηλοῦσα τὸ ὁμοούσιον... ἡ δὲ ζῶσα εἰκὼν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἔχουσα τὴν αὐτὴν ἔχει φύσιν τῷ ἀρχετύπῳ»⁵. Πρόκειται περὶ τῆς πλήρους ὁμοιότητος τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν

¹ Πρβλ. καὶ Ἰωάν. Δαμασκηνοῦ, Περί εἰκόνων 3, 17· «πᾶσα εἰκὼν ἐκφαντορικὴ τοῦ κρυφίου ἐστὶ καὶ δεικτική», P.G. 94, 1337.

² Περί φυγῆς 101· Διατάγματα 1, 81· Περί Ὀνείρων 2, 45.

³ H. Merki, ἐν RAC, τόμ. IV, στ. 464.

⁴ Ὑπόμν. εἰς τὴν πρὸς Κολοσ. ἐπιστ. Ὁμιλία Γ', P.G. 62, 317. Πρβλ. καὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ· «Αὕτη γὰρ εἰκόνας φύσις, μίμημα εἶναι τοῦ ἀρχετύπου... πλὴν ὅτι καὶ πλέον ἐνταῦθα· ἐκεῖ μὲν γὰρ ἀκίνητος κινούμενου, ἐνταῦθα δὲ ζῶντος καὶ ζῶσα καὶ πλέον ἔχουσα ἀπαράλλακτον ἢ τοῦ Ἀδάμ ὁ Σήθ», Λόγος XXX, 19 P.G. 36, 129.

⁵ Ἑρμηνεία τῆς πρὸς Κολοσ. ἐπιστ. 1, 15. P.G. 82, 597. Πρβλ. Ἰ. Δαμασκηνοῦ· «Φυσικὴ καὶ ἀπαράλλακτος εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν Πατέρα», Περί εἰκόνων 3, 18. P.G. 94, 1340· Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας· «Ἔστι δὲ καὶ οὕτως εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, καθ' ὃ καὶ ἐστὶ Θεὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ γε-

Πατέρα· τούτο θά ἐκφράσῃ σαφέστερον μετὰ ταῦτα ἡ πατερικὴ θεολογία χαρακτηρίζουσα τὸν Χριστὸν «ὁμοούσιον τῷ Πατρί». Ὅτι διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Χριστοῦ ὡς «εἰκόνας Θεοῦ» τονίζεται ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ συμφωνοῦν καὶ νεώτεροι θεολόγοι, θέτοντες μάλιστα τὸν τόνον ἐπὶ τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ ρόλου τῆς ἐννοίας τῆς εἰκόνας¹. Κατὰ τὴν ἐκφρασιν τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῆς (1, 10), ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα «ἐπιφάνειαν» τοῦ Θεοῦ· ἡ αὕτη ἄλλωστε ἐννοία διατυπώσεται ἐν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολῇ διὰ τῆς φράσεως «ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» (Κολ. 2, 9). Ὡστε, ὁ ὅρος εἰκὼν θεμελιοῖ τὴν αἰωνίαν σχέσιν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα. Ἐὰν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν εἰκόνα τινὰ ἐκφράζουσαν πλήρως καὶ ἰσοτίμως τὸ πρωτότυπὸν τῆς, τοιαύτη ὑπῆρξεν ὁ Χριστὸς, διότι μεταξύ «εἰκόνας Θεοῦ» καὶ οὐσίας τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ὑφίσταται πλήρης ταυτότης καὶ ἰσοτιμία. Τὴν παύλειον αὐτὴν διδασκαλίαν ὑπῆρχουσα καὶ ἡ ὀρθόδοξος ἀγιογραφικὴ τέχνη θά παραστήσῃ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἐπὶ τοῦ τρούλλου τῶν ἐκκλησιῶν Παντοκράτορος τὸν Πατέρα ἅμα καὶ Υἱόν, ἐκφράζουσα οὕτω καὶ αἰσθητοποιοῦσα διὰ τῶν ἐμπειρικῶν αὐτῆς μέσων τὸ δόγμα τοῦ ὁμοουσίου².

Φιλελεύθεροί τινες, Διαμαρτυρόμενοι ἰδίᾳ, ἐρμηνευταί θέτουν τὸ πρόβλημα τῆς ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐξαρτήσεως τῆς παυλείου χριστολογίας ἐκ τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας τοῦ Φίλωνος (J. Weiss, M. Dibelius), ἢ ἐκ τῆς περὶ «πρώτου ἀνθρώπου» γνωστικῆς θεωρίας (B. Käsemann). Ὁ Λόγος ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν κεντρικῶν ἐννοιῶν τῆς θεολογίας τοῦ Φίλωνος, παρὰ δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει μελετηθῇ ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν ἐρευνητῶν, παραμένει ἐν τούτοις ἀρκούντως σκοτεινὸς καὶ αἰνιγματικὸς. Τὸ ὅτι ἡ περὶ Λόγου φιλώνειος διδασκαλία σύγκειται ἐκ πολλαπλῶν βιβλικῶν τε καὶ φιλοσοφικῶν στοιχείων ἀποτελεῖ ἀλήθειαν παραδεκτὴν ὑπὸ πάντων, προκειμένου ὅμως νὰ καθορισθῇ ἡ προέλευσις τῆς ἐννοίας καὶ τὰ προέχοντα ἐν αὐτῇ στοιχεῖα, ἐπικρατεῖ πλήρης σύγχυσις καὶ διαφωνία μεταξύ τῶν ἐρευνητῶν, τῶν μὲν ἀποδεχομένων τὴν φιλοσοφικὴν προέλευσιν τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας³, τῶν δὲ τασσομένων ὑπὲρ τῆς βιβλικῆς⁴. Ἡ οὐσιώδης

γέννηται κατὰ φύσιν», Ἑρμην. τῆς Β' πρὸς Κορινθ. ἐπιστ. P.G. 74, 933 καὶ M. Ἀθανασίου «Εἰκὼν τοῦ Πατρὸς ὁ Λόγος, ὁμοίος τε καὶ ἀπαράλλακτος κατὰ πάντα τῷ πατρὶ καὶ ἄτρεπτος αἰεὶ καὶ ἐν αὐτῷ ἐστὶν ἀδιαιρέτως, ὑπάρχων αἰδίως παρὰ τῷ πατρὶ ὡς ἀπαύγασμα φωτός», Ἐπιστολὴ περὶ ἀποφάσεων Συνόδ. Νικαίας 20, P.G. 25, 449.

¹ Βλ. O. Cullmann, *Christologie du Nouveau Testament*, σ. 271· «L'expression image de Dieu implique autant la divinité du Christ que le titre Logos dans Jean 1, 1», καὶ J. Jervell, *μνημ. ἔργ.* σ. 225.

² K. Καλοκύρη, Ἡ οὐσία τῆς Ὀρθοδόξου Ἀγιογραφίας, Ἀθήναι 1960, σ. 14, 23, 125 σημ. 3.

³ E. Bréhier, *μνημ. ἔργ.* σ. 84 ἐξ.

⁴ F. Prat, ἄρθρ. Λόγος, ἐν D.B., τόμ. 4, σ. 325 ἐξ. Ὁ ἴδιος ὁ Φίλων ἀποδίδει εἰς

ἀποστολή τοῦ Λόγου, παρὰ Φίλωνι, συνίσταται εἰς τὸ νὰ παρεμβάλλεται ὡς ἐνδιάμεσος μεταξὺ τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, γεφυρῶν οὕτω τὴν ὑφισταμένην ἀπόστασιν· τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἐκτελεῖ ὡς ὄργανον τῆς δημιουργίας, ὡς μεσίτης τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὡς «εἰκὼν Θεοῦ», ἀποκαλύπτουσα τὸν ἀόρατον Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Κατὰ τινὰ μυστηριακὴν ἔκφρασιν, ὁ Λόγος εἶναι ὁ «ἱεροφάντης», ὅστις ἐνώνει τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀναβιβάζει τὰς προσευχὰς τῶν ἀνθρώπων μέχρι τοῦ θρόνου τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ¹. Κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ φιλωνείου Λόγου εἶναι ἡ ἀποκαλυπτικὴ μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἀποστολή του, τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνει ὡς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ»² καὶ ὡς κατέχων ἰδιάζουσας θέσιν μετὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διότι δὲν εἶναι οὔτε «ἀγέννητος» ὡς ὁ Θεός, οὔτε «γεννητός» ὡς οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ «μεθόριος» καὶ «μέσος τῶν ἁκρῶν»³.

Παρὰ τὰς ἐλαχίστας ἐξωτερικὰς καὶ φραστικὰς ὁμοιότητας, οὐδεμία οὐσιαστικὴ προσέγγις ὑφίσταται μετὰ τοῦ Λόγου τοῦ Φίλωνος καὶ τῆς χριστολογίας τοῦ Ἀπ. Παύλου· μᾶλλον δὲ ὁ φιλώνειος Λόγος ἀποτελεῖ τὸν ἀντίποδα τοῦ δόγματος τῆς ἐνσαρκώσεως, διότι ἡ ἀποστολή του συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπαφὴν τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ κόσμου⁴. Εἰς τὸ ἐνδιάμεσον τοῦτο ὄν, τὸ ὁποῖον ἐπενόησεν ἡ ἀλεξανδρινὴ θρησκευτικὴ φιλοσοφία πρὸς γεφύρωσιν τῆς ἀποστάσεως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο οὔτε Θεός οὔτε ἄνθρωπος, ὁ Χριστιανισμὸς ἀντιπαρέβαλε τὸν Μεσσίαν Χριστόν, ὁ ὅποιος ἦτο συγχρόνως Θεός καὶ ἄνθρωπος, ἡ δ' ἀποστολή του συνίστατο εἰς τὸ νὰ ἀνυψώσῃ τὸν ἄνθρωπον μέχρι τοῦ Θεοῦ.

Πολλῷ μᾶλλον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαρτᾶται ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐκ τῆς περὶ «πρώτου ἀνθρώπου» γνωστικῆς διδασκαλίας, διότι καλεῖται μὲν ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος τῶν γνωστικῶν κειμένων «εἰκὼν Θεοῦ», ὡς ἀποκαλύπτων καὶ ἐκπροσωπῶν τὴν θεότητα καὶ ἀποτελῶν τὸ θεῖον πρότυπον, κατ'

τὴν Π. Διαθήκην τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν του καὶ δὴ ἐν τῇ πλέον φιλοσοφικῇ αὐτῆς μορφῇ· εἰς τὴν πραγματείαν «Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας» (§ 24) χαρακτηρίζει τὸν Λόγον ὡς πρότυπον τῶν ὁρατῶν ὄντων, εὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα ἐπάγεται· «τὸ δὲ δόγμα τοῦτο Μωϋσέως ἐστίν, οὐκ ἐμὸν». Τὴν βιβλικὴν προέλευσιν τοῦ φιλωνείου Λόγου δέχεται καὶ ὁ W o l f s o n, τονίζων δικαίως ὅτι ὁ βιβλικὸς Λόγος ὑπέστη ἐν συνεχείᾳ παρὰ Φίλωνι ἰσχυρὰν φιλοσοφικὴν ἐπεξεργασίαν. Βλ. μνημ. ἔργ. αὐτοῦ, τόμ. I, σ. 200 ἐξ.

¹ Ἀλληγορία 3, 43· Βίος Σοφοῦ 122· Τίς ὁ τῶν θείων πραγμάτων κληρονόμος (εἰς τὸ ἐξῆς: Κληρονόμος) 205-206.

² Περὶ φυγῆς 101· Διατάγματα 1, 81· Περὶ Ὀνείρων 2, 45· 238· Περὶ συγχύσεως διαλέκτων 147-148.

³ Περὶ Ὀνείρων 2, 188· Διατάγματα 1, 116.

⁴ M. J. L a g r a n g e, Les origines du dogme de la divinité du Christ, ἐν R. B. 1936, σ. 15-22.

εἰκόνα τοῦ ὁποίου ἐπλάσθη ὁ ἐπίγειος ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ κυριαρχοῦσα ἰδέα τῆς γνωστικῆς ἀνθρωπολογίας εἶναι τελείως ξένη πρὸς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ Ἀπ. Παύλου. Κατὰ τὴν γνωστικὴν ἀνθρωπολογικὴν διδασκαλίαν, ἡ ὁποία φέρει προδήλως καὶ ἐμφανῶς τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς ὀρφικῆς φιλοσοφίας, ὁ ἄνθρωπος καθίσταται «εἰκὼν Θεοῦ» ἐσχατολογικῶς, ὅταν διὰ τοῦ θανάτου ἀπαλλαγῇ τοῦ ὕλικου τοῦ περιβλήματος καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν οὐρανίαν πατρίδα του, ἔνθα συναντᾷ τὸ θεῖον πρότυπόν του μετὰ τοῦ ὁποίου ἐνοῦται ἀδιασπᾶστος¹. Ὅτι τοιαῦται πλατωνίζουσαι ἀντιλήψεις ἀπουσιάζουν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου, μόνις εἶναι ἀνάγκη καὶ νᾶ εἰπωμεν.

Κατόπιν τούτων εὐλόγως γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, πόθεν ἠρύσθη ὁ Ἀπ. Παῦλος τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς «εἰκόνος». Νὰ δεχθῶμεν ἀνεπιφυλάκτως τὴν ἄποψιν περὶ δανείου, ἐννοιολογικοῦ καὶ οὐσιαστικοῦ, ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἑλληνιστικοῦ κόσμου ἢ νὰ ἀσπασθῶμεν τὴν ἀδιάλλακτον καὶ ἀποκλειστικότητα δι' ἑαυτὴν διεκδικούσαν θέσιν περὶ καθαρῶς βιβλικῆς προελεύσεως; Μία οὐχὶ εὐκαταφρόνητος μερὶς ἐρμηνευτῶν ἄλλωστε θεωρεῖ τὸν ἑλληνιστικὸν Ἰουδαϊσμὸν ὡς ἀρχικὴν ἱστορικὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἠρύσθη ὁ Ἀπ. Παῦλος τὸν ὅρον «εἰκὼν», ἐνῶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς καλουμένης θρησκευτολογικῆς σχολῆς ἀναζητοῦν τὴν προέλευσιν τοῦ ὁρου εἴτε εἰς τὸν Πλάτωνα², εἴτε εἰς τὴν ἐρμητικὴν φιλολογίαν καὶ τὰ γνωστικὰ κείμενα³.

Οἱ ἐχόμενοι τῆς καθαρῶς βιβλικῆς προελεύσεως τόσον τοῦ ὁρου «εἰκὼν», ὅσον καὶ τῶν ἐν γένει ἐν τῷ χριστολογικῷ ὕμνῳ τῆς πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολῆς (1, 15-20) διατυπωμένων νοημάτων, ὑποστηρίζουν ὅτι διὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον ἡ «εἰκὼν Θεοῦ», ὡς ἔκφρασις καὶ ὡς περιεχόμενον, προέρχεται ἀμέσως ἐκ τοῦ γνωστοῦ χωρίου τῆς Γενέσεως 1, 26, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ, τοῦ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ὁ Χριστὸς καλεῖται «ἐσχατος Ἀδάμ» (Α' Κορ. 15, 45-48) καὶ παραλληλίζεται πρὸς τὸν πρῶτον Ἀδάμ. Ὁ πεπτωκὼς Ἀδάμ προεικόνιζε τὸν τέλειον Ἀδάμ, τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἀληθὴς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ». Ὅθεν, ὁ χαρακτηρισμὸς «εἰκὼν Θεοῦ» θὰ ἦτο, κατὰ τὴν ἄποψιν αὐτὴν, φυσικὸς καὶ δεδικαιολογημένος διὰ τὸν «δεύτερον Ἀδάμ», ὁ ὁποῖος ἐσαρκώθη πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἔνεκα τῆς παρακοῆς τοῦ πρώτου Ἀδάμ ἀμαυρωθείσης θείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνης. Κατ' ἀναλογίαν, λοιπόν, καὶ ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸν πρῶτον Ἀδάμ,

¹ G. Quispel, Der gnostische Anthropos und die Jüdische Tradition, ἐν Eranos-Jahrbuch, 1953, σ. 197.

² Ὁ E. Preuschen ὡς πλησιέστερα παράλληλα πρὸς τὸ Κολοσ. 1, 15 θεωρεῖ τὰ ἐν τῷ πλατωνικῷ Τιμαίῳ λεγόμενα περὶ αἰσθητοῦ κόσμου ὡς εἰκόνας τοῦ νοητοῦ. Βλ. ἄρθρον αὐτοῦ Εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ἐν ZNW, 1917, σ. 243.

³ M. Dibelius, μνημ. ἐργ. σ. 16· R. Bultmann, μνημ. ἐργ. 496.

καλεῖται ὁ Χριστὸς ὑπὸ τοῦ Παύλου «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ»¹.

Παρά τὰ ἀξιόλογα ὅμως ταῦτα ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ἀντλούμενα ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια διεκδικεῖ ὑπὲρ αὐτῆς ἡ ἀποψις περὶ ἀποκλειστικῶς παλαιοδιαθηκικῆς προελεύσεως τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Χριστοῦ ὡς «εἰκόνας Θεοῦ», δὲν ἐξαντλεῖ ἡ ἀποψις αὕτη τὸ ἐν τῷ ὄρῳ «εἰκὼν» ὑπολανθάνον πλούσιον νόημα, τὸ ὁποῖον εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐρευνῶντες τὴν περὶ «εἰκόνας» ἀντίληψιν τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἐκ παραλλήλου ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἀναφορὰν τοῦ Παύλου εἰς τὸ χωρίον τῆς Γενέσεως 1, 26 ἐν τῇ ἀδαμολογικῇ αὐτοῦ τυπολογίᾳ. Ἡ σκέψις τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἦτο προσιτὴ εἰς τὸν Παῦλον διὰ μέσου τοῦ ἐλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Εἰς τὴν Σοφίαν Σολομώντος (7, 25-26) ἡ Σοφία καλεῖται «ἀπόρροια τῆς τοῦ Παντοκράτορος δόξης εἰλικρινῆς, ἀπαύγασμα φωτὸς αἰδίου... καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ», εἰς πολυάριθμα δὲ χωρία τοῦ Φίλωνος ὁ Λόγος καλεῖται ἐπανελημμένως «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ»². Πρέπει ὡσαύτως ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὸν ἐλληνιστικὸν Ἰουδαϊσμὸν αἱ ἔννοιαι «υἱός» καὶ «εἰκὼν» συνδέονται μεταξύ των στενῶς, καθ' ὅσον ὁ υἱός, ὡς ἀποτελῶν ζῶσαν ἀναπαράστασιν τοῦ πατρός, δύναται νὰ χαρακτηρίζεται ὡς «εἰκὼν» αὐτοῦ³. Ἡ ἐπίδρασις ἄλλωστε γενικώτερον τῆς ἰουδαϊκῆς σοφιολογικῆς γραμματείας ἐπὶ τῆς θεολογικῆς σκέψεως τοῦ Παύλου γίνεται ἀποδεκτὴ ὑπὸ πολλῶν ἐρμηνευτῶν⁴. Κατόπιν τούτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καλῶν ὁ Παῦλος τὸν Χριστὸν «εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ» ἔχει μὲν ὡς ὑπόβαθρον τῶν ἀπόψεων του τὴν θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης, οἰκαιοποιεῖται ὅμως καὶ ἐντάσσει ἐντὸς τῆς θεολογικῆς του σκέψεως τὴν περὶ εἰκόνας ἀντίληψιν τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν κύριος χαρακτήρ τῆς ἐννοίας «εἰκὼν» εἶναι ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἑκφανσις τοῦ

Σοφικ
Φίλων

¹ Ch. Masson, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 93, 99· W.D. Davies, Paul and rabbinic Judaism, σ. 151· N.A. Dahl, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 435· J. Dupont, Gnosis. La connaissance religieuse dans les épîtres de St. Paul, σ. 328. Πρβλ. G. Kittel: «Die εἰκὼν Θεοῦ ist dem Paulus ohne allen Zweifel eine in Gen. 1,26 gegebene Grösse», ThWbNT, II, σ. 398.

² «Τὸν ἀόρατον καὶ νοητὸν θεῖον λόγον εἰκόνα λέγει Θεοῦ», Κοσμοποιία 8· «Θεοῦ εἰκὼν λόγος ὁ πρεσβύτατος», Συγχ. Διαλ. 147· «Λόγος δ' ἐστὶν εἰκὼν Θεοῦ, δι' οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο», Διατάγματα 1, 81· «Καθάπερ γὰρ τὴν ἀνθήλιον αὐγὴν ὡς ἥλιον οἱ μὴ δυνάμενοι τὸν ἥλιον αὐτὸν ἰδεῖν ὁρᾷσι καὶ τὰς περὶ σελήνην ἄλλως ὡς αὐτὴν ἐκείνην, οὕτω καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα, τὸν ἀγγελὸν αὐτοῦ λόγον ὡς αὐτὸν κατανοοῦσιν», Περὶ Ὀνείρων 1, 239· «Ἄλλ' αὐτὸς (ὁ Λόγος) εἰκὼν ὑπάρχων Θεοῦ...», Περὶ φυγῆς 101 κ.ἀ.

³ F.W. Eltester, μνημ. ἐργ. σ. 147, 152. Ὑπὲρ τῆς ἐκ τοῦ ἐλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ προελεύσεως τοῦ ὅρου «εἰκὼν» τάσσεται ἐκ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἐρμηνευτῶν ὁ L. Cerfaux, Le Christ dans la théologie de St. Paul, σ. 300.

⁴ E. Lohmeyer, μνημ. ἐργ. σ. 55· H. Windisch, Die Weisheit und die paulinische Christologie, Leipzig, 1912, σ. 220.

ἐν αὐτῇ ὑπολανθάνοντος πρωτοτύπου. Ἡ ἀντίληψις αὕτη, εἰς ἄμεσον γινώσκιν τῆς ὁποίας ἦλθεν ὁ Παῦλος διὰ τοῦ ἐλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, χρωματίζεται ὑπ' αὐτοῦ μετ' ἰδιαζούσης θεολογικῆς βαθύτητος καὶ ἐκφράζεται μετὰ πολλῆς πρωτοτυπίας.

2. Ὁ Χριστός, ὡς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» καὶ ἀποκάλυψις τῆς θείας «δόξης» (Β' Κορ. 4, 4-6).

Ὁ Χριστὸς καλεῖται ὑπὸ τοῦ Παύλου «εἰκὼν Θεοῦ» καὶ ἀλλαχοῦ τῶν ἐπιστολῶν του, ἥτοι ἐν τῷ χωρίῳ Β' Κορ. 4, 4. Θέμα τῆς ὅλης περικοπῆς (Β' Κορ. 3,4-4,6), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ τὸ ἐν λόγῳ χωρίον, εἶναι ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὴν μωσαϊκὴν κοινότητα καὶ τὸν Νόμον. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πρόσκαιρον καὶ «καταργουμένην» δόξαν τοῦ Μωϋσέως, εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἔχομεν τὴν πλήρη καὶ διαρκῆ ἀποκάλυψιν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διότι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποκάλυψις τῆς θείας δόξης καὶ ἡ ἀκτινοβολία τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, δι' ὃ καὶ καλεῖται «εὐαγγέλιον τῆς δόξης» (4, 4), ἡ δὲ δόξα τοῦ Χριστοῦ εἶναι αὕτη αὕτη ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον ὁ Χριστὸς δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῆν καὶ ἀσθενῆ ἀναπαράστασιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' «εἰκόνα» Αὐτοῦ, ὑφ' ἣν ἔννοιαν εἶδομεν προηγουμένως· εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον τὸ «πλήρωμα» τῆς θεότητος οἰκεῖ ἐν αὐτῷ¹.

Καθ' ὅλον τρόπον, λοιπόν, ὁ ὅρος «εἰκὼν», οὕτω καὶ ὁ ὅρος «δόξα» ἐκφράζει τὴν ἐσωτέραν σχέσιν, ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ καὶ τοῦ ἐνανθρωπήσαντός Υἱοῦ. Ἡ τοιαύτη θεολογικὴ σχέσις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τονίζεται ὅλως ἰδιαιτέρως ἐν τῷ Δ' Εὐαγγελίῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἀπαντᾷ μὲν ἡ λέξις «εἰκὼν», ἀφθονεῖ ὅμως ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου «δόξα». Ὁ «θεωρῶν» τὸν Χριστόν, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου, «θεωρεῖ» αὐτὸν τοῦτον τὸν Θεόν, διότι ἡ δόξα, τὴν ὁποίαν ἀκτινοβολεῖ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Πατὴρ οἰκεῖ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ συνεπῶς ὁ πιστεύων εἰς τὸν Χριστόν πιστεύει κατ' οὐσίαν εἰς τὸν «πέμψαντα» αὐτὸν Θεόν². Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἔννοιαν ἐκφράζει παρὰ Παύλῳ ὁ ὅρος «εἰκὼν». Ὡστε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ περὶ Χριστοῦ, ὡς εἰκόνας Θεοῦ, θεολογικὴ ἀντίληψις τοῦ Ἀπ. Παύλου εἶναι παράλληλος τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, δεδομένου ὅτι ὁ τε Λόγος τοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ «εἰκὼν» τοῦ Παύλου ἀναφέρονται εἰς τὴν θεότητα τοῦ

¹ P. Feine, μνημ. ἔργ. σ. 165· F.C. Grant, An Introduction to New Testament Thought, New York, 1950, σ. 238 καὶ G. Friedrich, ἐν ThWbNT, II, σ. 730.

² «Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ, ἀλλὰ εἰς τὸν πέμψαντά με, καὶ ὁ θεωρῶν ἐμὲ θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με», Ἰωάν. 12, 44.

Ἰησοῦ. «Ὅτι γὰρ εἰκόνα οἶδεν ὁ Ἀπόστολος τὸ κατὰ πᾶν ἴσον καὶ ὁμοιον», παρατηρεῖ ὁ Οἰκουμένιος, «ὄρα τί φησιν ἀλλαχοῦ· σκιάν γὰρ ἔχων ὁ νόμος...οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων. Εἰκόνα Θεοῦ τὸν Χριστόν, ὡς Θεὸν ἐκ Θεοῦ προσηγόρευσεν· ἐν αὐτῷ γὰρ δείκνυσι τὸν Πατέρα»¹. Ὡστε τόσον ὁ ὅρος «εἰκὼν», ὅσον καὶ ὁ ὅρος «δόξα» ὑποδηλοῦν, διὰ νὰ χρησιμοποιοῦμεν τὴν ὀρολογίαν τῆς πατερικῆς θεολογίας, τὴν «θεϊαν φύσιν» τοῦ Χριστοῦ². Εἰς τὴν ἀντίληψιν περὶ Χριστοῦ, ὡς εἰκὼν Θεοῦ, ἔχομεν μίαν κεντρικὴν καὶ οὐσιώδη ἀποψιν τῆς χριστολογίας τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἡ ὁποία συμπίπτει κατὰ περιεχόμενον πρὸς τὰς ἄλλας παυλείους ἐκφράσεις· «ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων», «εἶναι ἴσα Θεῷ», «ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος» (Φιλ. 2, 5· Κολ. 2, 9) καὶ πρὸς τὰς θεολογικὰς ἐκφράσεις τοῦ Δ' Εὐαγγελίου, τὰς εἰσηγουμένας τὴν ἰσότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Ὁ Χριστός, ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸν Πατέρα καὶ ἀκτινοβολεῖ τὴν θεϊαν δόξαν, βασικὴ δὲ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων προσοικειώσιν τῆς θείας ἀποκαλύψεως εἶναι ἡ «πίστις». Τὰ «νοήματα τῶν ἀπίστων» ἔχουν «τυφλωθῆ» κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ κατανοήσουν τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκαλυπτομένην θεϊαν δόξαν, ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ πιστοὶ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ δύνανται νὰ ἴδουν καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν ἀόρατον Θεόν.

Ἔνεκα τοῦ εἰδικοῦ λεξιλογίου τῆς περικοπῆς Β' Κορ. 4, 4-6, ὡς π.χ. φωτισμός, αὐγάσαι, ἔλαμψεν, φῶς, σκότος, κ.λ.π., συνδέουν τινὲς τὴν περικοπὴν μὲ τὸ βάπτισμα, χαρακτηρίζοντες τὸ ὕφος αὐτῆς ὡς λειτουργικὸν καὶ ὑμνολογικόν. Ἰδίως ἡ φράσις «ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» ἐξελήφθη ὡς βαπτισματικὴ ὁμολογία πίστεως, ἐκφράζουσα τὴν σχέσιν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ³. Τὸ συμπέρασμα ὅμως τοῦτο δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτόν, διότι λέξεις τινὲς τοῦ κειμένου μας, καίπερ λειτουργικῶς ἠχοῦσαι⁴, οὐδόλως ἐνισχύουν μίαν τοιαύτην θεωρίαν, ἥτις ἄλλως οὐδὲν σταθερὸν ἐπιχείρημα κέκτηται.

Ὅτι τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς «εἰκόνος Θεοῦ» ἠδύνατο ὁ Ἀπ. Παῦλος νὰ ἀρυσθῇ ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἐλέχθη ἤδη εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Πράγματι, ἡ περὶ Σοφίας διδασκαλία τῆς σοφιολογικῆς

¹ Ἑρμ. τῆς Β' πρὸς Κορ. ἐπιστ. P.G. 118, 961.

² Ἀντιθέτως, ὁ D. Cairns (The image of God in Man, London, 1953, σ. 34) ὑποστηρίζει ὅτι ἡ «εἰκὼν» ἀναφέρεται εἰς τὸν «τέλειον ἄνθρωπον» Ἰησοῦν καὶ ὄχι εἰς τὴν θεότητα αὐτοῦ.

³ J. Jervell, μνημ. ἔργ. σ. 197.

⁴ Β' Κορ. 4, 4-6 «...εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν· ἐκ σκοτοῦς φῶς λάμψει, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Χριστοῦ».

γραμματείας τῆς Π. Διαθήκης παρέχει πολλά στοιχεία γλωσσικοῦ παραλληλισμοῦ πρὸς τὴν χριστολογία τοῦ Παύλου. Οὕτω π.χ. ἡ Σοφία καλεῖται «τεχνίτις πάντων»¹ καὶ «ἐκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ»², περὶ δὲ τοῦ σημαντικοῦ αὐτῆς ρόλου κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ὁμιλεῖ καὶ ὁ Φίλων³. Ἄς σημειωθῇ ὅτι παρὰ Φίλωνι αἱ ἔννοιαι Λόγος καὶ Σοφία συχνὰ ἐναλλάσσονται, ἀμφότεραι δὲ φέρουν τὸν χαρακτηρισμὸν «εἰκὼν Θεοῦ». Ἡ Σοφία ἐκτελεῖ τὰς αὐτὰς ὡς καὶ ὁ Λόγος λειτουργίας· εἶναι τὸ ὄργανον τῆς δημιουργίας⁴, ἡ «μήτηρ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου»⁵ καὶ ἡ «θυγάτηρ» τοῦ Θεοῦ⁶. Εἰς τὴν πραγματείαν «Νόμων ἱερῶν ἀλληγορία» (1, 43) ἡ Σοφία καλεῖται «ἀρχή», «εἰκὼν» καὶ «ὄρασις» τοῦ Θεοῦ· φέρει δηλ. τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται συνήθως ὑπὸ τοῦ Φίλωνος εἰς τὸν Λόγον⁷. Πρέπει νὰ θεωρήσωμεν μᾶλλον ὡς βέβαιον ὅτι, καλῶν ὁ Φίλων τὴν Σοφίαν «εἰκόνα Θεοῦ»⁸, ἀρύεται ἐκ τῆς σοφιολογικῆς γραμματείας τῆς Π. Διαθήκης. Ἐξ ἄλλου, ἡ «πέτρα» τῆς Π. Διαθήκης, ἡ ἀναβλύσασα ὕδωρ ἐν τῇ ἐρήμῳ (Ἀριθμοὶ 20, 7-11), ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Παύλου ὡς ἐξεικονίζουσα τὸν Χριστὸν («...ἐπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθοῦσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός», Α' Κορ. 10, 4), ἐνῶ ὁ Φίλων τὴν ἐρμηνεύει ὡς ὑποδηλοῦσαν τὴν Σοφίαν⁹.

Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν γλωσσικὴν καὶ πνευματικὴν προσφορὰν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου γενικῶς καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἰδικώτερον διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς παυλείου θεολογίας· δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ περιορίσωμεν ἐνταῦθα τὴν πηγὴν ἐμπνεύσεως τοῦ Παύλου. Τὸ προσφυές θεολογικὸν οἰκοδόμημα τῆς σκέψεώς του ἐρείδεται μὲν ἐπὶ τῆς θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς πλουσίας προσφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἡ ἐσωτέρα ὅμως αὐτοῦ ὕψι καὶ οὐσία ἀπορρέουν ἐκ τοῦ βαθέος καὶ ἰσχυροῦ βιώματος τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ ἐν Χριστῷ ζωῆς. Εἰδικώτερον τὰ νοήματα καὶ αἱ παραστάσεις τῆς ἐξεταζομένης περικοπῆς (Β' Κορ. 3,6-4,6) προϋποθέτουν ἐν τῷ συνόλῳ των τὴν ἱστορίαν καὶ θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης. Ὁ Παῦλος ἀναφέρεται εἰς τὴν πλέον γνησίαν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν περὶ τῆς «δόξης τοῦ Θεοῦ» (κεβὸδ Γιαχβέ), ὡς αὕτη περιγράφεται κυρίως εἰς τὰ κεφ. 33-34 τῆς Ἑξόδου. Πρὸς διατύπωσιν τῆς

¹ Σοφ. Σολομ. 7, 21.

² Αὐτόθι 7, 26

³ Περί φυγῆς 109· Περί τοῦ τὸ χεῖρον τῷ κρείττονι φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι 54.

⁴ Περί φυγῆς 109.

⁵ Περί μέθης 30.

⁶ Περί φυγῆς 51.

⁷ Αὐτόθι 146.

⁸ Αὐτόθι 109· Ἀλληγορία 1, 43.

⁹ Ἀλληγορία 2, 86· «Ἡ γὰρ ἀκρότομος πέτρα ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἐστίν... ἐξ ἧς ποτίζει τὰς φιλοθέους ψυχάς».

Σοφ.

βιβλικής του σκέψεως ὁ Παῦλος χρησιμοποιεῖ τὴν ὀρολογίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐμπλουτίζων αὐτὴν διὰ τοῦ περιεχομένου τῆς νέας αὐτοῦ ἐν Χριστῷ ἐμπειρίας.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων χωρίων ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου (Β' Κορ. 4, 4· Κολοσ. 1, 15), ἡ διδασκαλία περὶ Χριστοῦ, ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, εὑρηται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κ. Διαθήκης, χωρὶς νὰ χρησιμοποιῆται ὁ ὅρος «εἰκὼν». Οὕτω π.χ. τὸ χωρίον 1, 2β-4 τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς εἶναι κατὰ τινὰ τρόπον παράλληλον τοῦ χωρίου Κολοσ. 1, 15 ἐξ. Ἡ ἐκφρασις «ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ» (Ἑβρ. 1, 3) ἀντιστοιχεῖ κατὰ περιεχόμενον πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐξετασθεῖσαν ἐκφρασιν τοῦ Παύλου «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου» (Κολοσ. 1, 15). Ἡ στενὴ ἐσωτερικὴ σχέσις μεταξὺ πρωτοτύπου καὶ εἰκόνος ἐκφράζεται ρητῶς εἰς τὸν ἀνωτέρω στίχον, καθ' ὅσον διὰ τοῦ ὅρου «ἀπαύγασμα» δηλοῖ ὁ ἱ. συγγραφεὺς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἀπόλυτον κατὰ τὴν οὐσίαν ταυτότητα τοῦ Υἱοῦ. Τὸ χωρίον τοῦτο κατὰ τὰς ἀρειανικὰς ἐριδας θὰ προσαχθῇ ὑπὲρ τοῦ «ὁμοουσίου» τοῦ Υἱοῦ μετὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ «ἀπαύγασμα τῆς δόξης» θὰ ἐκφράσῃ ἡ ἐν Νικαίᾳ Α' Οἴκουμ. Σύνοδος διὰ τοῦ τύπου «φῶς ἐκ φωτός». Ἡ δευτέρα φράσις τοῦ στ. 3, «χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ», παρέχει τὴν συμπληρωματικὴν ὄψιν τῆς αὐτῆς ἰδέας. Διὰ τοῦ ὅρου «χαρακτὴρ» δηλοῦται «τὸ ἀπαράλλακτον...τὸ ὁμοιον κατὰ πάντα»¹. Ὡς δηλωτικὸς, λοιπόν, τῆς ἀπολύτου καὶ αὐστηρᾶς ὁμοιότητος συμπίπτει κατ' ἐννοιαν ὁ «χαρακτὴρ» πρὸς τὸν ὅρον «εἰκὼν»². «Καθ' ἑαυτὸν γὰρ ὑφέστηκεν (ὁ Χριστός), σημειώνει ὁ Θεοδόρητος, ὅλον ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν πατέρα, τοὺς γὰρ πατρικοὺς περικεῖται χαρακτῆρας...τὸ συναῖδιον καὶ τὸ ταῦτόν τῆς οὐσίας σημαίνων»³.

Παραδόξως ὁ ὅρος «εἰκὼν» οὐδόπως εὑρηται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου⁴, ἐν τῷ ὁποίῳ μάλιστα λέγεται ρητῶς ὅτι ὁ σαρκωθεὶς Υἱὸς ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸν Πατέρα· «ὁ μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο» (1, 18)⁵, ὁ ἴδιος δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου διακηρύττει· «ὁ ἑώρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα» (14, 9). Συνεπῶς, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Χριστὸς καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου εἶναι «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ», ὑφ' ἣν ἐννοιαν εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐλλείπει μόνον ὁ ὅρος. Ἐξ ἄλλου, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ O. Cull-

¹ Χρυσόστομος, παρὰ Π. Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τῆς Κ.Δ., τόμ. 3ος, σ. 26.

² C. S p i c q, L' épître aux Hébreux, Paris, 1952, τόμ. II, σ. 7-8.

³ Ἑρμην. τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστ. Κεφ. Α' P.G. 82, 681.

⁴ Βλ. καὶ ἀνωτ. σ. 37.

⁵ Εἰς τὸν στίχον τοῦτον ἀκολουθοῦμεν τὴν γραφὴν τοῦ Πατριαρχικοῦ ἢ Ἐκκλησιαστικοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης «μονογενὴς υἱὸς» ἀντὶ τῆς γραφῆς τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν E. Nestle - K. Aland «μονογενὴς θεός».

mann¹, ἡ ἔκφρασις τοῦ Ἰωάννου «Θεὸς ἦν ὁ λόγος» εἶναι κατὰ περιεχόμενον παράλληλος τῆς ἐκφράσεως «ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ», δηλοῦσα καὶ ἐκείνη τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ διαφορὰ των συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἔκφρασις τοῦ Ἰωάννου ἀναφέρεται εἰς τὸν παρὰ τῷ Πατρὶ προϋπάρχοντα Λόγον, ἐνῶ ἡ «εἰκὼν» τοῦ Παύλου κατηγορεῖται ἐπὶ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκαλύπτεται ὁ Θεὸς Πατὴρ.

3. Ἡ ἐν «μορφῇ Θεοῦ» προϋπαρξὶς τοῦ Χριστοῦ (Φιλιπ. 2, 6-7).

Κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν ἀνάλυσιν τῶν χωρίων Κολοσ. 1, 15 καὶ Β' Κορ. 4, 4 ἐγένετο φανερόν ὅτι ὁ Παῦλος καλεῖ τὸν Χριστὸν «εἰκόνα Θεοῦ», διὰ τὴν δηλώσῃ ἔνθεν μὲν τὴν ἐσωτέραν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα σχέσιν τοῦ Χριστοῦ, ἔνθεν δὲ τὸ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀποκαλυπτικὸν Αὐτοῦ ἔργον, καθ' ὅσον ὁ ἀόρατος Θεὸς «ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται». Ἡ χριστολογικὴ αὐτὴ ἀντίληψις τοῦ Ἀπ. Παύλου συμπίπτει κατὰ περιεχόμενον μὲ τὴν ἰωάννειον ρῆσιν «ὁ ἑώρακώς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα» (Ἰωάν. 14, 9). Ἐκ τούτων συνάγεται σαφῶς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς «εἰκόνας» προσιδιάζει εἰς τὸν ἐνσαρκωθέντα Χριστόν. Ἐρμηνευταὶ τινες ὁμῶς ἐπεκτείνουν τὸν χαρακτηρισμὸν «εἰκὼν Θεοῦ» καὶ ἐπὶ τοῦ προϋπάρχοντος Χριστοῦ, ἐρειδόμενοι ἐπὶ τοῦ χριστολογικοῦ ὕμνου τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς (2, 6-11). Ὁ ὕμνος οὗτος ἄρχεται διὰ τῆς φράσεως «ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμόν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών...». Ἡ πρώτη φράσις τοῦ ὕμνου, ἰδίᾳ δὲ αἱ λέξεις «μορφῇ» καὶ «ἄρπαγμός», ὑπῆρξαν σημεῖα ἀντιλεγόμενα διὰ τοὺς ἐρμηνευτάς². Οἱ J. Héring, O. Cullmann, L. Bouyer κ.ἄ. ἐκλαμβάνουν τὸν ὅρον «μορφῇ» ὡς συνώνυμον τῆς λέξεως «εἰκὼν», διότι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐβραϊκὸν «δεμούθ», ὅπερ χρησιμοποιεῖ καὶ ἡ συριακὴ μετάφρασις Πεσιτῶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χωρίου Φιλιπ. 2, 6. Ἐξ ἄλλου, καὶ οἱ Ο' ἀποδίδουν ἐνίστε τὸ «δεμούθ» διὰ τοῦ ὅρου «εἰκὼν»³. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἡ πρώτη φράσις τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου (2,6-7) ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν «εἰκόνι Θεοῦ» προϋπαρξιν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐντάσσεται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀδαμολογικῆς σκέψεως, καθ' ὅσον ὁ Χριστός, ὡς οὐράνιος ἄνθρωπος, παραβάλλεται πρὸς τὸν Ἀδάμ, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε διὰ τῆς παρακοῆς νὰ καταστῇ ὅμοιος πρὸς τὸν Θεόν, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Χριστὸς δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐξισώσεώς του, δὲν ἐθεώρησε τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐξίσωσίν του

¹ Μνημ. ἔργ. σ. 271.

² Διὰ πλείονας λεπτομερείας βλ. ἡμετ. μελέτην 'Ο χριστολογικὸς ὕμνος ἐν Φιλιπ. 2, 6-12. Ἀθῆναι, 1963.

³ Γεν. 5, 1.

ὡς «ἄρπαγμόν», τ.ξ. ὡς λείαν πρὸς ἄρπαγὴν¹. Τοιουτοτρόπως, ἀποδίδεται ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ ἐρμηνευτῶν ἐνεργητικὴ ἔννοια εἰς τὴν λέξιν «ἄρπαγμός», ὅπερ ἀπῶδει τελείως πρὸς τὴν συνάφειαν τοῦ κειμένου. Τῆς ἐνεργητικῆς ἐννοίας τοῦ «ἄρπαγμοῦ» ὑπεραμύνονται οἱ ἐκλαμβάνοντες τὸν ὅρον «μορφή» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «εἰκόνας», τονίζοντες ὅτι ὁ ἐν «εἰκόνι Θεοῦ» προϋπάρχων Χριστὸς δὲν «ἤρπασε» τὴν θεότητα, ἀλλ' ἔλαβεν αὐτὴν ὡς ἀμοιβὴν τῆς ὑπακοῆς του μετὰ τὴν Ἀνάστασιν.

Ἡ τοιαύτη ὁμῶς ἐρμηνεία τῶν ὁρων «μορφή» καὶ «ἄρπαγμός» δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, διότι προσκρούει εἰς τὸ νόημα αὐτοῦ τούτου τοῦ κειμένου. Ἄς ἴδωμεν πῶς κατενόησαν τοὺς ὅρους τούτους οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν. Ὁμοφώνως ἡ πατερικὴ παράδοσις κατανοεῖ τὴν ἔκφρασιν «μορφὴ Θεοῦ» ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν «θεϊαν φύσιν» τοῦ προϋπάρχοντος Χριστοῦ². «Ἐγὼ γάρ», παρατηρεῖ ὁ Μ. Βασίλειος, «τὸ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν ἴσον δύνασθαι τῷ ἐν οὐσίᾳ Θεοῦ ὑπάρχειν φημί»³. Τὴν πατερικὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν ἀποδέχονται καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν, ἀντιθέτοντες τὸν ὅρον «μορφή» πρὸς τὸ «σχῆμα». Παρὰ τοῖς φιλοσόφοις, ὁ ὅρος «μορφή» δηλοῖ τὸν οὐσιώδη χαρακτήρα ὄντος τινός. Παρὰ Πλάτωνι π.χ. χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀναλλοιώτου χαρακτήρος τοῦ Θεοῦ⁴, διὰ δὲ τὸν Φίλωνα ὁ ἄρρητος καὶ ἀποκεκρυμμένος κατὰ τὴν «μορφὴν» (τ.ξ. οὐσίαν) Θεὸς ἐκδηλοῦται εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν ἔργων καὶ τῆς χάριτός του⁵. Ὡστε ὁ ὅρος «μορφή» δηλοῖ τὸ μόνιμον καὶ διαρκές στοιχεῖον, τὴν ἐσωτάτην καὶ βαθυτάτην οὐσίαν ὄντος τινός κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπιφανειακὴν ὄψιν· ἐν τῇ μορφῇ ἀποτυπῶνται καὶ ἐκδηλοῦνται αὐτὴ αὕτη ἡ οὐσία⁶. Ἀντιθέτως, ἡ λ. «σχῆμα» ἐν τε τῇ ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐκφράζει τι τὸ ἐξωτερικόν,

¹ J. H é r i n g, Le royaume de Dieu et sa venue, σ. 161-162· τοῦ αὐτοῦ ἄρθρ. Kyrios Anthropos, ἐν RHPR, 1936, σ. 200-201· O. C u l l m a n n, μνημ. ἔργ., σ. 152 ἐξ. 154· L. B o u y e r, ΑΡΠΑΓΜΟΣ, ἐν RScR, 1951, σ. 281.

² F. P r a t, μνημ. ἔργ. τόμ. 1, σ. 533-534· L. C e r f a u x, μνημ. ἔργ. σ. 386 καὶ Π. Τ ρ ε μ π έ λ α, Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τῆς Κ.Δ., τόμ. 2, σ. 185.

³ Κατὰ Εὐνομίου 1, 18. P.G. 29, 552. Πρβλ. Ἀναστασίου Σιναΐτου «ἡ δὲ μορφὴ φύσις ἐστίν, ὡς φησι τῶν ἁγίων διδασκάλων ὁ χορός», Ὁδηγός 10. P.G. 88, 172. Βλ. καὶ Ἀ. Παπαγεωργακοπούλου, Ἡ περὶ πίστεως διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου, σ. 92.

⁴ «Ἀδύνατον ἄρα καὶ Θεῷ ἐθέλειν αὐτὸν ἀλλοιοῦν, ἀλλ' ὡς ἔοικε, κάλλιστος καὶ ἄριστος ὢν εἰς τὸ δυνατόν ἕκαστος αὐτῶν μένει ἀεὶ ἀπλῶς ἐν τῇ αὐτοῦ μορφῇ», Πολιτεία Β' 381C.

⁵ Πρεσβεία πρὸς Γάϊον 14· Πρβλ. Ἰωσήπου, Κατὰ Ἀπίων. 2, 22.

⁶ B. X. Ἰ ω α ν ν ί δ ο υ, Ἐρμηνεία τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς, σ. 41 ἐξ. R. E r w a l d, Der Brief des Paulus an die Philipper, σ. 113 καὶ R. B u l t m a n n, Theologie des Neuen Testaments, σ. 194.

μεταβλητόν, παροδικόν και ἐφήμερον, εἶναι ἢ ἐμφάνισις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Εἰς τὸν χριστολογικὸν ὕμνον τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς (2, 6-11) «σχῆμα» καὶ «ταπείνωσις» συνδέονται στενῶς, ἐνῶ ὅταν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ποιῇται λόγον περὶ τῆς ἐσωτερικῆς μεταμορφώσεως τοῦ πιστοῦ, χρησιμοποιεῖ παράγωγα τῆς λέξεως «μορφὴ»¹, διότι ἡ «μορφὴ» ἐκφράζει τρόπον ὑπάρξεως ἐσωτερικώτερον καὶ σταθερώτερον ἢ τὸ σχῆμα. Ὑπὸ τὴν μορφὴν κρύπτεται τὸ βαθύτερον εἶναι καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀληθοῦς ὑπάρξεως².

Τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητα κατέχων ὁ Χριστὸς νομίμως καὶ ἀδιαφιλονικητῶς δὲν τὴν ἐθεώρησεν ὡς «ἄρπαγμόν». «Τοῦτο τὸ εἶναι ἴσα τῷ Θεῷ», ἐρμηνεύει ὁ Χρυσόστομος, «οὐχ ὡς ἄρπαγμόν εἶχεν, ἀλλὰ φυσικόν»³. Καὶ ὁ Θεοδώρητος παρατηρεῖ: «Θεὸς γὰρ ὢν καὶ φύσει Θεὸς καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητα ἔχων, οὐ μέγα τοῦτο ὑπέλαβε. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τῶν παρ' ἀξίαν τιμῆς τινος τετυχηκότων..., τῶν γὰρ ἀλλότρια ἄρπαζόντων ἴδιον τὸ μέγα φρονεῖν ἐφ' οἷς ἔχουσιν. Ὁ δὲ Θεὸς Λόγος φύσει Θεὸςφύσει γὰρ εἶχε τὴν ἰσότητα ταύτην»⁴. Εἰς τὴν ἐκφρασιν «εἶναι ἴσα Θεῷ» δικαίως εὐρίσκουν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ὁ Υἱὸς ἐν τῇ προϋπάρξει του κατεῖχεν ὄντολογικῶς τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητα. Τὴν ἰσότητα ταύτην δὲν ἐσφετερίσθη ζηλοτύπως, ἀλλὰ κατεῖχε προαιωνίως, ἡ δὲ «κένωσις» συνίσταται εἰς τὸ ὅτι προσέλαβε κατὰ τὴν ἐνσάρκωσιν «δούλου μορφὴν». Ὡστε, ὁμόφωνος ἡ πατερικὴ παράδοσις ἐκλαμβάνει τὴν λέξιν «ἄρπαγμόν» ὑπὸ παθητικὴν ἔννοιαν⁵.

Καθίσταται κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων σαφές ὅτι ἐρειδόμενοι ἐπὶ μόνῃς τῆς ἐκφράσεως «ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων» τοῦ χριστολογικοῦ ὕμνου τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς (2, 6) δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὸν χαρακτηρισμὸν «εἰκὼν Θεοῦ» εἰς τὸν παρὰ τῷ Πατρὶ προϋπάρχοντα Λόγον, ὡς θέλουν οἱ J. Héring καὶ O. Cullmann. Ἡ ἐκφρασις «μορ-

¹ Ρωμ. 8, 29· Β' Κορ. 3, 18· Γαλ. 4, 19· Φιλιπ. 3, 10.

² J. H u b y, *Les épîtres de la captivité*, σ. 297 καὶ A. F e u i l l e t, *L' Homme-Dieu considéré dans sa condition terrestre de serviteur et de Rédempteur*, ἐν R.B., 1942, σ. 60.

³ Ὑπόμν. εἰς τὴν πρὸς Φιλιπ. ἐπιστ. Ὁμιλ. VII, P.G. 62, 299.

⁴ Ἑρμην. τῆς πρὸς Φιλιπ. ἐπιστ. P.G. 82, 569.

⁵ Ὁ O. C u l l m a n n, ἂν καὶ ἐκλαμβάνῃ τὴν λ. «ἄρπαγμός» ὑπὸ ἐνεργητικὴν ἔννοιαν καὶ τὴν λ. «μορφὴ» ὡς δηλοῦσαν τὴν ἐν εἰκόνι Θεοῦ προϋπαρξίν τοῦ Χριστοῦ, τονίζει παρὰ ταῦτα ὅτι ἐν τῇ προϋπάρξει του ὁ Χριστὸς ἦτο Θεός, ἀλλὰ μετὰ τὴν «ὑπερύψωσιν» προσέλαβε τὴν «λειτουργικὴν» ἰσότητα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον τὸ «χαρισθὲν» εἰς αὐτὸν ὄνομα «Κύριος» παρέχει εἰς αὐτὸν τὰ αὐτὰ λειτουργήματα μετὰ τοῦ Θεοῦ. Βλ. ἀνωτ. μνημ. ἔργ. αὐτοῦ, σ. 156 καὶ περιοδ. *Choisir*, 1960, Fribourg-Genève, σ. 21 ἐξ. Τῆς παθητικῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου «ἄρπαγμός» ὑπεραμύνονται ἐκ τῶν ἡμετέρων οἱ Π. Τ ρ ε μ π ῆ λ α ς, μνημ. ἔργ. σ. 186, καὶ Β. Ἰ ω α ν ν ῖ δ η ς, μνημ. ἔργ. σ. 43.

φή Θεοῦ» ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἐν τῷ ὕμνῳ ἀκολουθοῦσαν ἔκφρασιν «δούλου μορφῇ», τ.ξ. πρὸς τὴν ἐπίγειον ἐμφάνισιν τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ ὁ ὅρος «εἰκὼν», ὡς εἶδομεν κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν ἀνάλυσιν τῶν χωρίων Κολοσ. 1, 15 καὶ Β' Κορ. 4, 4, ἀναφέρεται εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀποκαλυπτικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἐνανθρωπήσας Χριστός, ὡς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ», ἀποκαλύπτει ἐν τῷ προσώπῳ του τὸν ἀόρατον Πατέρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Η ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΡΩΠΟΤΗΣ, ΕΙΚΩΝ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

1. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου περὶ δύο Ἀδάμ. Ἡ «εἰκὼν τοῦ χοϊκοῦ» καὶ ἡ «εἰκὼν τοῦ ἐπουρανίου» (Α', Κορ. 15,45 ἐξ.).

Διὰ τῆς μελέτης τοῦ ὅρου «εἰκὼν» ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ τοῦ Ἀπ. Παύλου εἰσερχόμεθα εἰς τὴν χαρακτηριστικῶς παύλειον χρῆσιν τοῦ ὅρου. Ἡ ἰδιαζόντως χαρακτηριστικὴ καὶ πλήρης θεολογικῆς βαθύτητος πρωτοτυπία τοῦ Παύλου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐν τῇ πλουσίᾳ δημιουργικῇ του σκέψει χριστολογία καὶ ἀνθρωπολογία παρουσιάζονται τοσοῦτον στενῶς καὶ ὀργανικῶς μετ' ἀλλήλων συνυφασμένοι, ὥστε νὰ καθίσταται πάντῃ ἀδιανόητος ἡ ἐρμηνεία καὶ κατανόησις τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου ἄνευ τοῦ «ἐπουρανίου ἀνθρώπου» Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἡ δὲ χριστολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὡς ἄλλωστε καὶ ἡ θεολογία του γενικώτερον, εἶναι τοσοῦτον βαθέως ἐρριζωμένη ἐν τῇ ἐσχατολογίᾳ, ὥστε ὁ «ἐπουράνιος ἄνθρωπος» Ἰησοῦς Χριστός, νὰ καλῆται ὑπὸ τοῦ Παύλου «ἐσχατος Ἀδάμ»¹, κατ' ἀναλογίαν καὶ ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸν πρῶτον χοϊκὸν Ἀδάμ.

Τὸ κλασσικὸν κείμενον, ἐν τῷ ὁποίῳ ποιεῖται λόγον ὁ Ἀπ. Παῦλος περὶ τῶν δύο Ἀδάμ, εὐρίσκεται ἐν τῇ Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ (15, 45 ἐξ.), ἐνθα Ἀδάμ καὶ Χριστὸς παραλληλίζονται ὡς ἀρχηγοὶ τῆς ἀνθρωπότητος· ὁ πρῶτος Ἀδάμ ἐπλάσθη «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» (Γεν. 1, 27), ὁ «ἐσχατος» Ἀδάμ ἀποτελεῖ ὁ ἴδιος τὴν ζῶσαν «εἰκόνα» τοῦ ἀοράτου Θεοῦ (Κολοσ. 1, 15. Β' Κορ. 4, 4)· ὁ πρῶτος ἔλαβε παρὰ τοῦ Θεοῦ ἅμα τῇ δημιουργίᾳ του τὴν ἐντολὴν κυριαρχίας ἐπὶ συμπάσης τῆς φύσεως, ὁ δεῦτερος εἶναι Κύριος τῶν πάντων². Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀντιδιαστέλλοντα τοὺς δύο Ἀδάμ σημεῖα τονίζονται ἐν τῇ ἐπιστολῇ· ὁ πρῶτος Ἀδάμ ὑπῆρξε πρόξενος τοῦ θανάτου, ὁ δεῦτερος εἶναι ὁ χορηγὸς τῆς ζωῆς· ὁ πρῶτος ἐκληροδότησεν εἰς τὴν φυσικῶς ἐξ αὐτοῦ προελθοῦσαν ἀνθρωπότητα τὴν φθοράν, ὁ δεῦτερος ἔδω-

¹ Α' Κορ. 15, 45.

² Πλὴν τῆς γραφῆς «ὁ δεῦτερος ἄνθρωπος ἐξ οὐρανοῦ» ἐν Α' Κορ. 15, 47, εἰς τινα χειρόγραφα καὶ εἰς πολλοὺς Πατέρας ἀπαντᾷ ἡ γραφή· «ὁ δεῦτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ» (Ἀλεξ. κώδιξ, συριακαὶ μεταφρ., Χρυσόστομος, Θεοδώρητος, Δαμασκηνός κ.ά.)

ρήσατο εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀναγεννηθεῖσαν πνευματικῶς ἀνθρωπότητα τὴν ἀφθαρσίαν. «Ἐκ τοῦ πρώτου καταγόμεθα σωματικῶς καὶ κατὰ τὸν παλαιὸν ἡμῶν ἄνθρωπον, ἐκ τοῦ Χριστοῦ ἔχομεν τὴν πνευματικὴν φύσιν, τὴν μεταμορφωθείσαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς "καινὴν κτίσιν"»¹. Ὁ πρῶτος Ἀδὰμ ὑπῆρξε «τύπος τοῦ μέλλοντος» (Ρωμ. 5, 14) καὶ προεικόνισμα τοῦ Χριστοῦ, οἷα δὲ σχέσις ὑφίσταται μεταξύ τοῦ προπάτορος καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ προερχομένης φυσικῶς ἀνθρωπότητος, τοιαύτη καὶ μεταξύ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἀναγεννηθείσης πνευματικῶς ἀνθρωπότητος. Ἡ εἰδικὴ ἀποστολὴ τοῦ «δευτέρου Ἀδὰμ» συνίσταται εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἔνεκα τῆς παρακοῆς τοῦ πρώτου Ἀδὰμ περιελθούσης ὑπὸ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον ἀνθρωπότητος². Εἰρήσθω ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ ὅτι ποιούμενος λόγον ὁ Ἀπ. Παῦλος περὶ ἐσχάτου Ἀδὰμ ἐννοεῖ προφανῶς τὸν Ἀναστάντα Χριστόν, τὸν «ἀρχηγόν» καὶ τὴν «κεφαλὴν» τῆς νέας ἀνθρωπότητος, καθ' ὅσον ἐν τῇ θεολογικῇ σκέψει τοῦ Ἀπ. Παύλου κυριαρχεῖ πάντοτε ἡ ἔνδοξος καὶ θεία μορφή τοῦ Κυρίου, τ.ἐ. τοῦ ἀναστάντος καὶ ἐν δόξῃ ὑψωθέντος Χριστοῦ.

Ἀναμφιβόλως ἡ παύλειος διδασκαλία περὶ τῶν δύο Ἀδὰμ προσέφερε νέας καὶ πλουσίας εἰς θεολογικὸν περιεχόμενον ἀπόψεις εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀνθρωπολογίαν, ὁρθῶς δὲ παρετηρήθη ὅτι «οἱ δύο οὗτοι Ἀδὰμ ἀποτελοῦσι τοὺς δύο πόλους, περὶ οὓς στρέφεται ἡ θρησκευτικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος»³. Ὄντως, Ἀδὰμ καὶ Χριστὸς συγκεφαλαιοῦσιν ἐν ἑαυτοῖς τὰς δύο περιόδους τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, τὰς ὁποίας οὐχὶ μόνον συμβῶλίζουν ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ τὰς πραγματοποιοῦν ἐν τῷ προσώπῳ των⁴. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐξετάζει ὁλόκληρον τὴν βιβλικὴν ἱστορίαν, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς σαρκικῆς ἀνθρωπότητος καὶ καταλήγων εἰς τὸν ἐσχάτον Ἀδὰμ, τὴν κεφαλὴν τῆς νέας ἐσχατολογικῆς ἀνθρωπότητος. Πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου χαρακτηρίζεται ὑπὸ πρωτοτυπίας, διότι ἡ ἰδέα τοῦ «ἐσχάτου Ἀδὰμ» ἐλλεῖπει τε-

¹ B.X. Ἰωαννίδου, Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ἀπ. Παύλου, σ. 64. Παρόμοιοι παραλληλισμοὶ ἀφθονοῦν εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς ὕμνους τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας. Πρβλ. Εἰρηναίου, Ἐπίδειξις τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος 31, γαλ. μετάφρ. ὑπὸ L.M. Froidevaux, ἐν Sources Chrétiennes, No 62, Paris, 1959, σ. 80-81· καὶ Κανὼν Μ. Σαββάτου· «Ἀδὰμ γὰρ τῷ προτέρῳ δεύτερος ὁ ἐν ὑψίστοις οἰκῶν...» κ.ά.

² K. Barth, Christ et Adam d'après Romains 5, σ. 12. E. Tobac, Note sur la doctrine du Christ Nouvel Adam, ἐν RHE, 1924, σ. 243 ἐξ.

³ Ἀ. Θεοδώρου, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν ἐλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρις Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, σ. 21. Πρβλ. J. Gross, La divinisation du chrétien d'après les Pères grecs, σ. 98.

⁴ F. Prat, μνημ. ἔργ. τόμ. 2, σ. 204. Ἀ. Παπαγεωργακοπούλου, Ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου, σ. 90.

λείως ἐκ τῆς ραββινικῆς θεολογίας καὶ ἐκ τῶν ιουδαϊκῶν ἀποκαλύψεων¹, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ θέμα τοῦ Ἀδάμ, ὡς τύπου τοῦ Μεσσίας, εὑρίσκεται εἰς τὴν ραββινικὴν «χαγγαδά», ἐνθα ἀπαντᾷ ὡσαύτως καὶ ἡ προσδοκία τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς παλαιᾶς τάξεως καὶ τῶν ἀγαθῶν, ὧν ἐστερήθη ὁ Ἀδάμ². Ἀπόδειξις τῆς πρωτοτυπίας τοῦ Παύλου εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ἔκφρασις «ἔσχατος Ἀδάμ», ἡ ὁποία οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἀπαντῶσα ἐπενοήθη ὑπ' αὐτοῦ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἔκφρασιν «ὁ πρῶτος Ἀδάμ», προέρχεται δὲ ἐκ τῆς νέας τοῦ Ἀποστόλου ἐν Χριστῷ ἐμπειρίας³. Ὁ ἔσχατος Ἀδάμ εἶναι ὁ «ἄνθρωπος ἐξ οὐρανοῦ», ὁ ὁποῖος ἐσαρκώθη «ἐπειτα» (Α' Κορ. 15, 46) πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ἁμαρτήματος τοῦ πρώτου Ἀδάμ. Ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος προϋπάρχει, ἡ δὲ ἐν τῷ κόσμῳ ἔλευσίς του τελεῖ εἰς σχέσιν πρὸς τὸν πρῶτον Ἀδάμ. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἀδάμ ἀποτελεῖ «ἀναπαράστασιν ὁλοκλήρου τῆς ἱσραηλιτικῆς ἱστορίας συμπετυκνωμένης εἰς μίαν στιγμὴν»⁴, καθ' ὅσον κεντρικὸν θέμα καὶ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι ἡ διαθήκη τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ἡ εἰρηνικὴ δηλονότι σχέσις καὶ κοινωνία μεταξὺ Θεοῦ καὶ Ἀδάμ. Τὴν ἔνεκα τῆς ἁμαρτίας πτώσιν τοῦ Ἀδάμ ἀποφασίζει νὰ ἐπανορθώσῃ ὁ Θεὸς διὰ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολῆς τοῦ «ἔσχατου Ἀδάμ».

Ὁ ἐπανορθωτικὸς ρόλος τοῦ δευτέρου Ἀδάμ τονίζεται καὶ εἰς ἕτερον ἀξιόλογον κείμενον τοῦ Ἀπ. Παύλου, εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν 5, 12-21, ἐνθα ὁ παραλληλισμὸς «ὁ εἷς - ὁ εἷς» («ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰσῆλθε..., τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον..., ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ..., διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου..., διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνός...») συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς τὸν παραλληλισμὸν ἐν Α' Κορ. 15, 45· «ὁ πρῶτος - ὁ ἔσχατος». Εἰς τὴν ἐν λόγῳ περικοπὴν τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τονίζεται ρητῶς καὶ ὁ παραλληλισμὸς «ὁ εἷς - οἱ πολλοὶ» ἢ «ὁ εἷς - οἱ πάντες»⁵, καθ' ὅσον ἡ αὐτὴ συσχέτισις μεταξὺ ἑνὸς καὶ πολλῶν ἰσχύει τόσον διὰ τὰς καταστρεπτικὰς συνεπειὰς τῆς «παρακοῆς» τοῦ Ἀδάμ, ὅσον καὶ διὰ τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἀποτέλεσμα τῆς «ὑπακοῆς» τοῦ «ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ὁ τόνος τίθεται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὴν ἀσύγκριτον ὑπεροχὴν καὶ σπουδαιό-

¹ J. Jeremias, Ἀδάμ, ἐν ThWbNT, I, σ. 142. H. Strack - P. Billerbeck, μνημ. ἔργ. τόμ. 3, σ. 477. J. Hering, Les bases bibliques de l'humanisme chrétien, ἐν RHPR, 1945, σ. 38. Ἀ. Παπαγεωργακοπούλου, μνημ. ἔργ. σ. 90.

² E. Tobac, Le Christ Nouvel Adam dans la théologie de St. Paul, ἐν RHE, 1925, σ. 252-253.

³ Ἱ. Καλογήρου, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος περὶ Ἀνθρώπου, σ. 16.

⁴ K. Barth, μνημ. ἔργ. σ. 46.

⁵ «Δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία..., εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος..., τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον..., διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί», Ρωμ. 5, 12· 15· 19.

τητα της επανορθωτικής πράξεως του δευτέρου Ἀδάμ καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀπορρεουσῶν διὰ τοὺς «πάντας» ἀγαθῶν ἀκολουθιῶν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν καταστρεπτικὴν δυνάμιν τοῦ παραπτώματος τοῦ πρώτου Ἀδάμ. Τὴν διαφορὰν ταύτην δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἐπὶ τὸ ὑλικώτερον διὰ τῆς ἀκολουθου εἰκόνης: ἀρκεῖ εἰς μόνον σπινθήρ διὰ νὰ μεταδώσῃ τὸ ὀλέθριον πῦρ εἰς ὀλόκληρον δάσος, διὰ τὴν ἀπόσβεσιν ὅμως τῆς οὕτω προκληθείσης πυρᾶς ἀπαιτεῖται ἔτι μεγαλυτέρα δύναμις. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου ἡ δύναμις αὕτη ἀπορρέει ἐκ τῆς χάριτος «τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ»¹. Ἡ τοιαύτη ὑπεροχὴ τοῦ λυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ δευτέρου Ἀδάμ τονίζεται δι' ἐκφράσεων οἷαι· «πολλῷ μᾶλλον ἢ χάρις ἐπερίσσευσεν», «περίσσεια τῆς χάριτος», «ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις» κ.λ.π.

Ὁ O. Cullmann² δέχεται ὅτι εἰς τὸ κείμενον τοῦτο τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς παρατηρεῖται συγκερασμός τῶν περὶ «Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου» (βάρ νασά) καὶ «πάσχοντες δοῦλοι» (έβεδ Ι λαχβέ) γνωστῶν βιβλικῶν διδασκαλιῶν. Εἰς ἐπίρρωσιν τῆς τοιαύτης ἀπόψεως προσάγεται ἡ κατ' ἐπανάληψιν ἐν τῷ κειμένῳ ἀπαντῶσα λέξις «ἄνθρωπος» (5, 12· 15· 19 κ.λ.π.), θεωρουμένη ὡς ἡ μονολεκτικὴ ἑλληνικὴ ἀπόδοσις τοῦ ἀραμαϊκοῦ ὅρου «βάρ νασά», ὁ ὁποῖος φιλολογικῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ τόσον διὰ τῆς ἐκφράσεως «υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου», ὅσον καὶ διὰ τῆς λ. ἀνθρωπος³. Ἡ «ὑπακοὴ τοῦ ἐνὸς» (Ρωμ. 5, 19) ἐκλαμβάνεται ἄλλωστε ὡς σαφὴς ὑπαινιγμός εἰς τὸν πάσχοντα δοῦλον τοῦ Ἡσαίου (κεφ. 53). Ὅτι ὁ Παῦλος ἐγνώριζε τὰς ὡς ἄνω διδασκαλίας συνάγεται ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἐπιστολῶν του⁴· δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποδειχθῇ σαφῶς ὅτι εἰς τὸ ἐν λόγῳ κείμενον παρουσιάζει σύνθεσιν καὶ συγκερασμόν τῶν δύο αὐτῶν διδασκαλιῶν. Ἀντιθέτως, πιθανωτέρα ἐμφανίζεται ἡ ἄποψις, καθ' ἣν ὁ παραλληλισμός πρὸς τὸν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀπαντῶντα αὐτοχαρακτηρισμόν τοῦ Χριστοῦ ὡς «Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου» δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἐνταῦθα, ἀλλ' εἰς τὰς ἐκφράσεις τῆς Α' πρὸς Κορινθίους 15, 45 ἐξ. «ἄνθρωπος ἐξ οὐρανοῦ», «ἐπουράνιος ἀνθρωπος» καὶ «ἐσχατος Ἀδάμ». Τονίζεται παρὰ ταῦτα ἡ διαφορὰ ὅτι «αἱ ἀνωτέρω ἐκφράσεις τοῦ Παύλου ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐν δόξῃ καὶ ἐν οὐρανοῖς ὑπαρξιν τοῦ Ἰησοῦ, ἐνῶ ὁ τίτλος <Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου> ἐκφράζει μᾶλλον τὴν ταπεινὴν ζωὴν Αὐτοῦ, ὡς ἀνθρώπου ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων, πλὴν τῶν ἐσχατολογικῶν ἐκείνων χωρίων τῶν Ἱερῶν Εὐαγγελίων, εἰς τὰ ὁποῖα

¹ Ρωμ. 5, 15. Βλ. O. Cullmann, μνημ. ἔργ. σ. 149. καὶ Ἱ. Καλογήρου, μνημ. ἔργ. σ. 8.

² Μνημ. ἔργ. σ. 69, 148.

³ Περὶ τῆς δυνατότητος καὶ ὁρθότητος τῆς τοιαύτης ἀποδόσεως τοῦ «βάρ νασά», βλ. P. Feine, μνημ. ἔργ. σ. 53.

⁴ Α' Κορ. 15, 45 ἐξ. Φίλιπ. 2, 8 ἐξ.

ὁ Κύριος περιγράφει ἑαυτὸν ἐρχόμενον ἐν δόξῃ, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον»¹.

Τὸ θέμα τῆς δημιουργίας «δύο ἀνθρώπων»² ἦτο γνωστὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀπ. Παύλου, εὐρύτατα δὲ ἐγένετο λόγος περὶ αὐτοῦ εἰς τοὺς φιλοσοφικοὺς καὶ θεολογικοὺς κύκλους τῆς Ἀλεξανδρείας· διὸ τυγχάνει ἐπιβεβλημένη ἡ ἐξέτασις τῆς πιθανῆς σχέσεως τῆς περὶ δύο Ἀδάμ παυλείου διδασκαλίας πρὸς τὴν περὶ «δύο ἀνθρώπων» φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν διδασκαλίαν, ἣν ἀνέπτυξεν κυρίως ὁ Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Εἰς τὴν ἐν γένει ἀνθρωπολογικὴν διδασκαλίαν τοῦ Φίλωνος τὰ δύο ἐξόχως ἐνδιαφέροντα ἀνθρωπολογικὰ χωρία τῆς Γενέσεως (1, 26 καὶ 2, 7) συνείρονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Γενέσεως 1, 26, νὰ συνίσταται εἰς τὴν «πνοὴν ζωῆς», τὴν ὁποίαν δέχεται ὁ ἀνθρώπινος νοῦς παρὰ τοῦ Θεοῦ (Γεν. 2, 7)· οὕτω, «κατ' εἰκόνα ἀνθρώπου» εἶναι τὸ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ὁ νοῦς. Παρὰ ταῦτα ὅμως εἰς δύο ἐκ τῶν σημαντικωτέρων συγγραφῶν του («Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας» καὶ «Νόμων ἱερῶν Ἀλληγορία») ἀναπτύσσει θεωρίαν τινὰ τελείως ἰδιότυπον ἀντιδιαστέλλων τὸ χωρίον τῆς Γενέσεως 1, 26, ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἰδεώδους «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» ἀνθρώπου, ἀπὸ τοῦ Γεν. 2, 7, τὸ ὁποῖον περιγράφει τὴν δημιουργίαν τοῦ ἐπιγείου ἀνθρώπου. Ἡ θεωρία αὕτη περὶ δημιουργίας δύο ἀνθρώπων, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀπαντᾷ εἰς ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Φίλωνος, δύναται ἐν τούτοις νὰ θεωρηθῇ ὡς χαρακτηριστικὴ φιλώνειος διδασκαλία. Μὴ νομίσῃ δέ τις ὅτι πρόκειται περὶ ἀσυνεπείας εἰς τὴν βασικὴν ἀνθρωπολογικὴν του διδασκαλίαν, διότι πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Φίλων ζῇ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν συναντῶνται δύο κόσμοι σκέψεων, ἡ ἀνατολικὴ-συνθετικὴ μετὰ τῆς ἐλληνικῆς-ἀναλυτικῆς, πρὸς τούτοις δὲ τελεῖ καὶ ὑπὸ ἄλλας διαφοροῦ προελεύσεως ἐπιδράσεις, ὥστε ἡ ἐλευθερία, μεθ' ἧς ἐξετάζει ὀρισμένα θέματα, νὰ μὴ δύναται νὰ τεθῇ ὑπὸ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὴν αὐστηρὰν ἀπαίτησιν συνεπείας τοῦ συγχρόνου εὐρωπαϊκοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος.

Ἑρμηνεύων καὶ ὑπομνηματίζων ὁ Φίλων τὰ χωρία τῆς Γενέσεως 1, 26 καὶ 2, 7 διδάσκει ὅτι καθ' οἷον ἀκριβῶς τρόπον ἡ δημιουργία τοῦ νοητοῦ κόσμου προηγείται τῆς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, οὕτω καὶ ἡ δημιουργία τοῦ νοητοῦ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ ἀνθρώπου προηγείται τῆς τοῦ ἐπιγείου ἐμπει-

¹ Ἀ. Παπαγεωργακοπούλου, μνημ. ἔργ. σ. 95. P. Feine, μνημ. ἔργ. σ. 65. Πλείονα περὶ τοῦ θέματος, ἐὰν ἐγνώριζεν ὁ Παῦλος τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Χριστοῦ ὡς «Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου» καὶ διατί δὲν ποιεῖται χρῆσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του, βλ. μνημ. ἔργ. Ἀ. Παπαγεωργακοπούλου, σ. 82.

² Ἀργότερον εἰς τινὰς γνωστικὰς αἱρέσεις ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ Ἰησοῦ ὡς «τρίτου ἀνθρώπου», προελθόντος ἐκ τῆς συζεύξεως τοῦ Πρώτου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δευτέρου ἀνθρώπου ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀφ' ἑτέρου. Βλ. Εἰρηναίου, Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδονύμου γνώσεως Α' 30. P.G. 7, 695.

Διογ.

ρικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἰδιότυπος αὕτη θεωρία περὶ δημιουργίας δύο ἀνθρώπων ἐκφράζεται διὰ φιλοσοφικῶν ὄρων, ἐρείδεται ὁμως ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς Γενέσεως. Ἡ δημιουργία τοῦ κατ' εἰκόνα ἀνθρώπου περιγράφεται ἐν Γενέσει 1, 26, ἐνῶ τοῦ ἐπιγείου ἀνθρώπου ἐν Γεν. 2, 7· «Διαφορὰ παμμεγέθους ἐστὶ τοῦ τε νῦν πλασθέντος ἀνθρώπου (Γεν. 2, 7) καὶ τοῦ κατὰ τὴν εἰκόνα Θεοῦ γεγονότος πρότερον. Ὁ μὲν γὰρ διαπλασθεὶς αἰσθητὸς ἤδη μετέχων ποιότητος, ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς συνέστως, ἀνὴρ ἢ γυνή, φύσει θνητός· ὁ δὲ κατὰ τὴν εἰκόνα ἰδέα τις ἢ γένος ἢ σφραγίς, νοητός, ἀσώματος, οὔτ' ἄρρεν οὔτε θῆλυ, ἄφθαρτος φύσει. Τοῦ δ' αἰσθητοῦ καὶ ἐπὶ μέρους ἀνθρώπου τὴν κατασκευὴν σύνθετον εἶναι φασιν ἐκ τε γεώδους οὐσίας καὶ πνεύματος θείου»¹. Ὁ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος (Γεν. 1, 27) συμπίπτει μὲ τὴν Ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος, ἡ «οὐράνιος ἄνθρωπος», κατέχει τὴν πληρότητα τοῦ πνεύματος, εἶναι ἄφθαρτος καὶ ἐπέκεινα πάσης διακρίσεως φύλου². Ὅτι αἱ ἀνατολικαὶ θρησκεῖαι ἐδίδασκον περὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ θείου προτύπου τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Φίλων τὸ ἀποδίδει εἰς τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργηθέντα Ἀδὰμ τῆς Γενέσεως (1, 26).

Ἀντιθέτως, ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Γενέσεως 2, 7, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Φίλωνος, ἔχομεν τὴν περιγραφὴν τῆς δημιουργίας τοῦ ἐπιγείου Ἀδὰμ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἐμπειρικὸς πατὴρ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ ἐπιγίαιος οὗτος ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἐκ τῆς πλέον καθαρᾶς καὶ εὐγενοῦς γῆς καὶ ἐδέχθη ἐν συνεχείᾳ τὴν «πνοὴν ζωῆς» παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦτο τέλειος, ὅπως ὁ πρῶτος ἰδεώδης ἄνθρωπος (Γεν. 1, 26), παρέβη τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμάρτησεν. Ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν ὁγδὲς ἡμέραν, ἐνῶ ἡ δημιουργία τοῦ ἐπιγείου ἀνθρώπου ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν 7ην ἡμέραν τῆς δημιουργικῆς ἐβδομάδος³. Ὁ ἐμπειρικὸς οὗτος ἄνθρωπος καλεῖται ὑπὸ τοῦ Φίλωνος «ἀκμή» ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους⁴ καὶ «πατὴρ» τῶν ἀνθρώπων⁵, ἡ δ' ὑπεροχὴ του συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ οἱ μεταγενέστεροι ἄνθρωποι κατάγονται ἐξ ἀνθρώπων⁶. Περιγράφων ὁ Φίλων τὸν πρῶτον ἐμπειρικὸν ἄνθρωπον χρησιμοποιοεῖ τοὺς στωϊκοὺς χαρακτηρισμοὺς «σοφός» καὶ «κοσμοπολίτης», τῆς σοφίας του μαρτυρουμένης ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δύναται νὰ δώσῃ ὀνόματα εἰς τὰ ζῷα⁷. Ἀφορμὴν πρὸς ἁμαρτίαν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ἡ γυνή, ἡ

¹ Κοσμοποιία 134-135. Πρβλ. Ἀλληγορία 1, 31-32.

² Ἀλληγορία 1, 31-90. Βλ. καὶ H. Schmidt, Die Anthropologie Philons von Alexandria, σ. 3.

³ Προβλήματα καὶ Λύσεις εἰς Γένεσιν 2, 56.

⁴ Κοσμοποιία 140. Πρβλ. Περί ἀρετῶν 203.

⁵ Περί συγχύσεως διαλέκτων 41.

⁶ Κοσμοπ. 140. Κληρονόμος 115.

⁷ Κοσμοπ. 142, 151, 165. Περί ἀρετῶν 205.

ὁποία ἐξηπατήθη εὐκόλως ὑπὸ τοῦ ὄψεως¹. Μετὰ τὴν πῶσιν τοῦ ὁ ἄνθρωπος διετήρησε τὴν πρὸς τὸν Θεὸν «συγγένειάν» του, τὸ δὲ θεῖον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῷ, συνίσταται εἰς τὸν νοῦν. Ἐτέρα ἠθικὴ διάκρισις μεταξὺ ἰδεώδους καὶ ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅτι ὁ μὲν πρῶτος ὑπῆρξε «τέλειος» καὶ «αὐτομαθής» καὶ οὐδεμίαν ἐδέχθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀπαγόρευσιν ἢ ἐντολήν, ἐνῷ ὁ δεύτερος ὥφειλε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀρετὴν κατόπιν συνεχοῦς ἀγῶνος καὶ ἠθικῆς προσπαθείας. Ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος ἀπετέλει τρόπον τινὰ τὸ ἠθικὸν πρότυπον τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου². Εἰς ἕτερα κείμενα ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος ἀντιτίθεται ὡς καθαρὰ νόησις εἰς τὴν ἐπίγειον νόησιν, ἐνῷ ἀλλαχοῦ τῶν ἔργων τοῦ Φίλωνος ὁ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος εἶναι ἡ διάνοια, ἡ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεθείσα, διὰ νὰ κυβερνᾷ τὸν ἄνθρωπον³. Τὴν ἀνωτέρω διδασκαλίαν τοῦ Φίλωνος περὶ δημιουργίας δύο ἀνθρώπων εὐρίσκομεν καὶ εἰς τινὰ μεταγενέστερα ραββινικὰ κείμενα, ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐξ αὐτῶν ἐξάρτησιν τοῦ Φίλωνος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐν γένει τρόπος τῆς σκέψεως καὶ ἐπιχειρηματολογίας του ἔχει ραββινικὸν χαρακτήρα⁴.

Τίθεται λοιπὸν κατόπιν τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης διδασκαλίας τοῦ Φίλωνος περὶ δύο ἀνθρώπων τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὁ Ἀπ. Παῦλος γνωρίζῃ τὴν διδασκαλίαν ταύτην καὶ ἀντλή ἐξ αὐτῆς, ἐὰν τὴν ἀγνοῇ ἀπλῶς, ἢ τὴν καταπολεμῇ. Ὑπὲρ τῆς τελευταίας ὑποθέσεως τάσσεται ὁ Ο. Cullmann, διατεινόμενος ὅτι τὸ 15ον κεφάλαιον τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς στρέφεται ἔμφανως κατὰ τῆς φιλωνείου διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν καταπολεμεῖ ρητῶς. Ἡ πολεμικὴ τάσις τοῦ Παύλου μαρτυρεῖται σαφῶς εἰς τὸν στ. 46· «οὐ πρῶτον τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν». Εἶναι πρόδηλον, παρατηρεῖ ὁ Ο. Cullmann, ὅτι ἡ φράσις αὕτη δὲν ἔχει νόημα παρὰ μόνον ἐὰν ὁ Παῦλος καταπολεμῇ δι' αὐτῆς διδασκαλίαν τινά, ἡ ὁποία ὑποστηρίζει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον⁵. Γινώσκιν τῆς τοιαύτης διδασκαλίας εἶναι πιθανὸν νὰ ἔλαβεν ὁ Παῦλος ἐντὸς τῶν ραββινικῶν κύκλων, ἐφ' ὅσον ὁ Φίλων ἦτο μὲν ὁ κυριώτερος οὐχὶ ὁμῶς καὶ ὁ μοναδικὸς ἐκπρόσωπος αὐτῆς.

Παρὰ τὰς ἐξωτερικὰς καὶ φραστικὰς ὁμοιότητας, νομίζομεν ὅτι οὐδὲν κοινὸν σημεῖον οὐσιαστικῆς προσεγγίσεως ὑφίσταται μεταξὺ τῆς περὶ δύο Ἀδὰμ διδασκαλίας τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν θεωριῶν, ἐκπροσωπούμενων κυρίως ὑπὸ τοῦ Φίλωνος, περὶ δημιουργίας δύο ἀνθρώπων, διότι ὁ «ἐπουράνιος ἄνθρωπος» τοῦ Παύλου ἀποτελεῖ, ὡς προσφύεστατα παρετηρήθη, τὸν «ἀντίποδα τοῦ ἰδεώδους ἀνθρώ-

¹ Ἀλληγορία 1, 92-94.

² Ἀλληγορία 1, 31-43. E. B r é h i e r, μνημ. ἔργ. σ. 122.

³ Κοσμοποιία 69.

⁴ Ο. C u l l m a n n, μνημ. ἔργ. σ. 129.

⁵ Ο. C u l l m a n n, μνημ. ἔργ. σ. 144-145. Πρβλ. J. J e r v e l l, μνημ. ἔργ. σ. 260.

που τοῦ Φίλωνος»¹. Ἀλλωστε ὁ οὐράνιος καὶ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος τοῦ ἁλεξανδρινοῦ φιλοσόφου εἶναι ἀφηρημένη ἔννοια, ἐνῶ ὁ δεύτερος Ἀδὰμ τοῦ Παύλου εἶναι συγκεκριμένη προσωπικότης καὶ ἐσχατολογικὴ πραγματικότης. Ἡ διαφορὰ των κατὰ ταῦτα συνίσταται εἰς τὴν ποιότητα καὶ τὴν φύσιν τοῦ οὐρανίου ἀνθρώπου, καθ' ὅσον ὁ μὲν Παῦλος ἔχει ὑπ' ὄψιν του πραγματικὴν «εἰκόνα», ὑφ' ἣν ἔννοιαν εἶδομεν προηγουμένως, ἐνῶ ὁ Φίλων λογικόν τι κατασκευάσμα. Ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος τοῦ Φίλωνος εὐρίσκεται μεταξὺ ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας, εἶναι «περισσότερον μία λογικὴ ἀναγκαιότης παρά μία ζωντανὴ πραγματικότης»², ἐνῶ ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος τοῦ Παύλου εἶναι ἡ συγκεκριμένη μορφή τοῦ ἀπὸ Ναζαρετ Ἰησοῦ. Πρὸς τούτοις, ὁ κατ' εἰκόνα ἰδεώδης ἄνθρωπος τοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου ἐδημιουργήθη ἐν τῇ ἀρχῇ, ἐνῶ ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος τοῦ Παύλου ἐμφανίζεται ἐσχατολογικῶς. Πρέπει ὡσαύτως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ φιλώνειος αὕτη διδασκαλία προδίδει ἰσχυρὰν ἐλληνικὴν ἐπίδρασιν, διότι ὁ Φίλων οὐδόλως δέχεται τὴν ἐνσάρκωσιν ἢ πολλῶ μᾶλλον τὴν ἐσχατολογικὴν ἔλευσιν τοῦ οὐρανίου καὶ ἰδεώδους Ἀνθρώπου, συνεπῆς ὧν πρὸς τὴν θεολογικὴν του διδασκαλίαν, καθ' ἣν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ νέα ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐν χρόνῳ, οὐδὲ ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου δύναται κατ' ἀκολουθίαν νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ³.

Εἶναι πιθανὸν νὰ ἐγνώριζεν ὁ Παῦλος τὰς θεωρίας αὐτάς, ἢ καὶ νὰ τὰς καταπολεμῇ, ὥς δέχεται ὁ O. Cullmann, οὐδόλως ὅμως μᾶς εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητος ἡ ὑπόθεσις αὕτη πρὸς κατανόησιν τοῦ κειμένου μας. Τὸν παραλληλισμὸν τῶν δύο Ἀδὰμ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Παῦλος τὸ μὲν πρὸς διατύπωσιν τῆς παγκοσμιότητος καὶ καθολικότητος τῆς θείας χάριτος⁴, τὸ δὲ πρὸς ἔξαρσιν τῆς βεβαιότητος τῆς ἀναστάσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς μελλοντικῆς πραγματικότητος τοῦ πνευματικοῦ σώματος⁵. Συνεπῶς ὁ Παῦλος ἤχθη εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς περὶ δύο Ἀδὰμ διδασκαλίας δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ οὐχὶ ἀποκλειστικῶς καταπολεμῶν τὸν Φίλωνα.

Ἡ περὶ δύο Ἀδὰμ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου κέκτῃται μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀνθρωπολογίας του, συνιστᾷ δέ, ὥς ὀρθῶς ἐλέχθη, «τὸν σκελετὸν τῆς παυλείου σωτηριολογίας»⁶, καθ' ὅσον δι' αὐτῆς παρέχεται ἡ δυνατότης πρὸς μίαν συνθετικὴν θεολογικὴν θεώρησιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς μέχρι τῶν

¹ E. T o b a c, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 256.

² Σ. Ἀ γ ο υ ρ ῖ δ ο υ, Ἱστορία τῶν χρόνων τῆς Κ. Διαθήκης, Μέρος Α' (πολυγρ. σημ.) Θεσσαλονίκη, 1962, σ. 167.

³ O. C u l l m a n n, μνημ. ἔργ. σ. 130.

⁴ Πρβλ. Ρωμ. 5, 12-21. Π. Δ η μ η τ ρ ο π ο ὕ λ ο υ, μνημ. ἔργ. σ. 19.

⁵ Α' Κορ. 15, 22-44β-49. Βλ. καὶ P. B o n n a r d, ἐν Vocabulaire Biblique, σ. 142.

⁶ E. T o b a c, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 260.

ἐσχάτων καιρῶν. Διὰ τῆς ἀδαμολογικῆς τυπολογίας τοῦ Παύλου εὐρισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς, οὕτως εἰπεῖν, βιβλικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὰς τρεῖς ἀκολουθούς φάσεις.

α) «Εἰκὼν τοῦ χοῦκοῦ». Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἱστορίας ταύτης ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῆς πρὸ Χριστοῦ ἀνθρωπότητος, ἀρχηγὸς καὶ κεφαλὴ τῆς ὁποίας εἶναι ὁ Ἀδάμ, χαρακτηριστικὰ δὲ αὐτῆς ἀποτελοῦν ἡ φθορά, ἡ ἀσθένεια καὶ ὁ θάνατος. Ὁ πρὸ τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως ἄνθρωπος καλεῖται «εἰκὼν τοῦ χοῦκοῦ» ἢ «σὰρξ καὶ αἷμα» ἢ κατὰ γενικώτερον τρόπον «ψυχικός». Τὸ ἐπίθετον «ψυχικός» σημειωτέον ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν ὁλότητα τοῦ ἀδαμικοῦ ἀνθρώπου, κυριαρχουμένου ὑπὸ τῆς φυσικῆς ζωῆς («νέφες»). Ἡ ἀντίθεσις «ψυχικός - πνευματικός», ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς τὸ κείμενόν μας, συμπίπτει κατὰ περιεχόμενον πρὸς τὴν ἀλλαχὸ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Παύλου ἀπαντῶσαν ἀντίθεσιν μεταξύ σαρκὸς καὶ πνεύματος. «Σὰρξ» εἶναι οὐχὶ ἀπλῶς τὸ ὕλικόν καὶ σωματικόν μέρος τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἡ οὐσία ἐν γένει τοῦ ἀδαμικοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου, τοῦ ζῶντος ἐν τῷ παλαιῷ αἰῶνι καὶ φερομένου πρὸς τὰ γῆϊνα καὶ τὴν ἁμαρτίαν¹. Ὁ «ψυχικός» ἢ σαρκικός ἄνθρωπος εἶναι εἰκὼν τοῦ Ἀδάμ, φέρει τὴν «ψυχικὴν» σύστασιν τοῦ Ἀδάμ καὶ καλεῖται «εἰκὼν τοῦ χοῦκοῦ». Ὅπως εἶδομεν δὲ καὶ ἀλλαχὸ, ἡ «εἰκὼν» δὲν δηλοῖ τὴν ἀπλὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, ἀλλὰ τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν, διότι ὁ «ψυχικός» ἄνθρωπος φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν «οὐσίαν» τοῦ Ἀδάμ.

Τὴν «εἰκόνα τοῦ χοῦκοῦ» ἠθικῶς ἐκλαμβάνοντες οἱ Πατέρες καὶ χαρακτηρίζοντες αὐτὴν ὡς «ἀδοξοτάτην» καὶ «ἀκαλλεστάτην», τὴν ἐρμηνεύουν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν «προτέραν ἁμαρτωλὴν πολιτείαν» τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν «φιλοσώματον» καὶ κατὰ σάρκα ζώην, εἰς τὰς πονηρὰς πράξεις, «αἵτινες βρίθουσι πρὸς τὰ γῆϊνα καὶ σαρκικὰ πάθη», ἐνῶ τὴν «εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου» ἐκλαμβάνουν ὡς ὑποδηλοῦσαν «τὸ ὑψηλὸν καὶ μετάρσιον τῆς πολιτείας» καὶ «τὴν κτῆσιν τῶν οὐρανίων ἀρετῶν»².

β) Ἡ μεσσιανικὴ ἀνθρωπότης. Πρόκειται περὶ τῆς ἱστορικῆς περιόδου τῆς ἐκτεινομένης μεταξύ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Β' Παρουσίας. Ἡ παροῦσα αὕτη μεσσιανικὴ ἢ χριστιανικὴ ἀνθρωπότης κυμαίνεται μεταξύ δύο πόλων, τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, καθ' ὅσον διὰ τῆς ἁμαρτίας συνδεόμεθα οἱ πάντες μετὰ τοῦ πρώτου Ἀδάμ («εἰκόνες τοῦ χοῦκοῦ»), ὡς λελυτρωμένοι ὅμως ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἀνήκομεν εἰς τὸ μυστικὸν Σῶμα τοῦ ἐσχάτου Ἀδάμ. Ὁ νέος αἰὼν ἤρξατο διὰ τῆς ἐπὶ γῆς ἐλεύσεως τοῦ ἐσχάτου Ἀδάμ, ἀλλ' ἡ μεταξύ τῶν δύο αἰώνων ὑφισταμένη ἔντασις παρα-

¹ Π. Μπρατσιώτου, Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, σ. 11 καὶ Μ. Τάδρος, Προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον, σ. 8 ἐξ.

² Εὐσεβίου, Ὑπόμν. εἰς Ἡσαΐαν Μ' P.G. 24, 368' Ὁριγένους, Ὁμιλ. Β' εἰς Ἱερεμίαν P.G. 13, 277' Χρυσόστομου, Εἰς τὴν Α' Κορινθ. Ὁμιλ. MB' P.G. 61, 363' Οἰκουμένιου, Ἑρμην. εἰς τὴν Α' Κορινθ. P.G. 118, 889.

μένει ακόμη ισχυρά. Πρόκειται περί μιᾶς ἰδιαζούσης καταστάσεως «ἤδη ἐναρξάμενης, ἀλλὰ μήπω ἀποπερατωθείσης»¹.

Τὸ πρότυπον τοῦ ἀληθοῦς ἀνθρώπου ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βουλευθείσῃ οὐσίᾳ του εὐρίσκομεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος, ὡς ἔσχατος Ἀδάμ, ἀποτελεῖ τὴν «ἀπαρχήν» τῆς νέας ἀνθρωπότητος². Αἱ πράξεις του κέκτῃνται σοβαρὰς συνεπειᾶς δι' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ δὲ ἀνάστασις του θέτει τὰς βάσεις τῆς νέας ἀνθρωπότητος καὶ ἀποτελεῖ τὴν «ἀπαρχὴν τῶν κεκοιμημένων» καὶ τὸ ἐχέγγειον τῆς ἀναστάσεως τῶν πιστῶν. Εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἐπανευρίσκομεν τὴν ἀδαμικὴν θεολογίαν, καθ' ὅσον ὁ ἔσχατος Ἀδάμ εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν νεκρῶν ἀναστὰς (Κολοσ. 1, 18). Ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς νέας ἔσχατολογικῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ κοινὸν σημεῖον τομῆς μεταξὺ τῶν δύο γεωμετρικῶν τόπων τῆς παυλείου χριστολογίας, τῆς ἀδαμικῆς καὶ τῆς μεσσιανικῆς, εἶναι ἡ ἐννοια τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ μυστικὸν Σῶμα τοῦ δευτέρου Ἀδάμ³. Ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία τελοῦν εἰς σχέσιν μυστικῆς ἀμοιβαιότητος, διότι οἱ φέροντες τὴν εἰκόνα τοῦ νέου Ἀδάμ ἀποτελοῦν μετ' Αὐτοῦ ἐν μυστικῶν Σῶμα. Ἡ διδασκαλία αὕτη διαποτίζει ὁλόκληρον τὴν θεολογίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

γ) «Εἰκὼν τοῦ ἐπουρανίου». Ἐὰν ἡ «εἰκὼν τοῦ χοϊκοῦ» ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπίγειον ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν προσδιοριζομένην ὑπὸ τοῦ «ψυχικοῦ» καὶ φυσικοῦ σώματος, τοῦ προελθόντος ἐκ τοῦ χοϊκοῦ Ἀδάμ, ἡ «εἰκὼν τοῦ ἐπουρανίου» δηλοῖ τὴν μελλοντικὴν κατάστασιν τοῦ πιστοῦ, καθ' ἣν οὗτος ἔσχατολογικῶς «ἐνδύεται ἀφθαρσίαν» καὶ προσλαμβάνει τὸ «πνευματικὸν σῶμα»⁴. Ἡ παλαιά, ἀδαμικὴ ἀνθρωπότης, τὸ σῶμα δηλονότι τοῦ πρώτου Ἀδάμ καὶ τῆς φυσικῶς ἐξ αὐτοῦ προελθούσης ἀνθρωπότητος, ἐκυριαρχεῖτο ὑπὸ τῆς φυσικῆς ζωῆς («νέφες»), ἐνῶ τὸ σῶμα τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῶν πιστευόντων εἰς Αὐτὸν καὶ ἀναγεγεννημένων πνευματικῶς δι' Αὐτοῦ, κυριαρχεῖται ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Ὁ Θεὸς «ἀνεκεφαλαίωσε τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ» (Ἐφεσ. 1, 10), τ.ἐ. ἀποκατέστησε τὴν οὐσιώδη ἐνότητα τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἐνιαίας πνευματικῆς κοινότητος, ὅπως ἦτο ἐν τῷ Ἀδάμ ἡνωμένη ἐν φυσικῇ ἐννοίᾳ⁵. Ὁ Ἰη-

¹ O. Cullmann, *Christ et le temps*, σ. 60. Ἡ τοιαύτη μεταξὺ παρόντος καὶ μέλλοντος τεταμένη σχέσις ἐμφανίζεται ὑπὸ ὅλως ἰδιάζουσαν μορφήν ἐν τῇ ἰωαννείῳ ἔσχατολογίᾳ. Βλ. πλείονα παρὰ Σ. Ἀγοῦρίδου, Ἀμαρτία καὶ ἀναμαρτησία κατὰ τὴν Α' ἐπιστολὴν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου, Ἀθῆναι, 1958, σ. 34.

² Ρωμ. 5, 17· 6, 5-8· Α' Κορ. 15, 20-22· Ἐφεσ. 2, 5· Κολοσ. 3, 4.

³ J. Héring, *Le royaume de Dieu et sa venue*, σ. 186.

⁴ Α' Κορ. 15, 44· Βλ. L. Cerfaux, *Le chrétien dans la théologie paulinienne*, σ. 168.

⁵ W.D. Davies, *Paul and rabbinic Judaism*, σ. 57.

σοὺς Χριστός, ὁ ὁποῖος καλεῖται «ἐπουράνιος» οὐχὶ μόνον ἔνεκα τῆς ἐν οὐρανοῖς παραμονῆς του, ἀλλὰ κυρίως λόγῳ τῆς προϋπάρξεως καὶ τῆς θείας φύσεώς του, εἶναι ἡ «ἀπαρχή» τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ ὁ χορηγὸς τῆς ζωῆς εἰς τὰ μέλη τοῦ Σώματός του. Εἶναι ὁ νέος τύπος ἀνθρώπου, πρὸς τὸν ὁποῖον δέον ὅπως «συμμορφωθῶσιν» οἱ πιστοὶ βαθμιαίως μὲν ἐν τῇ παρούσῃ ἐπιγείῳ ὑπάρξει, ὁλοκληρωτικῶς δὲ καὶ τελικῶς ἐν τῇ ἐσχατολογικῇ ἀνακαινίσει τῶν πάντων¹. Ἡ διαδοχικὴ αὕτη προσπάθεια «συμμορφώσεως» πρὸς τὸν Χριστόν, ἡ ὁποία συντελεῖται βαθμῶν ἐν τῇ ἐπιγείῳ ὑπάρξει καὶ ἀποτελεῖται ἐσχατολογικῶς, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ χριστοκεντρικοῦ μυστικισμοῦ τοῦ Παύλου, τὸν ὁποῖον εὐρίσκομεν μετὰ ταῦτα καὶ εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας². Ἡ πλήρης «συμμόρφωσις», τ.ἔ. ἡ τετελειωμένη «εἰκὼν τοῦ ἐπουρανίου», ἀποτελεῖ μελλοντικὸν ἐσχατολογικὸν γεγονός καὶ συμπίπτει μὲ τὴν ἐπένδυσιν τοῦ «πνευματικοῦ» σώματος. Τὸ «ψυχικὸν σῶμα», τὸ προσδιοριζόμενον ἐκ τῆς φθαρτῆς καὶ χοϊκῆς ἀδαμικῆς οὐσίας, θὰ «μεταμορφωθῇ» εἰς σῶμα κυριαρχούμενον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος³. «Πνευματικὸν λέγεται τὸ χωροῦν πᾶσαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐνέργειαν καὶ κοινωνίαν... τὸ μηκέτι τοῖς βαρῆμασι τῆς φθορᾶς ὑποπίπτον, ἀλλὰ τῇ ἀφθαρσίᾳ καὶ δόξῃ περικεκοσμημένον»⁴.

Ἡ «εἰκὼν τοῦ ἐπουρανίου» χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς ἀφθαρσίας, ἀθανασίας καὶ δόξης. Ἐξ ὅλης αὐτῆς τῆς ἀναλύσεως καταδεικνύεται ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρ τῆς περικοπῆς. Ἐντεῦθεν προτιμητέα ἡ γραφὴ τοῦ μέλλοντος «φ ο ρ έ σ ο μ ε ν» καὶ οὐχὶ ἡ ὑποτακτικὴ «φορέσωμεν». Ἡ ὑποτακτικὴ ὑποστηρίζεται ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ἐξηγητῶν ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Εἰρηναίου, Χρυσοστόμου⁵ κ.ἄ., ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὑπὸ

¹ Ἡ ἀνάστασις παρίσταται ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ Ἀπ. Παύλου ὡς ἀναδημιουργία («παλιγγενεσία»), ἥτοι ὡς ἀνακαινίσις ὁλοκλήρου τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθέντος κόσμου. Βλ. A. Schweitzer, *Die Mystik des Apostels Paulus*, σ. 159-174.

² B. X. Ἰωαννίδου, μνημ. ἔργ. σ. 52 ἐξ. J. Héring, *Les bases bibliques d' un humanisme chrétien*, ἐν RHPR, 1954, σ. 39.

³ H. Clavier, *Brèves remarques sur la notion de Σῶμα πνευματικόν*, ἐν W.D. Davies - D. Daube, μνημ. ἔργ. σ. 361.

⁴ Οἰκουμένιου, Ἑρμ. τῆς Α' πρὸς Κορινθ. P.G. 118, 888.

⁵ «Φορέσωμεν...τ.ἔ. ἄριστα πράζωμεν... δῆλον, ὅτι περὶ πολιτείας τὸ λεγόμενον. Διὸ καὶ συμβουλευτικῶς εἰσάγει τὸν λόγον καὶ εἰκόνα καλεῖ καὶ ταύτη πάλιν δηλῶν, ὅτι περὶ πράξεως, οὐ περὶ φύσεως λέγει. Καὶ γὰρ διὰ τοῦτο ἐγενόμεθα χοῖκοί, ἐπειδὴ πονηρὰ ἐπράξαμεν· οὐκ ἐπειδὴ ἐξ ἀρχῆς χοῖκοί διεπλάσθημεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡμάρτομεν» P.G. 61, 363. Ὁ Οἰκουμένιος ἐγνώριζεν ἤδη ἀμφοτέρας τὰς γραφάς, διὸ καὶ παρατηρεῖ «Τὸ φορέσωμεν, εἰ μὲν διὰ τοῦ ο βραχέος γραπτέον, προσαγόρευσις ἐστὶν ἐξ ἀκολουθίας ληφθεῖσα τοῦ μέλλοντος καὶ ἀποφάνσεως ἅμα δύναμιν πληροῦσα, τ.ἔ. πάντως φορέσωμεν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου...καὶ εἴη ἂν εἰκὼν μὲν τοῦ χοϊκοῦ ὁ θάνατος, εἰκὼν δὲ τοῦ ἐπουρανίου ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ἀφθαρσία. Εἰ δὲ τὸ φορέσωμεν διὰ μακροῦ γραπτέον ἐστὶ, τοῦ ω, παραίνεσις ἐστὶ καὶ συμβουλὴ ἐπὶ ἀρετὴν καὶ ἔνθεον πολιτείαν...εἰκὼν δὲ ἐπουρανίου, τὸ ὑψη-

τῶν Tischendorf, von Soden, H. Clavier¹, Robertson - Plumner² κ.ά., ἡ συνάφεια ὅμως τῆς περικοπῆς ἀπαιτεῖ τὸν μέλλοντα, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν λογικὴν ἐπίστεψιν μιᾶς σειρᾶς συλλογισμῶν, ἐνθ' ἡ ὑποτακτικὴ διασπᾶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν δύο Ἀδὰμ καὶ ἀφαιρεῖ τὴν λογικὴν τοῦ ἀκολουθίαν³. Ὁρθῶς καὶ ἐπιγραμματικῶς σημειώνει ἐν προκειμένῳ καὶ ὁ Θεοδώρητος· «τὸ γὰρ φορέσομεν προρρητικῶς, οὐ παραινενικῶς εἰρηται»⁴. Πρόκειται ἐμφανῶς περὶ τῆς μελλούσης ἀθανάτου ὑπάρξεως. «Ἡ εἰκὼν τοῦ ἐπουρανίου Χριστοῦ, ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις καὶ ἀφθαρσία»⁵. Ἡ μέλλουσα αὕτη κατάστασις δὲν νοεῖται ὑπὸ τοῦ Παύλου, κατὰ πλατωνικὸν τρόπον, ὡς ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ ἀπαλλαγὴ αὐτῆς ἐκ τῆς φυλακῆς τοῦ σώματος, ἀλλ' ὡς ἀνακαίνισις τοῦ ὅλου ἀνθρώπου μετὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον καθίσταται «πνευματικόν». Εἰς τὸ σημαντικὸν τοῦτο κεφάλαιον τῆς Α' πρὸς Κορ. ἐπιστολῆς ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐλληνικὴν διδασκαλίαν περὶ ἀσωμάτου μεταθανατίου ζωῆς τῆς ψυχῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν παχυλὸν ραββινικὸν ὕλισμόν. Διατυπώνει μὲν τὴν πραγματικότητά τῆς σωματικῆς ἀναστάσεως, τονίζει ὅμως ρητῶς ὅτι ἡ «σὰρξ» καὶ τὸ «αἷμα» τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου θὰ μεταβληθοῦν εἰς «σῶμα πνευματικόν»⁶. Δὲν πρέπει νὰ διαφεύγῃ τῆς προσοχῆς μας ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου οὐχὶ μόνον δὲν περιφρονεῖται ὑπὸ τῆς θεολογικῆς σκέψεως τῆς Κ. Διαθήκης, ὡς τοῦτο συμβαίνει κατὰ κόρον εἰς τὰ διαρχικὰ συστήματα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας—ιδίᾳ παρὰ Πλάτωνι—ἀλλ' ἀντιθέτως ἐκτιμᾶται δεόντως καὶ ἐξευγενίζεται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀνάστασις τοῦ σώματος καὶ ἡ ἐπένδυσις τῆς «εἰκόνης τοῦ ἐπουρανίου» εἶναι βεβαίως μελλοντικὸν ἐσχατολογικὸν γεγονός, ἥδη ὅμως ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ προγεύεται ὁ πιστὸς τῶν καρπῶν τῆς ἀναστάσεως, κατέχων τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὡς «ἀπαρχὴν» καὶ «ἀρραβῶ-

λὸν καὶ μετάρσιον τῆς πολιτείας καὶ ἡ κτῆσις τῶν οὐρανίων ἀρετῶν». P.G. 118, 889.

¹ Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 348.

² Μνημ. ἔργ. σ. 375.

³ F. P. G. a t, μνημ. ἔργ. τόμ. 2, σ. 209, σημ. 1· J. H u b y, μνημ. ἔργ. σ. 393 καὶ Π. Τρεμπέλα, μνημ. ἔργ. τόμ. 1, σ. 416.

⁴ Ἑρμην. τῆς Α' πρὸς Κορινθ. P.G. 82, 368.

⁵ Οἰκουμένιος, ἐνθ' ἀνωτ. P.G. 118, 889. Πρβλ. Mc Casland· «Paul evidently means immortality», ἐνθ' ἀνωτ. σ. 88· καὶ L. C e r f a u x, μνημ. ἔργ. σ. 169.

⁶ W.D. D a v i e s, μνημ. ἔργ. σ. 49. K. Barth, Die Auferstehung der Toten, Zürich, 1953, σ. 118, καὶ Ἀ. Παπαγεωργακοπούλου, Ἡ περὶ πίστεως διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου, σ. 141. Ἡ πραγματικότης τῆς σωματικῆς ἀναστάσεως τῶν πιστῶν τονίζεται λίαν παραστατικῶς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἀγιογραφίᾳ, ἥτις κατὰ τοιοῦτον τρόπον καὶ διὰ τοιαύτης σχεδιαστικῆς κατασκευῆς ἀπεικονίζει τὰς φυσιογνωμίας τῶν ἁγίων, ὥστε νὰ ὑπομνήσῃ εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν μέλλουσαν ἀφθαρσίαν καὶ «δῶση, τρόπον τινά, ἰδέαν τῶν πνευματικῶν σωμάτων, ἅτινα θὰ ἀκολουθήσωσι τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν», Κ. Κ α λ ο κ ὺ ρ η, μνημ. ἔργ. σ. 56.

να»¹. Ἡ ἀνάστασις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς νέας ἀνθρωπότητος ἔχει ἄμεσον συνέπειαν διὰ τοὺς πιστοὺς. «Ἡ γὰρ ἐκείνου ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐπάνοδος, γράφει ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἀρχὴ τῷ θνητῷ γένει τῆς εἰς τὴν ἀθάνατον ζωὴν ἐπανόδου γίγνεται»². Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ κατ' ἐπανάληψιν ἐτονίσθη, τὸ ὄντολογικὸν κριτήριον τῆς κατανοήσεως καὶ ἐρμηνείας τοῦ ἀνθρώπου παρὰ Παύλῳ εἶναι ὁ Ἰ. Χριστός. Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἶναι ἀκατανόητος ἄνευ τῆς χριστολογίας τοῦ³.

2. Τὸ «κατ' εἰκόνα» καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνακαίνισις. «Παλαιὸς» καὶ «νέος» ἄνθρωπος (Κολοσ. 3, 9-10).

Ἀδὰμ καὶ Χριστὸς ἀποτελοῦν τοὺς δύο βασικοὺς πόλους, περίξ τῶν ὁποίων στρέφεται καὶ ὑπὸ τῶν ὁποίων προσδιορίζεται ἡ περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου. Εἶδομεν προηγουμένως ὅτι ἐν τῇ Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ (15, 45) ὁ ἐμπειρικὸς καὶ φυσικὸς ἄνθρωπος καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «εἰκὼν τοῦ χοϊκοῦ», τ.ἐ. εἰκὼν τοῦ Ἀδάμ, τοῦ φυσικοῦ ἀρχηγοῦ καὶ προπάτορος τῆς παλαιᾶς ἀνθρωπότητος· κατ' ἄλλην σταθερωτέραν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀπ. Παύλου ὁρολογίαν, προερχομένην ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, ὁ ἐμπειρικὸς ἄνθρωπος ὀνομάζεται «σὰρξ» ἢ «σῶμα σαρκὸς», τοῦ τόνου τιθεμένου ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπὶ τοῦ εὐθράστου χαρακτήρος τοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πεπτωκυίας του καταστάσεως⁴.

Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τῆς αἰχμαλωσίας, ἰδίᾳ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους καὶ τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς, ὁ ἀδαμικὸς ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται ὡς «π α λ α ι - ὁ ς ἄ ν θ ρ ω π ο ς». Περιγραφὴν τοῦ «παλαιοῦ ἀνθρώπου» καὶ τῶν ἐκδηλώσεων του παρέχει ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐν Κολοσ. 3, 5 ἐξ., ἔνθα εὐρίσκεται καὶ τὸ ἐξόχως σημαντικὸν διὰ τὴν ἀνθρωπολογίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου χωρίον· «Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπί-

¹ Ρωμ. 8, 23· Β' Κορ. 1, 22· 5, 5. Βλ. καὶ O. Cullmann, La délivrance anticipée du corps humain d' après le Nouveau Testament, ἐν Hommage et reconnaissance à K. Barth, σ. 31.

² Λόγος Κατηχητικὸς Μέγας ΚΕ' Ρ.Γ. 45, 68.

³ «Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Παύλου τελεῖ εἰς ὀργανικὴν ἐνότητα μετὰ τῆς Χριστολογίας αὐτοῦ. Δι' αὐτῆς καὶ μόνον (διὰ τῆς Χριστολογίας) εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνευθῶσι καὶ κατανοηθῶσιν αἱ περὶ ἀνθρώπου, τῆς φύσεως καὶ τοῦ προσρισμοῦ αὐτοῦ εἰκόνες καὶ ἐκφράσεις τοῦ Παύλου, αἱ συνιστῶσαι τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα, ὡς πρὸς τὴν προέλευσίν των, τὴν ἐννοιάν των κ.λ.π., ἐν τῇ παυλείῳ Ἀνθρωπολογίᾳ», Ἰ. Κ α λ ο γ ῆ ρ ο υ, μνημ. ἔργ. σ. 4-5.

⁴ Ρωμ. 6, 19· 7, 5· 8, 4· Β' Κορ. 7, 2-5· Γαλ. 5, 17· Κολ. 2, 11 κ.λ.π.

γνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν» (Κολ. 3, 9-10). Ὡς «παλαιὸς» ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ὁ πρὸ τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δυνάμεως τῆς «σαρκὸς» τελῶν ἐμπειρικός ἄνθρωπος, ὁ ἀλλαχοῦ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου «ψυχικός» (:σαρκικός) καλούμενος¹. «Παλαιὸν ἄνθρωπον τὴν προτέραν ἐκάλεσε πολιτείαν», παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ Θεοδώρητος², ἐκπροσωπῶν κατ' ἄριστον τρόπον τὴν πατερικὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου.

Ἡ προσπάθεια ἐρμηνευτῶν τινῶν³, ὅπως ἐκλάβουν ὡς «παλαιὸν ἄνθρωπον» τὸν Ἀδάμ, «νέον» δὲ ἄνθρωπον τὸν Χριστόν, καίπερ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀδαμολογικῆς τυπολογίας κινουμένη, δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὰ πράγματα· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἔκφρασις «ἐνδύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον» θὰ συνέπιπτε κατὰ περιεχόμενον μετὰ τῆς ἐκφράσεως «Χριστὸν ἐνεδύσασθε» τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς⁴. Ἐὰν ὅμως τοιαύτη ἦτο ἡ ἐνταῦθα διατυπωμένη θεολογικὴ ἀντίληψις τοῦ Ἀπ. Παύλου, θὰ τὴν ἐξέφραζεν οὗτος ἀσφαλῶς σαφέστερον. Νομίζομεν ὅτι εὐρισκόμεθα πλησιέστερον πρὸς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ Παύλου, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τοιαύτη σχέσις καὶ ἀναλογία ὑφίσταται μετὰ Χριστοῦ καὶ «νέου ἀνθρώπου», οἷα μετὰ πρωτοτύπου καὶ εἰκόνης, καθ' ὅσον εἶναι μὲν δυνατόν, ἔνεκα τῆς παρὰ Παύλῳ ὑφισταμένης ὀργανικῆς συναφείας μετὰ χριστολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας, νὰ κληθῇ ὁ «νέος» ἄνθρωπος «εἰκὼν Θεοῦ», τῇ ἀληθείᾳ ὅμως ἡ ταύτισις Χριστοῦ καὶ νέου ἀνθρώπου ἀποκλείεται ἐρμηνευτικῶς· εἶναι ἄλλωστε προφανὲς ὅτι ἡ ἔκφρασις τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν χωρίου «τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν» δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸν Χριστόν. Διὸ τυγχάνει πολλῶ μᾶλλον εὐλογώτερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι παλαιὸς ἄνθρωπος εἶναι «ἡ προτέρα ἁμαρτωλὴ πολιτεία» (Θεοδώρητος), νέος δὲ ἄνθρωπος ἡ ἀνακαίνισθεῖσα ὑπαρξίς τοῦ χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως ὑπέστη τοιαύτην ριζικὴν ὑπαρξιακὴν μεταλλαγὴν, ὥστε νὰ μὴ κυριαρχῇ τοῦ λοιποῦ ἐκ τῆς χοϊκῆς «σαρκὸς»,

¹ E. Lohmeyer, Die Briefe an die Kolosser und an Philemon, σ. 140 καὶ N.A. Dahl, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 436.

² Ἑρμην. τῆς πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστ. κεφ. Γ' Ρ.Γ. 82, 617.

³ E. Lohmeyer, μνημ. ἔργ. σ. 142. E. Percy, Die Probleme der Kolosser- und Epheserbriefe, σ. 305. A. Wikenhauser, Die Kirche als der mystische Leib Christi nach dem Apostel Paulus, σ. 183.

⁴ Γαλ. 3, 27. Ὁ J. Jervell ἐκλαμβάνει τὸν «καινὸν ἄνθρωπον» ἐκκλησιολογικῶς. Ἐρειδόμενος δηλ. ἐπὶ τοῦ χωρίου Ἐφεσ. 2, 15-16 («...ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν αὐτῷ εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον...καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἐνὶ σώματι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ σταυροῦ») ταυτίζει τὸν «καινὸν ἄνθρωπον» μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Βλ. μνημ. ἔργον αὐτοῦ σ. 244.

ἀλλ' ἐκ τοῦ «Πνεύματος» τοῦ Θεοῦ¹. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἰς τὸ ὑπόβαθρον τῆς περὶ παλαιοῦ καὶ νέου ἀνθρώπου διδασκαλίας τοῦ Παύλου ὑπολανθάνει ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο Ἀδάμ. Ἡ μεταλλαγή τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου εἰς καινὸν ἀνθρώπον ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν μετάβασιν ἐκ τῆς «εἰκόνας τοῦ χοϊκοῦ» εἰς τὴν «εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου». Ἡ ἀνακαίνισις τοῦ πιστοῦ «κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν» καθίσταται ἐφικτὴ διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὅποιος ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ καθαρότητι².

Κατόπιν τούτων καθίσταται φανερόν ὅτι «ἡ περὶ καινοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία ἀποτελεῖ τὸ κεντρικώτερον σημεῖον τῆς ἀνθρωπολογίας τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπερ κατ' ἐξοχὴν καὶ μετὰ κλασσικῆς ὄντως πρωτοτυπίας καὶ ὑπερόχου σαφηνείας πραγματεύεται ὁ Παῦλος»³. Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀπετέλεσε τὸ σταθερὸν βιβλικὸν θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ὁκοδομήθη ἡ χριστιανικὴ περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία, ὥστε δικαίως παρετηρήθη ὅτι «κύριον θέμα τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας ἀποβαίνει ἡ ἀποβολὴ καὶ ἀνακαίνισις τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. δι' ἧς καὶ ἐπέρχεται ὁ ἀγιασμός καὶ ἡ πνευματικὴ τελείωσις»⁴. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου περὶ ἀνακαίνισεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου κατέστη μετὰ ταῦτα καὶ περιεχόμενον τῆς ὀρθοδόξου ἀγιογραφίας, ἡ ὁποία διὰ τῶν ὁρατῶν ἐμπειρικῶν αὐτῆς μέσων ἐπέτυχε νὰ αἰσθητοποιήσῃ αὐτὴν καὶ νὰ τὴν καταστήσῃ διὰ τῶν μορφῶν καὶ τοῦ χρωστῆρος ζῶσαν καὶ προσιτὴν εἰς τοὺς πιστούς⁵.

Τὴν χαρακτηριστικῶς παύλειον αὐτὴν διδασκαλίαν περὶ παλαιοῦ καὶ καινοῦ ἀνθρώπου εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν πρὸς Ἑφείους ἐπιστολὴν (4, 22-24), πολλοὶ δ' ἐρμηνευταὶ οὐχὶ ἄνευ λόγων συνεσχέτισαν τὰς περὶ ἀπεκδύσεως τοῦ «παλαιοῦ» ἀνθρώπου καὶ ἐπενδύσεως τοῦ «καινοῦ» παραστάσεις μετὰ τοῦ βαπτίσματος⁶. Ὄντως ἡ τοιαύτη συσχέτισις ἐρείδεται ἐπὶ δεδομένων αὐτῶν τούτων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, διότι ἡ ἀπέκδυσις τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τοῦ

¹ Ἡ ὑπὸ τοῦ E. Lohmeyer, μνημ. ἔργ. σ. 142, ἐρμηνεῖα τοῦ «νέου» ὡς νεαροῦ κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀνθρώπου («jung») πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀτυχής, καθ' ὅσον ἡ ἔκφρασις «παλαιὸς ἀνθρώπος» δὲν δηλοῖ, ὡς εἶδομεν, τὸν γηραιὸν ἀνθρώπον, ἀλλὰ τὸν πρὸ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἀδαμικόν, «ψυχικόν» ἀνθρώπον.

² Π. Μπρατσιώτου, μνημ. ἔργ. σ. 14.

³ Π. Δημητροπούλου, μνημ. ἔργ. σ. 18. Τοῦ αὐτοῦ ἄρθρ. Ἀνθρωπολογία, ἐν Ὁρησκ. καὶ Ἠθικ. Ἐγκυκλ. τόμ. 2, στ. 823.

⁴ Μ. Σιώτου, μνημ. ἔργ. σ. 17.

⁵ Βλ. πλείονα παρὰ Κ. Καλοκύρη, μνημ. ἔργ. σ. 49.

⁶ W.G. Kümmel, Das Bild des Menschen im Neuen Testament, σ. 39, 78. W. D. Davies, μνημ. ἔργ. σ. 119. J. Dupont, Gnosis...σ. 33. καὶ J. Jervell, μνημ. ἔργ. σ. 238.

«σώματος τῆς σαρκός», ἡ ὁποία συντελεῖται κατὰ τὸ βάπτισμα¹, εἰς δὲ τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν ὡσαύτως ἡ ἀπέκδυσις τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου συμπίπτει μὲ τὴν ἐν τῷ βαπτίσματι «σταύρωσιν τῆς σαρκός»². Ἐξ ἄλλου, τὸ συναποθνήσκειν ἐν γένει καὶ συνανίστασθαι μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ μυστηριακὴν πρᾶξιν, ἡ ὁποία λαμβάνει χώραν κατὰ τὸ βάπτισμα³. Εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ κειμένου μας (Κολοσ. 3, 9-10) μετὰ τῆς ἐπενδύσεως τοῦ νέου ἀνθρώπου συνδέεται ἡ ἐν Χριστῷ ἐξίσωσις τῶν πάντων· ἡ τοιαύτη ἀπάλειψις τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὡς γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν⁴, συντελεῖται ὡσαύτως διὰ τοῦ βαπτίσματος. Ἡ ἐν Χριστῷ ἰσότης ὅλων τῶν ἀνθρώπων κατανοεῖται εὐκόλως ἐκ τῆς παυλείου διδασκαλίας περὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς σώματος τοῦ Χριστοῦ, καθ' ὅσον ὁ ἐνδύόμενος τὸν καινὸν ἄνθρωπον καθίσταται μέλος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ⁵.

Ἐν τῇ θεολογικῇ σκέψει τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «νέος ἄνθρωπος» καὶ «κατ' εἰκόνα» ἄνθρωπος συμπίπτουν⁶, διότι ἡ ἀληθὴς «εἰκὼν Θεοῦ» ἀπεκαλύφθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὡς ἐκ τούτου ὁ νέος τύπος ἀνθρώπου, «καινοῦ ἀνθρώπου», ἐπιτυγχάνεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, καθ' ὅσον ἡ ἀνανέωσις τοῦ κατ' εἰκόνα δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ γίνῃ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς ἀληθοῦς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ, τ.ἐ. τοῦ Ἰ. Χριστοῦ· διὰ τοῦτο, παρατηρεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιος, «ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος δι' ἑαυτοῦ παρεγένετο, ἵν' ὡς εἰκὼν ὦν τοῦ Πατρὸς, τὸν κατ' εἰκόνα ἄνθρωπον ἀνακτίσαι δυνηθῇ»⁷. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐμβαθύναντες εἰς τὴν ὄντως σημαντικὴν αὐτὴν παύλειον διδασκαλίαν, περιγράφουν τὴν ἐν Χριστῷ ἀπολύτρωσιν ὡς ἀνάπλασιν τῆς ἐν τῷ Ἀδάμ εἰκόνης τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, γράφει Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, «διὰ τοῦτο ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀνακαινίσῃ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐπαναγάγῃ»⁸. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς Πατὴρ σημειώνει· «καὶ δι' ἡμᾶς τὸν πεσόντα κατήλθε (ἐνν. ὁ Χριστὸς) καὶ γέγονε, καθά φησιν ὁ ἀπόστολος, <εἰς πνεῦμα ζωοποιῶν>, ὡς ἂν ζωοποιήσας ἀνακαινίσῃ τὴν ἀμαυρωθεῖσαν εἰκόνα»⁹.

¹ Ρωμ. 6, 2. Β' Κορ. 5, 6. Κολοσ. 2, 11.

² Γαλ. 5, 24.

³ Ρωμ. 6, 4. Κολ. 2, 12.

⁴ Α' Κορ. 12, 13. Γαλ. 3, 27.

⁵ Γαλ. 3, 27. Α' Κορ. 12, 12. Κολοσ. 3, 10 ἐξ.

⁶ F.W. Eltester, μνημ. ἔργ. σ. 158.

⁷ Περί ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου 13. P.G. 25, 120. Βλ. καὶ Π. Δημητροπούλου, Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μ. Ἀθανασίου, σ. 100.

⁸ Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων Α' 5. Συγγράμματα Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἐκδ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη, 1962, τόμ. 1, σ. 365.

⁹ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Περί ἐκπορεύσεως τοῦ Ἀγ. Πνεύματος, Λόγος Α' 9, ἐκδ. Π. Χρήστου, σ. 86.

Ἡ στενή σύνδεσις τῶν ὄρων «εἰκῶν» καὶ «ἐπίγνωσις» εἰς τὸ ἐξεταζόμενον χωρίον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι τὸ κείμενόν μας τελεῖ ὑπὸ γνωστικὰς ἐπιδράσεις (F. W. Eltester, E. Käsemann, G. Bornkamm κ.ά.). Εἰς τὰ γνωστικὰ κείμενα ὁ ἄνθρωπος, εὐρισκόμενος εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «εἰκόνος Θεοῦ» ἐσχατολογικῶς, ἐπιτυγχάνει τὴν «ἐπίγνωσιν» τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ προηγουμένως ἀποβάλῃ τὸν παλαιὸν «χιτῶνα»¹. Τοιαῦται γνωστικαὶ ἀντιλήψεις θὰ ἦσαν διακεχυμένα εἰς Κολοσσάς. Κατὰ τῆς τοιαύτης ὁμῶς ἐρμηνείας πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ θεολογικὴ σκέψις τοῦ Ἀπ. Παύλου διαφέρει εἰς οὐσιώδη σημεῖα τῶν γνωστικῶν κειμένων, διότι ὁ Παῦλος ἀγνοεῖ παντελῶς τὸ ὀρφικῆς προελεύσεως γνωστικὸν θέμα τῆς προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ἐνεκλείσθη ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ ἡ ὁποία θὰ ἐπανέλθῃ, μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τοῦ σώματος, εἰς τὴν κατάστασιν τῆς θείας εἰκόνος. Ἀλλωστε διαπραγματεύεται τὸ θέμα τοῦ χριστιανοῦ, ὡς εἰκόνος Θεοῦ, εἰς μίαν οὐσιωδῶς ἠθικὴν προοπτικὴν, ἄγνωστον εἰς τὰ γνωστικὰ κείμενα. Πρόκειται λοιπὸν εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν χωρίον τοῦ Ἀπ. Παύλου περὶ ἀπαρνήσεως τῆς «προτέρας πολιτείας» ἢ τοῦ «παλαιοῦ ἀνθρώπου», πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐν Πνεύματι ζωῆς. Τὸ θέμα τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ πιστοῦ μᾶς εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ παλαιστινοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἐκ τῶν κειμένων τοῦ Qumran. Εὐρισκόμεθα, λοιπόν, ἐνώπιον μιᾶς καθαρῶς παλααιοδιαθηκικῆς διδασκαλίας καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι οἱ προφηταὶ Ἡσαΐας καὶ Ἱερεμίας ἔφερον γνωστικὰς ἐπιδράσεις, ὅταν προανήγγελλον τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἰδεῶδες ζωῆς τῶν μεσσιανικῶν χρόνων (Ἠσ. 11, 9) καὶ τῆς Νέας Διαθήκης (Ἱερ. 38, 34). Ὡς ὑπόβαθρον λοιπὸν τῶν ἐκτιθεμένων ἐν τῷ ὑπὸ ἐξέτασιν κειμένῳ θεολογικῶν ἀπόψεων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρέπει νὰ ἴδωμεν τὴν θεολογίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης².

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς συμπαραθέσεως τῶν ἐννοιῶν «εἰκῶν» καὶ «ἐπίγνωσις», ἐρμηνευταὶ τινες ποιοῦνται λόγον περὶ φιλωνείου ἐπιδράσεως ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ καὶ τῇ παυλείῳ θεολογίᾳ ἐν γένει. Ὄντως, παρὰ Φίλωνι αἱ ἐννοιαὶ «εἰκῶν» καὶ «γνῶσις» εὐρηνται εἰς στενὴν μεταξὺ ἀλλήλων συνάφειαν, καθ' ὅσον ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πορεία τοῦ ἀνθρώπου συνοδεύεται ἀπὸ αὔξησιν τῆς γνώσεώς του. Εἰς τὴν πραγματείαν «Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας» ποιεῖται ὁ Φίλων διάκρισιν μεταξὺ «ἐπιστήμης» καὶ «σοφίας» ἀντικείμε-

¹ Πρβλ. Corpus Herm. VII, 2: «Πρῶτον δεῖ σε περίρρηξασθαι ὃν φορεῖς χιτῶνα, τὸ τῆς ἀγνωσίας ὕφασμα, τὸ τῆς κακίας στήριγμα, τὸν τῆς φθορᾶς δεσμόν, τὸν σκοτεινὸν περίβολον, τὸν ζῶντα θάνατον, τὸν αἰσθητὸν νεκρόν, τὸν περιφόρητον θάνατον, τὸν ἐνοικον ληστήν, τὸν δι' ὧν φιλεῖ μισοῦντα καὶ δι' ὧν μισεῖ φθονοῦντα». Ἐκδ. A.D. N o c k - A.J. F e s t u g i e r e, Paris, 1945, τόμ. 1, σ. 80-82.

² W. G u t h r o d, Die paulinische Anthropologie, σ. 9. J. D u p o n t, μνημ. ἔργ. σ. 33. Ὁ E. L o h m e y e r, μνημ. ἔργ. σ. 140, ἐξικνεῖται μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ συσχετίσῃ τὴν «ἐπίγνωσιν» (Κολ. 3, 10) μετὰ τὸ «δένδρον τῆς γνώσεως» τῆς Γενέσεως.

μενον τῆς πρώτης εἶναι ὁ ὕλικός κόσμος, ἐνῶ ἡ δευτέρα ἀσχολεῖται περὶ τὴν γνῶσιν τῶν ἄστρον, τῶν ὁποίων ἡ ἐκπαγλὸς λαμπρότης καὶ ἁρμονία μαρτυροῦν περὶ τοῦ θείου χαρακτήρος των¹. Ὁ θαυμασμός τοῦ Φίλωνος διὰ τὸν οὐράνιον κόσμον δὲν ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἰουδαϊκὴν του πίστιν, καθ' ἣν ἡ ἁρμονικὴ διάταξις τοῦ σύμπαντος ὀφείλεται εἰς τὴν θεϊαν βούλησιν, ἐνῶ παραλλήλως γίνεται αἰσθητὴ ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Τὸ πεδῖον τῆς «σοφίας» ἐκτείνεται μέχρι τοῦ νοητοῦ κόσμου, διότι τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα παρέχουν εἰς τὸν νοὺν τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς γνῶσιν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἡ ὠραιότης τῶν ἰδεῶν ἀφυπνίζει τὸν διακαῆ πόθον εἰς τὸν νοὺν νὰ φθάσῃ μέχρι αὐτοῦ τοῦ του τοῦ Θεοῦ. Ὅσον ὅμως περισσότερο προσεγγίζει ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ, τοσοῦτον ὁ Θεὸς διαφεύγει, διότι «γλιχομένου ἰδεῖν, ἀθρόου φωτός ἄκρατοι καὶ ἀμιγεῖς αὐγαὶ χειμάρρου τρόπον ἐκχέονται, ὡς ταῖς μαρμαρυγαῖς τὸ τῆς διανοίας ὄμμα σκοτοδιναῖν»². Ἡ ψυχὴ τυφλοῦται ὑπὸ τῆς θείας μεγαλειότητος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Θεόν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς νὰ ὁδεύσῃ πρὸς τὸν Θεόν, τοῦτο ὀφείλεται τὸ μὲν εἰς τὸ ὅτι ἐπλάσθη «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» καὶ ἔλαβε κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ θεῖου πνεύματος, τὸ δὲ εἰς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ³. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι μερικὴ καὶ ἀτελής· τὴν πλήρη γνῶσιν τοῦ Θεοῦ οὐδόλως θὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον εἶναι ἄνθρωπος. «Θεὸν γενέσθαι δεῖ πρότερον—ὅπερ οὐδὲ οἶόν τε—ἵνα Θεὸν ἰσχύσῃ τις καταλαβεῖν»⁴. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δύναται ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ κατανοήσῃ περὶ Θεοῦ εἶναι τὸ «ὅτι ἐστίν», οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ «ὃ ἐστίν»⁵.

Τὰ ὑπάρχοντα ὅμως θεολογικὰ παράλληλα μεταξὺ Ἀπ. Παύλου καὶ Φίλωνος οὐδόλως συνεπάγονται καὶ ἱστορικὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἑνὸς ἐκ τοῦ ἑτέρου, καθ' ὅσον αἱ θεολογικαὶ προϋποθέσεις ἐκάστου διαφέρουν οὐσιωδῶς. Παρὰ Παύλῳ ἡ ἐπένδυσις τοῦ νέου ἀνθρώπου, τοῦ «κατὰ Θεὸν κτισθέντος» (Ἐφεσ. 4, 24) καὶ «ἀνακαινουμένου εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν» (Κολ. 3, 10), καίτοι συνδέεται ἀρχικῶς μετὰ τοῦ βαπτίσματος, μεταβάλλεται ἐν συνεχείᾳ εἰς ἠθικὴν ἐπιταγήν⁶, διότι ἡ ἐμπέδω-

¹ Κοσμοποιία 73.

² Αὐτόθι 71. Βλ. καὶ H. Crouzel, μνημ. ἔργ. σ. 56-57.

³ Ἡ περὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ διδασκαλία τοῦ Φίλωνος ἀπομακρύνει αὐτὸν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας· ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου ὁ Φίλων παραμένει πιστὸς Ἰουδαῖος.

⁴ Ἀποσπάσματα Φίλωνος, ἐκδ. Harris, Cambridge, 1886, Fr. 72. Πρβλ. Corp. Herm. XI, 20: «ἐὰν οὖν μὴ σεαυτὸν ἐξιστάσῃς τῷ Θεῷ, τὸν Θεὸν νοῆσαι οὐ δύνασαι, τὸ γὰρ ὁμοῖόν τῳ ὁμοίῳ νοητόν», ἐνθ' ἀνωτ. σ. 155.

⁵ «Καθ' ὅσον οἶόν τε ἦν χωρῆσαι γεννητὴν καὶ θνητὴν φύσιν, οὐχὶ τῆς ὃ ἐστίν ἐμφανιούσης, ἀλλὰ τῆς ὅτι ἐστίν», Περὶ ἁθλῶν καὶ ἐπιτιμιῶν 39.

⁶ Π. Χρήστου, Ἡ πνευματικὴ μεταμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦ-

σις τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ ἡ ἐπίτευξις τῆς ὁμοιώσεως τῷ Θεῷ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου προϋποθέτουν διαρκῆ προσπάθειαν ἐν τῷ ἠθικῷ πεδίῳ. Εἰς αὐτὴν μάλιστα τὴν διαρκῆ προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὁμοιάσῃ τῷ Θεῷ εὐρίσκουν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας συμπεπεκνωμένην ὅλην τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. «Τί ἐστὶ Χριστιανισμός; Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου φύσει»¹.

Ἡ τοιαύτη ἐσωτερικὴ καὶ οὐσιώδης συνάφεια ἠθικοῦ ἀγῶνος ἐν γένει καὶ εἰδικῆς προσπαθείας ἐπιτεύξεως τῆς ὁμοιώσεως τῷ Θεῷ, ἔχουσα ἰουδαϊκὴν προέλευσιν², δὲν εἶναι βεβαίως ἄγνωστος καὶ εἰς τὸν Φίλωνα, ὁ ὁποῖος διδάσκει ὅτι ὁ ἀνθρώπος διακατέχεται ὑπὸ τῆς ἀκατασχέτου ἐπιθυμίας, ὅπως ἀνυψωθῇ μέχρι τοῦ θείου προτύπου του³. Ἡ κατάστασις, εἰς ἣν εὐρίσκεται ὁ Λόγος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀνθρώπος εἶναι εἰκὼν, ἀποτελεῖ τὸν ἰδεώδη σταθμὸν πρὸς ὃν κατατείνει ἡ ἀνθρωπίνη προσπάθεια. Εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην ὁ ἀνθρώπος καθίσταται ἄμεσος «εἰκὼν Θεοῦ», ὡς καὶ ὁ Λόγος. Εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ἐπιτυγχάνει ὁ ἀνθρώπος τὴν «θέαν» τοῦ Θεοῦ, διότι ὁ Λόγος, ὁ ὁποῖος καλεῖται «ὁ ὄρων», μεταβάλλει τὰ ὦτα τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὀφθαλμούς⁴. Τὸ στάδιον τοῦτο τῆς ἀμέσου «εἰκόνας Θεοῦ» εἶναι ἡ ἐσχάτη δυνατότης τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον ὁ Φίλων ἀπορρίπτει τὴν θέωσιν⁵. Εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις, παρὰ Φίλωνι, ἡ «βασιλικὴ ὁδός», τ.ἐ. ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, δὲν εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορος, ἀλλὰ συνδέεται στενότατα μὲ τὴν «ἐξομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν», διότι τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ καταστῇ κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοιος τῷ Θεῷ. «Εὐχὼν ἀρίστη εἶναι συμβέβηκε καὶ τέλος εὐδαιμονίας τὴν πρὸς Θεὸν ἐξομοίωσιν»⁶. Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ μιμῆται τὸν Θεὸν εἰς ὅλας τὰς πράξεις τοῦ βίου του, καὶ νὰ ζῇ ἐν ἀποχῇ ὁμοιούμενος οὕτω «τῷ Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν»⁷. Ἡ μίμησις τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν τελείωσιν τῆς ἐν τῷ ἀνθρώ-

λον, ἐν περιοδ. «Γρηγ. Παλαμάς», 1957, σ. 249.

¹ Γρηγορίου Νύσσης (ἀμφιβαλ.), Εἰς τὰ τῆς Γραφῆς ῥήματα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον ...P.G. 44, 273.

² A. Heitmänn, *Imitatio Dei. Die ethische Nachahmung Gottes nach der Väterlehre der zwei ersten Jahrhunderte*, σ. 12, 106.

³ Ἀλληγορία 2, 4· «πᾶν δὲ μίμημα ποθεῖ τοῦτο, οὐπὲρ ἐστὶ μίμημα».

⁴ Περὶ ὀνείρων 1, 171. Περὶ συγχύσεως διαλέκτων 146.

⁵ Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν θὰ συναντήσωμεν πολὺ ἀργότερον καὶ εἰς τὸν Πλωτῖνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ καταστῇ «εἰκὼν τοῦ Ἐνός» (Ἐννεάδες 6, 9) καὶ νὰ ἀπολαύῃ τῆς θέας τοῦ Ἐνός. Διὰ τὸν Πλωτῖνον ὁμως τὸ στάδιον τῆς «εἰκόνας» δὲν εἶναι ἡ ἐσχάτη δυνατότης τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἀκολουθεῖ ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις, ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. F.W. Eltester, *μνημ. ἔργ.* σ. 128.

⁶ Δέκα λόγοι 73. Πρβλ. Διατάγματα 4, 188.

⁷ Διατάγματα 4, 183-188. Περὶ ἀρετῶν 8. Περὶ φυγῆς 63. Πρβλ. Πλάτωνος, Θεαίτητος 176α· «ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν».

παφ θείας εικόνας καὶ εἶναι τὸ θεμέλιον καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἠθικῆς ζωῆς¹.

Ἐν τούτοις, παρὰ τὰς προφανεῖς ὁμοιότητας καὶ τὰ παράλληλα, ἡ παύλειος ἀνθρωπολογία κινεῖται ἐντὸς διαφορετικῶν θεολογικῶν προϋποθέσεων, καθ' ὅσον ἀφ' ἑνὸς μὲν τελεῖ εἰς ὀργανικὸν δεσμὸν μετὰ τῆς χριστολογίας του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἠθικὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου ἐνσωματοῦται ἐν τῇ παυλείῳ θεολογίᾳ περὶ «ἀπαρχῶν» καὶ ἀποτετελεσμένης ἐσχατολογικῶς καταστάσεως τοῦ πιστοῦ, διότι οἱ «ἀναγεννώμενοι, ἀκολουθοῦντες βαθμιαίως πρὸς τὰ ἄνω πρόοδον, θὰ διέρχωνται ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, μέχρις οὗ φθάσουν εἰς τὸ τελειωτικὸν στάδιον πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον, ὅποτε θὰ ὑποστοῦν καὶ φυσικὴν μεταβολήν, ἡ κατάστασις θὰ γίνῃ ὀριστική»². Εἶναι ἄλλωστε χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν θεολογίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου ἡ στενὴ συσχέτισις καὶ τεταμένη σχέσις μεταξὺ παρούσης ἐπιγείου καὶ μελλούσης ἐσχατολογικῆς καταστάσεως τοῦ πιστοῦ, ἐφ' ὅσον ἡ μέλλουσα ἐσχατολογικὴ πραγματικότης ἐνεργεῖ δυναμικῶς ἐν τῷ παρόντι, ἡ δὲ παρούσα κατάστασις τῶν «ἀπαρχῶν» τῆς φέρει σαφῶς ἐσχατολογικὴν κατεύθυνσιν³.

3. Διαδοχικὴ μεταμόρφωσις τοῦ πιστοῦ εἰς εἰκόνα Χριστοῦ (Β' Κορ. 3, 18).

Τὸν αὐτὸν συγκερασμὸν θεολογικῶν ἀπόψεων περὶ παρούσης βαθμιαίας ἐν Χριστῷ «μεταμορφώσεως» τοῦ πιστοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐσχατολογικῆς ἀποτετελεσμένης καταστάσεως του ἀφ' ἑτέρου, ἀποτελοῦντα χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς θεολογίας τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῷ χωρίῳ Β' Κορ. 3, 18· «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος». Ἐκ πρώτης ὄψεως ἀλλὰ καὶ κατόπιν προσεκτικωτέρας μελέτης συνάγεται ὅτι ὁλόκληρος ἡ περικοπὴ (Β' Κορ. 3, 7-4, 6), εἰς ἣν ἀνήκει καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν ἀξιόλογον διὰ τὴν ἀνθρωπολογίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου χωρίον, βρίθκει παλαιοδιαθηκικῶν ἐννοιῶν καὶ παραστάσεων⁴. Ἐτερον ἄλλωστε χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου εἶναι ἡ στενὴ συνάφεια, εἰς ἣν τελοῦν μεταξὺ ἀλλήλων αἱ ἐννοιαὶ «δόξα» καὶ «εἰκὼν». Ἡ δόξα, ὡς γνωρίζομεν ἐκ τῆς θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης, εἶναι τὸ ἀπαστράπτον φῶς, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὸν ἀόρατον Θεόν, ὥστε

¹ W. V ö l k e r, Fortschritt und Vollendung bei Philo von Alexandrien, σ. 207.

² Π. Χρήστου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 252.

³ Πρβλ. G. Kittel: «Ihre eschatologie ist gegenwartskräftig und ihr Gegenwart ist eschatologisch verankert», ThWbNT, II, σ. 396.

⁴ A. Michel - C. Toussaint, ἐν DTC, τόμ. VI, στ. 1390.

νά παρεμποδίζη τὴν θέαν Αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὸν μεταγενέστερον Ἰουδαϊσμόν, εἰς τὰ διάφορα δηλ. Targumim καὶ εἰς τὴν ραββινικὴν φιλολογίαν, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀνθρωπομορφισμῶν κατὰ τὰς ἐμφανίσεις τοῦ Θεοῦ, ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐδηλοῦτο διὰ τοῦ ὄρου «σεκινά» (ἐκ τοῦ ρήματος σακάμ : κατοικῶ), τὸ δὲ συνοδεῦον αὐτὴν τὴν παρουσίαν ἀπαστράπτων φῶς διὰ τοῦ ὄρου «καβόδ» (: δόξα).

Ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ δὴ ἐν τοῖς ἀποκρύφοις κειμένοις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἐκτὸς τῆς «δόξης τοῦ Θεοῦ», γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς «δόξης τοῦ Ἀδάμ», τονίζεται δὲ χαρακτηριστικῶς ὅτι οὗτος πρὸ τῆς πτώσεώς του, ὡς κατέχων ἰδιάζουσαν παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθεῖσαν αὐτῷ «δόξαν», ἀπετέλει ἀντικείμενον λατρείας καὶ αὐτῶν τούτων τῶν ἀγγέλων. Διὰ τῆς πτώσεώς του ὅμως ὁ Ἀδάμ ἀπώλεσε τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ «δόξαν», ἔκτοτε δὲ ὁλόκληρος ἡ ἱερὰ ἱστορία τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ κατατείνει εἰς τὴν διὰ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν περιπετειῶν καὶ τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἐπεμβάσεων τοῦ Θεοῦ ἀποκατάστασιν τῆς ἀπολεσθείσης «δόξης». Ἐπὶ τοῦ ὄρου Σινᾶ π.χ. δίδει καὶ πάλιν ὁ Θεὸς τὴν «δόξαν» εἰς τὸν Ἰσραὴλ ἀλλὰ κατὰ τρόπον παροδικὸν καὶ «καταργούμενον». Ἡ ἐν τῷ Σινᾶ διὰ τῆς νομοθεσίας παροδικῶς δοθεῖσα «δόξα» (Ἐξόδου κεφ. 34), ἡ ὁποία ὑπὸ τῆς ραββινικῆς θεολογίας συνεσχετίσθη ἀμέσως μετὰ τοῦ χωρίου τῆς Γενέσεως 1, 26, ὥστε αἱ ἔννοιαι «εἰκῶν» καὶ «δόξα» νὰ τεθοῦν εἰς στενοτάτην θεολογικὴν συσχέτισιν¹, ἀνεμένετο νὰ ἐπανέλθῃ ὁριστικῶς ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους διὰ νὰ μεταμορφώσῃ τοὺς ἀνθρώπους. Ὅντως, φορεὺς καὶ χορηγὸς τῆς θείας δόξης ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὁποῖος ἀπεκάλυψε κατὰ τρόπον μόνιμον καὶ αὐθεντικὸν τὴν «δόξαν τοῦ Θεοῦ» εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὡς ἐκ τούτου καλεῖται ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ «Κύριος τῆς δόξης» (Α' Κορ. 2, 8) ἢ «ἀπαύγασμα τῆς δόξης» (Εβρ. 1, 3). Πᾶσαι αἱ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐκτελούμεναι πράξεις ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ συνοδεύονται ὑπὸ «δόξης», τὸ ἀποκορύφωμα δὲ τῆς δόξης, κατὰ τὸ Δ' Εὐαγγέλιον, εἶναι ὁ Σταυρὸς καὶ ἡ Ἀνάστασις Του².

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἀποτελοῦν τὸ βιβλικὸν πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ὁλόκληρος ἡ περικοπή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ ἐξεταζόμενος στίχος 18. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Ἀπ. Παῦλος, ἀντιπαράβαλλον τὴν μωσαϊκὴν κοινότητα καὶ τὸν Νόμον πρὸς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, κινεῖται ἐντὸς τῶν ἐννοιῶν καὶ παραστάσεων τῆς Π. Διαθήκης³. Τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ εἰμὴ μόνον κατὰ τρόπον «καταργούμενον» ἐνέκα τοῦ

¹ W.D. Davies, μνημ. ἔργ. σ. 46.

² M. Carrez, ἐν Vocabulaire Biblique, σ. 115. A. Richardson, A theological Word book of the Bible, σ. 176.

³ Βλ. ἀνωτ. σ. 56, 58.

«καλύμματος», οἱ πιστοὶ δύνανται νὰ τὴν βλέπουν «ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ» ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, καθ' ὅσον διὰ τοῦ Χριστοῦ ἡ «δόξα» ἀπεκαλύφθη ὀριστικῶς καὶ ἐδόθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας, οἱ χριστιανοὶ δίκην πνευματικῶν κατόπτρων δέχονται καὶ ἀντανakλoῦν ἐν συνεχείᾳ τὴν «δόξαν τοῦ Κυρίου». Ἐντεῦθεν προτιμητέα ἢ ὑπὸ ἐνεργητικὴν ἔννοιαν ἐκδοχὴ τοῦ ρ. «κατοπτρίζομα» ὡς ἀντανakλῶ, ἢ ὑποστηριζομένη ὑπὸ τε τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας¹ καὶ τῆς πλειονότητος τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν², ἐνῶ ἡ παθητικὴ σημασία, θεῶμαι ἐντὸς κατόπτρου, καίπερ ἀπαντῶσα ἐν τῇ ἐλληνικῇ φιλολογίᾳ³, ἀνατρέπει τὸ νόημα τοῦ χωρίου καθιστῶσα τὸν Χριστὸν «κάτοπτρον», ἐντὸς τοῦ ὁποίου θεᾶται ὁ πιστὸς τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου⁴.

Ἡ «αὐτὴ εἰκὼν», περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν τῷ χωρίῳ, δὲν εἶναι ἄλλη εἰμὴ ἢ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ⁵, εἰς τὴν μεταμορφοῦται ὁ πιστὸς βαίνων διαδοχικῶς «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν». Διὰ τῆς ἐκφράσεως ταύτης νοεῖται προφανῶς ἡ συνεχὴς αὐξησης τῆς δόξης τοῦ πιστοῦ ἐν τῇ ἀνοδικῇ αὐτοῦ πορείᾳ πνευματικῆς μεταμορφώσεως καὶ «συμμορφώσεως» τῷ Χριστῷ⁶, ἐνῶ Πατέρες τινες τῆς Ἐκκλησίας ἐρμηνεύουν «ἀπὸ δόξης τοῦ θεοῦ πνεύματος εἰς δόξαν τὴν ἡμετέραν»⁷.

¹ Θεοδωρήτου, Ἑρμην. τῆς Β' πρὸς Κορινθ' «Ὡςπερ γὰρ τὸ διαφανὲς ὕδωρ ἐκμάττεται τῶν εἰσορώντων τὰς ὄψεις, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἡλίου τὸν κύκλον καὶ τῶν οὐρανῶν τὰ κύτῃ, οὕτως ἡ καθαρὰ καρδία τῆς θείας δόξης οἷον τε ἐκμαγεῖον καὶ κάτοπτρον γίνε-ται». P.G. 82, 397. Πρβλ. Οἰκουμενίου, ἐνθ' ἀνωτ. P.G. 118, 956.

² J. Bonsirven, L' évangile de Paul, σ. 63, 196. J. Dupont, μνημ. ἔργ. σ. 118-120· τοῦ αὐτοῦ, Le chrétien, miroir de la gloire divine d' après 2 Cor. 3, 18, ἐν RB, 1949, σ. 392-415. C. Spicq, μνημ. ἔργ. σ. 196, σημ. 1. J. Héring, La Seconde épître de St. Paul aux Corinthiens, σ. 40. Π. Τρεμπέλα, μνημ. ἔργ. τόμ. 1, σ. 461 καὶ W.C. Van Unnik, «With unveiled face», An exegesis of 2 Cor 3, 12-18, ἐν NT, 1963, July, σ. 167.

³ Ὁ Σωκράτης «τοῖς μεθύουσι συνεβούλευεν κατοπτρίζεσθαι» (Διογ. Λαερτ. 2, 33). Πρβλ. Φίλωνος, Ἀλληγορία 3, 101.

⁴ Οὕτως οἱ G. Kittel, ἐν ThWbNT, II, σ. 693. J. Jervell, μνημ. ἔργ. σ. 185. L. Cerfaux, μνημ. ἔργ. σ. 327 καὶ A. Wikenhauser, Die Christusbildung des Apostels Paulus, σ. 152.

⁵ J. Héring, μνημ. ἔργ. σ. 40. N. Hugé dé, La métaphore du miroir dans les épîtres de St. Paul aux Corinthiens, σ. 28. Ὁ L. Cerfaux (μνημ. ἔργ. σ. 327, σημ. 2) προτείνει νὰ ἐκληφθῇ ἡ λ. εἰκὼν ὡς παράθεσις εἰς τὴν δόξαν: «τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου, τ.ἔ. τὴν κατ' ἐξοχὴν εἰκόνα». Ἡ New english Bible, Oxford, 1961, ἀποδίδει τὸν στίχον ὡς ἐξῆς: «We are transfigured into his likeness».

⁶ E. B. Allo, St. Paul-Seconde épître aux Corinthiens, σ. 96. Πρβλ. καὶ παραλλήλους ἐκφράσεις τῆς Π. Διαθήκης: «ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν» (Ψαλμ. 83, 8): «ἐκ κακῶν εἰς κακὰ» (Ἱερ. 9, 2). Πρβλ. Β' Κορ. 2, 16: «ἐκ θανάτου εἰς θάνατον... ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν».

⁷ Θεοδωρήτου, Ἑρμην. τῆς Β' πρὸς Κορινθ. P.G. 82, 400· Πρβλ. Οἰκουμενίου «εἰς τὴν αὐτὴν λαμπρότητα μεταβαλλόμεθα, ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ πνεύματος εἰς ἡμετέραν δόξαν ἐρχομένης τῆς μεταμορφώσεως», P.G. 118, 956.

Ἡ εἰς εἰκόνα Χριστοῦ «μεταμόρφωσις» τοῦ πιστοῦ συντελεῖται διαδοχικῶς «καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος». Διάφοροι παρὰ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ συγχρόνων ἐρμηνευτῶν ἐξηγέθησαν ἀπόψεις περὶ τῶν δυνατῶν σχέσεων, εἰς ἃς τελοῦν μεταξύ των αἱ δύο γενικαί, τῶν μὲν ἐκδεχομένων τὴν πρώτην ὡς κτητικὴν τῆς δευτέρας, τ.ἐ. τὸ Πνεῦμα τοῦ Κυρίου (Καλβίνος, Toussaint, Héring), τῶν δέ, ἀντιστρόφως, τὴν δευτέραν ὡς κτητικὴν τῆς πρώτης, τ.ἐ. ὁ Κύριος τοῦ Πνεύματος (Ἑρασμος, Windisch, Lietzmann, Cerfaux), ἄλλων ἐκδεχομένων τὸ «Κύριος» ὡς παράθεσιν εἰς τὸ «Πνεῦμα», τ.ἐ. καθάπερ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος, τὸ ὅποιον εἶναι ὁ Κύριος (Θεοδώρητος, Τρεμπέλας κ.ἄ.) καὶ ἄλλων, τέλος, ἐκλαμβάνοντων τὸ «Πνεῦμα» ὡς παράθεσιν εἰς τὸ «Κύριος» (Χρυσόστομος, Plummer, Allo, Jervell κ.ἄ.). Ὑπὲρ τῆς τελευταίας αὐτῆς ἐκδοχῆς συνηγορεῖ καὶ ἡ διασάφησις, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος λέγων ρητῶς εἰς τὸ αὐτὸ κεφάλαιον τῆς Β' πρὸς Κορινθίους (3, 17)· «ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν». Δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ ἀπολύτου καὶ αὐστηρᾶς ταυτίσεως Κυρίου καὶ Πνεύματος, οὐδὲ περὶ καθορισμοῦ τῆς οὐσίας τοῦ Κυρίου, ὡς τὸ «πνεῦμα ὁ Θεός» τοῦ Δ' Εὐαγγελίου (4, 24), ἀλλὰ περὶ τῆς γνωστῆς θεολογικῆς ἀπόψεως τοῦ Ἀπ. Παύλου, καθ' ἣν ὁ Χριστὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τίθενται εἰς οὕτω στενὴν καὶ ἄμεσον μεταξύ ἀλλήλων σχέσιν, ὥστε καὶ ἐκφράσεις τινὲς παρὰ Παύλῳ, οἷαι «ζωὴ ἐν πνεύματι» καὶ «ζωὴ ἐν Χριστῷ», νὰ συμπίπτουν κατὰ περιεχόμενον¹.

Τὸ ἀσύνηθές πως παρὰ Παύλῳ λεξιλόγιον τῆς περικοπῆς, ὡς π.χ. κατοπτρίζεσθαι, μεταμορφοῦσθαι, ἀνακαλύπτειν κ.λ.π., παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τινὰς ἐρμηνευτὰς νὰ ὁμιλήσουν περὶ ἐπιδράσεως τῆς θρησκευτικῆς γλώσσης τῶν ἐλληνιστικῶν μυστηρίων ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς καὶ νὰ συσχετίσουν αὐτὴν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν μυστηριακῶν τελετῶν. (W. Bousset, R. Reitzenstein). Ὅτι ὁμοίως ἡ τοιαύτη ἄποψις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐσταθῇ μαρτυρεῖ οὐχὶ μόνον σύνολος ἡ χορεία τῶν λοιπῶν ἐρμηνευτῶν ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν γένει σπουδὴ τῆς θεολογίας τοῦ Ἀπ. Παύλου. Ἐνῶ εἰς τὰς μυστηριακὰς θρησκείας ἡ μεταβολὴ τοῦ μύστου ἐπιτελεῖται σχεδὸν εἰπεῖν μαγικῶς, παρ' Ἀπ. Παύλῳ ἡ «μεταμόρφωσις» τοῦ πιστοῦ πραγματοποιεῖται διὰ τῆς συνεργίας τῆς θείας Χάριτος καὶ τῆς συνεχοῦς αὐτοῦ ἠθικῆς προσπάθειας, ἕως οὗ «συμμορφωθῇ» τῷ Χριστῷ, ἢ κατ' ἄλλην ἐκφράσιν τοῦ Παύλου «ἕως οὗ μορφωθῇ Χριστός» ἐν αὐτῷ (Γαλ. 4, 19), ἡ δὲ «συμμόρφωσις» νοεῖται ὡς οὐσιώδους μεταλλαγῆς τῆς ὅλης ὑπάρξεως τοῦ πιστοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ «ἔσω ἀνθρώπου», ἥτις ἀλλαχού τῶν ἐπιστολῶν καλεῖται «ἀνακαινισμός τοῦ νοῦ» (Ρωμ. 12, 2). Πρόκειται δηλ. παρὰ Παύλῳ περὶ μεταμορφώ-

¹ C.H. Dodd, The apostolic Praeaching and its developments, σ. 62. W.D. Davies, μνημ. ἔργ. σ. 196.

4. *ἡ ἀνακαίνισις τοῦ «κατ' εἰκόνα»* ὡς ἐσχατολογικὴ πραγματικότης (Ρωμ. 8, 29).

σεως ἐξ ὁλοκλήρου ἠθικῆς καὶ ἐσωτερικῆς, περὶ ἀνακαινίσεως τοῦ ἐσωτε-
ρικοῦ κόσμου τῶν σκέψεων καὶ ἐπιθυμιῶν, ὥστε ἀποβαλλομένου τοῦ «πα-
λαιοῦ ἀνθρώπου σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ» νὰ καταστῇ ὁ ἄνθρωπος «καὶνὴ
κτίσις» ἐν Χριστῷ (Β' Κορ. 5, 17· Γαλ. 6, 15).

Κατὰ τὴν θεολογίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μεταγενε-
στέρως ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀναπτυχθεῖσαν θεολογικὴν δι-
δασκαλίαν, ἡ ἐδραίωσις καὶ ἐμπέδωσις τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ ἡ ἐπίτευξις
τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» ἐπιτυγχάνονται τὸ μὲν διὰ τῆς ἠθικῆς προσπαθείας τοῦ
πιστοῦ, τὸ δὲ διὰ τῆς ἀφθαρτοποιοῦ ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ
ὁποῖον οὐχὶ μόνον τὴν «μεταμόρφωσιν» τοῦ πιστοῦ ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι
κατεργάζεται, ἀλλὰ συντελεῖ καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, καθ' ἣν οὗτος προσ-
λαμβάνει τὸ «πνευματικὸν σῶμα» ἢ «σῶμα τῆς δόξης»¹. τοῦτο, ὡς εἶδομεν
ἐν Α' Κορ. 15, 45 ἐξ., ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ «φορεῖν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου».
Ἡ τοιαύτη βαθμιαία ἐπίτευξις τῆς ὁμοιώσεως τῷ Θεῷ ἐντάσσεται πλήρως
εἰς τὴν παύλειον θεολογικὴν διδασκαλίαν περὶ δύο διαδοχικῶν σταδίων
κατὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς σωτηρίας, τῆς «ἀπαρχῆς» (Ρωμ. 8, 23) καὶ τοῦ «ἀρ-
αβῶνος» (Β' Κορ. 1, 22· 5, 5) ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐσχατολογικῆς τελειώσεως
ἀφ' ἑτέρου. Ὁ «ἔσω ἄνθρωπος» ἤδη ἀπὸ τῆς παρουσίας ζωῆς μεταβάλλεται
προοδευτικῶς καὶ «ἀνακαινοῦται ἡμέρα καὶ ἡμέρα» (Β' Κορ. 4, 16), ὥστε ἐν
τῷ ἐσχατολογικῷ κόσμῳ τῆς ἀναστάσεως καὶ ἀνακαινίσεως τῶν πάντων νὰ
καταστῇ «σύμμορφος τῆς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ»².

4. Ἡ ἀνακαίνισις τοῦ «κατ' εἰκόνα», ὡς ἐσχατολογικὴ πραγματικότης (Ρωμ. 8, 29).

Παροῦσα ἐπίγειος κατάστασις τοῦ ἐν Χριστῷ λελυτρωμένου καὶ ὑπὸ
τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατεχομένου ἀνθρώπου ἀφ' ἑνὸς καὶ μέλλουσα ἐν
δόξῃ ὑπαρξίς αὐτοῦ ἀφ' ἑτέρου παρενείρονται καὶ συντίθενται κατὰ το-
σοῦτον θαυμαστὸν τρόπον ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὥστε ἤδη κατὰ
τὴν ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι ζωὴν του προγεύεται ὁ πιστὸς τῶν «ἀπαρχῶν» τῆς
μελλούσης δόξης καὶ βιοῖ ἐντόνως καὶ κατὰ πρόληψιν τὴν ἐσχατολογικὴν
του λύτρωσιν ἐκ τῶν «παθημάτων τοῦ νῦν καιροῦ». Οὐχὶ δὲ μόνον ὁ πιστὸς,
ἀλλὰ καὶ σύμπασα ἡ κτίσις, εἰς σχέσιν ἀλληλεγγύης καὶ κοινῆς τύχης μετ'
αὐτοῦ τελοῦσα, «συστενάζει καὶ συνωδίνει» ἀναμένουσα τὴν ἀπελευθέρω-
σίν της ἐκ τῆς «δουλείας τῆς φθορᾶς» (Ρωμ. 8, 20-22).

¹ Ρωμ. 8, 11. Α' Κορ. 6, 14-17· 15, 44. Φιλιπ. 3, 21. Βλ. καὶ Ἱ. Ρωμανίδου, Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, σ. 133 ἐξ.

² Ρωμ. 8, 29. Ὁ G. Kittel (ThWbNT, II, σ. 396) εὕρισκει τὴν γέφυραν μεταξὺ ἱστορικοῦ παρόντος καὶ ἐσχατολογικοῦ μέλλοντος εἰς τὴν ἔκφρασιν «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν».

Ἐν τῇ θεολογικῇ σκέψει τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὡς καὶ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ γενικώτερον, ἡ λύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖται τοσοῦτον στενῶς καὶ ὀργανικῶς μετὰ τῆς ἀρχικῆς δημιουργίας συνυφασμένη, ὥστε νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ἀναδημιουργία ἢ «παλιγγενεσία» (Ματθ. 19, 28· Τίτ. 3, 5). Ἡ τοιαύτη στενή καὶ ἄμεσος θεολογικὴ συνάφεια ἀρχικῆς δημιουργίας καὶ τελικῆς «ἀνακαινίσεως» τοῦ δημιουργηθέντος ἔργου τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ἡ ἐντονὸς «ἀποκαταδοκία» τῆς ἐσχατολογικῆς ἀναδημιουργίας, διατυπώνεται κατ' ἄριστον ὄντως καὶ βαθέως θεολογικὸν τρόπον ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ 8, 13-20, ἐνθα δὲν ἀσχολεῖται μὲν ὁ Ἀπ. Παῦλος μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ «κατ' εἰκόνα» τοῦ ἀνθρώπου—ὅπερ ἄλλωστε προϋποθέτει ὡς γνωστὸν—θέτει ὁμῶς τὸν τόνον καὶ τὴν βαρύτητα τῆς θεολογικῆς του διδασκαλίας ἐπὶ τῆς μελλοντικῆς δόξης τοῦ πιστοῦ καὶ τῆς «μετασχηματίσεως» τοῦ θνητοῦ σώματος εἰς «σῶμα τῆς δόξης». Ἡ ἐσωτερικὴ θεολογικὴ σχέσις τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς μετὰ τῆς ἐν Α' Κορ. 15, 45 ἐξ. εἶναι προφανής, καθ' ὅσον ὁ «ἐσχατος Ἀδὰμ», περὶ οὗ ὁ λόγος ἐν τῇ τελευταίᾳ, εἶναι τὸ πρότυπον τοῦ λελυτρωμένου ἀνθρώπου, τοῦ προορισθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νὰ καταστῇ ἐσχατολογικῶς «σὺ μ ο ρ φ ο ς τ ῆ ς εἰ κ ό ν ο ς τ ο ὗ Υἱ ο ὗ αὐ τ ο ὗ» (Ρωμ. 8, 29). Παράλληλος θεολογικὴ ἀποψις διατυπῶνται ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ, ἐνθα τονίζεται ρητῶς ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς «μετασχηματίζει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν σὺ μ μ ο ρ φ ο ν τ ῷ σ ῶ μ α τ ι τ ῆ ς δ ό ξ η ς αὐ τ ο ὗ» (Φιλ. 3, 21). Οἱ πλείστοι ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν συμφωνοῦν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος «μετασχηματισμὸς» τοῦ σώματος τοῦ πιστοῦ καὶ ἡ «συμμόρφωσις πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ» πρέπει νὰ νοηθοῦν ἐ σ χ α τ ο λ ο γ ι κ ῶ ς¹, ἐνῶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἠθικῶς ἐκλαμβάνοντες τὸ χωρίον καὶ συσχετίζοντες αὐτὸ πρὸς τὰ ἐν Β' Κορ. 3, 18 λεγόμενα, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀρνοῦνται τὴν ἐσχατολογικὴν μεταλλαγὴν καὶ ἀνακαινίσιν τοῦ πιστοῦ, θέτουν τὸν τόνον ἐπὶ τῆς ἐπιγείου ἤδη «μεταμορφώσεως» εἰς «εἰκόνα Χριστοῦ». συντελουμένης διὰ τῆς ἁγιαζούσης χάριτος, τῆς υἱοθεσίας καὶ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος². Νομίζομεν ὅτι ἡ καλυτέρα κατανόησις τοῦ χωρίου ἀπαιτεῖ μᾶλλον τὴν ἐσχατολογικὴν ἐκδοχήν, ὡς ἀντιστοιχοῦσαν πλήρως εἰς τε τὴν συνάφειαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐν γένει θεολογίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου. Δὲν δύνανται βεβαίως κατὰ τῆς ἐσχατολογικῆς ἐρμηνείας νὰ προσαχθοῦν οἱ ἀπαντῶντες εἰς τὴν συνάφειαν τοῦ χωρίου ἀόριστοι «προώρισεν», «ἐκάλεσεν», «ἐδικαίωσε» καὶ «ἐδόξασεν», διότι πρόκειται, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν

¹ M.J. Lagrange, L' épître aux Romains, σ. 217· G. Kittel, ἐν ThWbNT, II, σ. 396.

² Χρυσόστομος, Ἑρμ. τῆς πρὸς Ρωμ. ἐπιστ. Ὁμιλ. ΙΕ' P.G. 60, 541· Ἰωάν. Δαμασκηνός, Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. ἐπιστ. P.G. 94, 512.

τοῦ M. J. Lagrange, περί «προλήψεως βεβαιότητος»¹. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν «πρόγνωσιν» τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς τιθέμενον πρόβλημα, ὅπερ ἄλλωστε ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης, παραθέτομεν ἀπλῶς τὴν εὐστοχον παρατήρησιν τοῦ Θεοδωρήτου· «Ἵν' προέγνω τὴν πρόθεσιν, τούτους προώρισεν ἄνωθεν...Μηδεὶς τὴν προγνωσίαν αἰτίαν εἶναι τούτων λέγεται· οὐ γὰρ ἡ πρόγνωσις αὐτοὺς τοιοῦτους εἰργάσατο, ἀλλὰ πόρρωθεν ὁ Θεὸς τὰ ἐσόμενα προεθεώρησεν ὡς Θεός»².

Ὁ ἐσχατολογικὸς «μετασχηματισμὸς» τοῦ σώματος τῆς ταπεινώσεως συνοδεύεται ὑπὸ τῆς πλήρους ἐπικρατήσεως τῆς θείας δόξης, διό καὶ τὸ νέον σῶμα τῆς ἀναστάσεως καλεῖται ὑπὸ τοῦ Παύλου «σῶμα τῆς δόξης» (Φιλιπ. 3, 21), ἐνῶ τὸ σῶμα τοῦ πρὸ τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως ἀδαμικοῦ ἀνθρώπου ὀνομάζεται «σῶμα τῆς ἁμαρτίας» ἢ «σῶμα τοῦ θανάτου» (Ρωμ. 6, 6· 7, 24). Κατὰ τὴν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης προερχομένην ὁρολογίαν, ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται ὡς «σάρξ» (Ρωμ. 7, 18· 8, 3· Α' Κορ. 1, 29· Γαλ. 2, 16 κ.λ.π.), ὅταν ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἀπαλλαγῇ ἐκ τῆς φθοροποιοῦ δυνάμεως τῆς «σαρκὸς» καὶ λάβῃ ὡς «ἀπαρχὴν» τῆς μελλούσης τελειώσεως τοῦ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἐπιτυγχάνει, ὡς θὰ εἴπουν ἀργότερον οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ ὁδεύει πρὸς τὸ «καθ' ὁμοίωσιν». Ὁ Ἀπ. Παῦλος, τῇ ἐξαιρέσει ἑνὸς μόνου χωρίου τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς (11,7), οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του συσχετίζει τὸ κατ' εἰκόνα πρὸς πάντα ἐμπειρικὸν ἄνθρωπον, τὸν ὅποιον ἀποκαλεῖ συνήθως «εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ» (Α' Κορ. 15, 49) ἢ «σάρκα» (Ρωμ. 8, 3) κ.λ.π. Μόνον ἐν Χριστῷ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ παρέχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ δυνατότης ἀποκαταστάσεως καὶ ἐμπεδώσεως τοῦ κατ' εἰκόνα³.

Μήπως ὅμως, δύναται τις νὰ διερωτηθῇ, ἡ χαρακτηριστικῶς παύλειος αὕτη ἀντίληψις τελεῖ εἰς τινὰ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γνωστὴν παλαιοδιαθηκικὴν ἀνθρωπολογικὴν διδασκαλίαν, καθ' ἣν πᾶς ἄνθρωπος ἐν γένει ἐδημιουργήθη «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ; Ἡ ἀπάντησις παρέχεται εὐχερῶς διὰ τῆς βαθυτέρας γνώσεως καὶ μελέτης τῆς συνόλου θεολογίας τοῦ Ἀπ. Παύλου, καθ' ἣν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξυπακούεται καὶ προϋποτίθεται ἡ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ μάλιστα ἐν Α' Κορ. 11,7 αὕτη διδάσκεται ρητῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τονίζεται ὅτι ἡ διὰ τῆς ἁμαρτίας ἐπελθοῦσα «στέρησις τῆς δόξης» καὶ ματαιώσεις τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» ἀποκαθίστανται διὰ τοῦ Χρι-

¹ «L' aoriste est une anticipation de certitude», M. J. Lagrange, μνημ. ἔργ. σ. 217. Βλ. καὶ F. J. Leenhardt, L' épître de St. Paul aux Romains, σ. 134.

² Ἑρμην. τῆς πρὸς Ρωμ. ἐπιστ. P.G. 82, 144.

³ Πρβλ. Θεοδωρήτου· «Ἄνωθεν γὰρ ἡμᾶς ἐδημιούργησεν ὁ τῶν ὅλων Θεός, καὶ τοὺς τῆς θείας εἰκόνης χαρακτήρας, οὓς ἡ ἁμαρτία διέφθειρεν, ἀκριβέστερον ἐν ἡμῖν ἐξετύπωσεν», Ἑρμην. τῆς πρὸς Κολοσ. ἐπιστ. P.G. 82, 617. Βλ. καὶ P. Althaus, Das Bild Gottes bei Paulus, ἐν ThBl, 1949, σ. 81.

στοῦ. Ὡστε ἐν αὐστηρᾷ παυλείῳ ἀνθρωπολογικῇ ὁρολογία μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸν Χριστὸν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀληθοῦς «εἰκόνας». Ἡ ἐν λόγῳ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὡς αὕτη ἀργότερον ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὸ συστηματικώτερον θὰ διαπτυχθῇ, ἀποτελεῖ τὴν ἀρίστην θεολογικὴν διατύπωσιν καὶ ἑκφρασιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας οἰκονομίας, καθ' ὃ τὸ διὰ τῆς πτώσεως καὶ ἁμαρτίας τοῦ Ἀδὰμ ματαιωθὲν πρὸς στιγμὴν θεῖον σχέδιον πραγματοποιεῖται καὶ τελειοῦται ἐν Χριστῷ.

Ἡ «συμμόρφωσις» τοῦ πιστοῦ πρὸς τὸν Χριστὸν δηλοῖ ἐν ταῦτῳ καὶ συμμετοχὴν εἰς τὴν δόξαν Αὐτοῦ. Αἱ ἐννοιαὶ «μορφὴ» καὶ «δόξα» συχνάκις παραλληλίζονται παρὰ Παύλῳ, ἡ δὲ «μορφὴ», ὡς γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἐν γένει θεολογίας του, οὐδόλως δηλοῖ τι τὸ ἐξωτερικῶς φαινόμενον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐσωτερικῶς κατ' οὐσίαν ὑπάρχον, ἀλλ' ἐκφράζει τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον, ἐν ᾧ μέτρῳ τοῦτο ἀποκαλύπτεται· ἐντεῦθεν ἡ «συμμόρφωσις» νοητέα οὐχὶ ὡς ἀπλῆ καὶ ἐπιφανειακὴ ὁμοιότης, ἀλλ' ὡς ἐσωτερικὴ κατὰ βάθος μεταβολή¹, ἥτοι ὡς μεταλλαγὴ τοῦ «ψυχικοῦ» σώματος εἰς «σῶμα πνευματικόν», λαμβανομένης ἐν προκειμένῳ ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς εὐστόχου παρατηρήσεως τοῦ Θεοδωρήτου, ὅτι «οὐ γὰρ δὴ τῇ θεότητι αὐτοῦ σύμμορφον ἔσται τὸ σῶμα ἡμῶν, ἀλλὰ τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»². Ὅ,τι δηλαδὴ ὁ Χριστὸς ἔχει «φύσει», παρατηρεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ὁ ἱ. Χρυσόστομος, τοῦτο λαμβάνει ὁ πιστὸς «κατὰ χάριν»³.

Τυχάνει λίαν χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὴν ἐν λόγῳ περικοπὴν τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς ἡ λύτρωσις τῶν πιστῶν συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς κτίσεως, καθ' ὅσον κοινοὶ δεσμοὶ συνδέουν τὸν ἄνθρωπον μετὰ τῆς κτίσεως. Τὸ ὅτι ἡ κτίσις εἶναι ὑποτεταγμένη εἰς «τὴν δουλείαν τῆς φθορᾶς» καὶ «συστενάζει καὶ συνωδίνει» δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀκολουθίαν τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου⁴. Συνεπῶς καὶ ἡ ἀπολύτρωσις τῆς κτίσεως θὰ εἶναι συνακόλουθον τῆς μετὰ τοῦ Χριστοῦ «συμμορφώσεως» τῶν πιστῶν, διότι οἱ πιστοὶ δὲν θὰ ἀπολυτρωθοῦν ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ μετὰ τοῦ κόσμου, ἢ ὀρθότερον ὁ κόσμος, τ.ἔ. ἡ κτίσις, θὰ λυτρωθῇ μετὰ τῶν πιστῶν, τῆς σωτηρίας συνισταμένης κατὰ ταῦτα εἰς τὴν γενι-

¹ W. Sanday - A. Headlam, The epistle to the Romans, σ. 218. F.J. Leenhardt, μνημ. ἔργ. σ. 133.

² Ἑρμ. τῆς πρὸς Ρωμ. ἐπιστ. P.G. 82, 141.

³ «Οἶδες τιμῆς ὄγκον; ὅπερ γὰρ ὁ Μονογενὴς ἦν φύσει, τοῦτο καὶ αὐτοὶ γεγόνاسιν κατὰ χάριν», Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. ἐπιστ. Ὁμιλ. ΙΕ' P.G. 60, 541.

⁴ Ἡ ὑπαιτιότης τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἀνωμαλίαν τῆς φύσεως τονίζεται εἰς τινὰ Ἀπόκρυφα τῆς Π. Διαθήκης. Βλ. Βίον Ἀδὰμ καὶ Εὔας 10-12, παρὰ E. Kautzsch, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 518.

κὴν ἀνακαίνισιν τῶν πάντων, εἰς τὴν «παλιγγενεσίαν»¹. Ὡστε οὐχὶ μόνον τῆς πρώτης χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πάσης ἐποχῆς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐσχατολογικῆς ἐλπίδος καὶ ἀναμονῆς τῶν πιστῶν συγκεφαλαιοῦται ἐν τῇ φράσει τῆς Καινῆς Διαθήκης· «Καινοὺς οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ»².

¹ Βλ. Σ. Ἀγουρίδου, Ἡ περὶ λυτρώσεως διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου, σ. 17.

² Β' Πέτρ. 3, 13.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Διὰ τῆς ἐρμηνευτικῆς καὶ θεολογικῆς ἐξετάσεως ἐν τῇ μετὰ χειρὸς μελέτῃ χωρίων τινῶν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ ὁ ὅρος «εἰκὼν», ὑπεγραμμίσθη ὅτι ἡ ἀνθρωπολογικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου, καίπερ ἐκπεφρασμένη δι' ὁρολογίας εἰλημμένης ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, ἐρείδεται στερρῶς κατὰ τὴν ἐσωτέραν αὐτῆς δομὴν ἐπὶ τῆς Π. Διαθήκης, τὴν ἀνθρωπολογίαν τῆς ὁποίας ὁ Ἀπ. Παῦλος θεμελιοῖ χριστολογικῶς. Πρὸς ἐκφράσιν καὶ διατύπωσιν τῆς βιβλικῆς τοῦ διδασκαλίας οὐδόλως ἐδίσταζεν ὁ Ἀπ. Παῦλος νὰ δανείζεται τὴν ὁρολογίαν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν ἑλληνιστικοῦ κόσμου, πληρῶν αὐτὴν διὰ τοῦ καινοῦ περιεχομένου τῆς πλουσίας αὐτοῦ ἐν Χριστῷ ἐμπειρίας.

Τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης τῶν περὶ «εἰκόνας Θεοῦ» καὶ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ ἀπόψεων τοῦ Ἀπ. Παύλου δύνανται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς νὰ συνοψισθοῦν ἀκολούθως.

1. Ἡ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ δημιουργία παντὸς ἀνθρώπου, ἀποτελοῦσα βασικὸν στοιχεῖον τῆς παλαιοδιαθηκικῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας, συνιστᾷ τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον καὶ τῆς πauλείου ἀνθρωπολογίας, ἐν ταύτῃ δὲ καὶ τὴν βιβλικὴν θεμελίωσιν τῆς περὶ «θεώσεως» τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἡ ἔνεκα τῆς ἁμαρτίας «πτῶσις» τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ συνεπείᾳ ταύτης «στέρησις τῆς θείας δόξης» μὲ τὰς τραγικὰς διὰ τὴν ἱστορίαν συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος ἀκολουθίας περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου εἰς τὰ πρῶτα κεφ. τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς διὰ τῶν πλέον ζοφερῶν εἰκόνων καὶ παραστάσεων, παρεχομένης οὕτως εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τῆς βιβλικῆς βάσεως τῶν ὧσων οὗτοι ἀργότερον θὰ ἀναπτύξουν περὶ «ἀμαυρώσεως» καὶ «ἀχρειώσεως» τῆς θείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνας.

3. Ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας ἐξ ἀπόψεως ἐρμηνευτικῆς καὶ δογματικῆς τυγχάνει τὸ γεγονὸς ὅτι, παρὰ τὴν πεπτωκυῖαν του κατάστασιν, ὁ ἀνθρώπος ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἔστω καὶ ἅπαξ μόνον, «εἰκὼν καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ» (Α' Κορ. 11, 7).

4. Ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἠθικὴ παρὰ Παύλῳ ἀξιολόγησις τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ ἡ τοποθέτησις του ἐπὶ τοῦ χριστολογικοῦ σωτηριολογικοῦ ἐπιπέδου, καθ' ὅσον διὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον ὄντολογικὸν κριτήριον διὰ

τὴν κατανόησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ταύτῃ δὲ καὶ ἀποφασιστικὸς συντελεστής τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁλοκληρώσεως τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτεύξεως τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν «εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ». Πλὴν τοῦ ἤδη πολλάκις μνημονευθέντος χωρίου τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς (11, 7), ἐνθα ἡ «εἰκὼν Θεοῦ» ἀποτελεῖ φυσικὴν ιδιότητα παντὸς ἀνθρώπου, ἐν τοῖς λοιποῖς χωρίοις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου τὸ «κατ' εἰκόνα» κατανοεῖται χριστολογικῶς καὶ χριστοκεντρικῶς. Ὁ χριστιανὸς ἐν τῷ βαπτίσματι «ἐνεδύθη» τὸν Χριστόν, κατέστη «καινὴ κτίσις», μεταμορφοῦται δὲ συνεχῶς «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν», ἕως οὗ καταστῇ ἐσχατολογικῶς «σύμμορφος τῆς δόξης» τοῦ Χριστοῦ καὶ φορέσῃ τὴν «εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου». Οὕτως ἡ παρὰ Παύλῳ ὑπάρχουσα στενὴ συνάφεια ἀνθρωπολογίας καὶ χριστολογίας καταδεικνύεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς μελέτης τοῦ ὅρου «εἰκὼν». Ὁ ἄνθρωπος ἐπιτυγχάνει τὸν ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεθέντα εἰς αὐτὸν προορισμόν, τ.ἐ. τὴν ὁμοίωσιν τῷ Θεῷ, μόνον διὰ τοῦ Χριστοῦ. Ἄνευ τοῦ Χριστοῦ τὸ μυστήριον τοῦ ἀνθρώπου παραμένει ἀνερμήνευτον, ὥστε δικαίως θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι διὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον «μέτρων πάντων χρημάτων» εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

5. Ὁ Ἀπ. Παῦλος καλεῖ τὸν Χριστόν «εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ», δηλῶν διὰ τοῦ ὅρου τούτου ἔνθεν μὲν τὴν ἐσωτέραν σχέσιν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα, ἔνθεν δὲ τὸ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀποκαλυπτικὸν ἔργον. Ἡ τοιαύτη χριστολογικὴ χρῆσις τοῦ ὅρου «εἰκὼν» εἰς δὴλῶσιν τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ ὑπεστηρίχθη μετὰ ταῦτα καὶ ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι ἠθέλησαν δι' αὐτῆς νὰ ἐκφράσουν τὸ «ὁμοούσιον» τοῦ Υἱοῦ μετὰ τοῦ Πατρὸς, καταπολεμοῦντες τοὺς αἰρετικούς τῆς ἐποχῆς τῶν.

6. Ἡ «εἰκὼν» δὲν ἀποτελεῖ διὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον μεταφυσικὸν τινα ὅρον, δηλοῦντα μόνιμον συστατικὸν στοιχεῖον τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καταστάσεως, ἀλλὰ συνδέεται μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας (Heilsgeschichte), ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλεῖ καὶ τὸ ἰδιάζον αὐτῆς νόημα. Κατὰ τὴν θεολογίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὑφίσταται τεταμένη σχέσηις μεταξὺ παρούσης ἐπιγείου καταστάσεως τοῦ πιστοῦ καὶ μελλοντικῆς αὐτοῦ τελειώσεως. Οὕτω καὶ ἡ ἀνακαίνισις τοῦ «κατ' εἰκόνα», ἀποτελοῦσα βασικὸν στοιχεῖον τῆς παυλείου ἀνθρωπολογίας, παρίσταται συγχρόνως ὡς παροῦσα πραγματικότης ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐπιτυγχανομένη διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ὡς ἐσχατολογικὴ ἀναμονή, καθ' ὅσον εἶναι μὲν ὁ ἄνθρωπος ἤδη σεσωσμένος ἐν Χριστῷ, ἐν ᾧ ὅμως χρόνῳ τελεῖ ἀκόμη ὑπὸ τὸν παρόντα αἰῶνα ἀναμένει τὴν λύτρωσιν τοῦ ἐσχατολογικῶς ἐν τῷ κόσμῳ τῆς Ἀναστάσεως.

Βασιλῆς

ΠΙΝΑΞ ΧΩΡΙΩΝ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ

(Οί παχείς ἀριθμοὶ δηλοῦν ὅτι τὸ χωρίον ἀναλύεται λεπτομερῶς εἰς τὴν σελίδα αὐτήν, οἱ δαίχται παραπέμπουν εἰς τὰς ὑποσημειώσεις).

Α' ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

Α' ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ			Σελ.	Σελ.	
Γέν.	1,26 . . . 21ἔξ. 26ἔξ.	54.68	5,14	65	
	2,7	68.69	6,4	40	
Ἀριθμ.	20,7-11	58	6,6	89	
Ψαλμ.	8,6	25.37	7,24	89	
	83,8	85 ^a	8,11	87	
Σοφ. Σολομ.	2,23	29	8,20-22	87	
	7,21	58	8,23	87	
	7,25-26	55	8,29	36.87.88ἔξ.	
	7,26	58	12,2	86	
	14,8	41 ^a	A' Κορ.	2,8	84
	14,17	20		10,4	58
Σοφ. Σειρ.	17,2-4	29		11,7	36.43ἔξ. 89
	49,16	38		11,10	45
Ἱερεμ.	9,2	85 ^a		15,34	41
Δανιήλ	3,1-3·5·7	20		15,45ἔξ.	54.64ἔξ. 70
				15,47	64 ^a

Β' ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

Ματθ.	22,20	34	B' Κορ.	1,22 87
Μάρκ.	12,16	34		2,16 85 ^a
Λουκ.	20,23	34		3,17 86
Ἰωάν.	1,1	37		3,18 83ἔξ.
	1,18	59		4,4 34.51.56ἔξ. 64
	4,24	86		4,4-6 57 ^a
	10,30	37		4,16 87
	12,44	56 ^a		5,5 87
	14,9	59.60		5,17 87
Ρωμ.	1,23	39ἔξ.	Γαλ.	3,27 77
	1,24-28	41		4,19 86
	3,22-23	40		6,15 87
	3,24	42	Ἐφεσ.	1,10 73
	3,25	42		2,15-16 77 ^a
	5,12-21	66ἔξ.		4,22-24 78
	5,12-15-19	66 ^a	Φίλιπ.	4,24 81
				2,5 57
				2,6-7 60ἔξ.

	Σελ.
Κολοσ.	3,21 88.89
	1,15 34.49
	1,15-20 49 ¹
	2,9 37.52.57
	3,9-10 76
	3,10 81
Α' Τιμ.	1,10 52
	2,12-14 44 ⁰
Έβρ.	1,3 59.84

	Σελ.
Ίακ.	10,1 35
	3,9 35
Β' Περ.	3,13 91
Άποκ.	13,14.15 20.35
	14,11 20.35
	15,2 35
	16,2 35
	20,4 35